

VIGILIA

1999/9

A szolidaritásról

Farkas Beáta, Gombár Csaba, Sonnevend Pál,
Tóth Péter, J. Tischner és P. M. Zulehner írása

PIERRE EMMANUEL: A lélek éhsége

BOHUMIL HRABAL: Aprószenetek

RÓNAI ZOLTÁN: **Ultreia!** (Szentév Compostelában)

LUKÁCS LÁSZLÓ:	A szeretet új neve?	641
----------------	---------------------	-----

A SZOLIDARITÁSRÓL

PAUL M. ZULEHNER:	A szolidaritás: a túlélés egyetlen esélye (<i>Freyne Huszti Piroska fordítása</i>)	642
GOMBÁR CSABA:	A szolidaritásról és annak hiányáról	650
TÓTH PÉTER:	A szolidaritás magatartásbiológiai gyökerei	656
FARKAS BEÁTA:	A szolidaritás a társadalmi-gazdasági szerveződésben	663
SONNEVEND PÁL:	Szolidaritás és jog	669
JÓZSEF TISCHNER:	A lelkiismeret szolidaritása	676

SZÉPÍRÁS

PIERRE EMMANUEL:	A lélek éhsége (<i>Bende József fordítása</i>)	679
BOHUMIL HRABAL:	Aprószentek (<i>elbeszélés; V. Detre Zsuzsa fordítása</i>)	682
PARDI ANNA:	Menjünk csak a sűrűbe beljebb (<i>vers</i>)	689
RÓNAY ZOLTÁN:	Ultreia! (Szentév Compostelában)	692
LUKÁCSY SÁNDOR:	Az ifjú II. Rákóczi Ferenc Itáliában	697

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BODNÁR DÁNIEL:	R. Törley Máriával	703
----------------	--------------------	-----

DOKUMENTUM

BÉKÉS GELLÉRT:	Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának félévszázados jubileuma	710
-----------------------	--	-----

KRITIKA

SÁRY PÁL:	Zlinszky János: Keresztény erkölcs és jogászai etika	712
-----------	--	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	713
---	-----

A szeretet új neve?

Sajátos folyamat játszódik le körülöttünk, országos, kontinentális és globális méretekben egyaránt. A megváltozott s folyton változó körülmények következtében egyre jobban egymásra vagyunk utalva, közben pedig mintha egyre csökkenne az emberek összetartása. Üres szólamként hangzik már, ha valaki a közjót, egymás megbecsülését, a kölcsönös segítségnyújtás kötelességét emlegeti. Egyének, kisebb-nagyobb csoportok egyre inkább a különállásukat, a függetlenségüket tartják fontosnak. Nem veszik észre, hogy a többiek nélkül ők sem tudnának boldogulni. Ha elpusztítják, vagy akár csak semmibe veszik őket, akkor ezáltal saját életlehetőségeiket is veszélyeztetik. John Donne képe ma igazabb, mint valaha: „senki sem sziget, minden ember egy rész a kontinensből, a szárazföld egy darabja”.

Ma egyre többen döbbennek rá arra, milyen elszakíthatatlan szálak fűznek össze bennünket: az államokat, a kisebb-nagyobb népcsoportokat, az egyeseket. Szolidaritás, a többiekkel való összetartozás tudata nélkül, a közösségért vállalt felelősség nélkül nem boldogulhat az ember.

Krisztus a szeretet parancsát hagyta ránk. Ennek forrása és modellje a mennyei Atya mindent átfogó irgalma. A „közös alap”, amelyre a szolidaritás épül, itt egyetemessé tágul, és rajtunk kívülre kerül. Az egész emberiséget átfogja, de kit-kit elsősorban a hozzá legközelebb állók iránti részvételre, irgalomra, megbocsátásra, segítségre kötelezi. A szeretetparancs válogatás és részrehajlás nélkül mindenkire érvényes, mindenkivel szemben.

Krisztus parancsát sokáig nem igazán vettük komolyan. A kívülállók amolyan keresztény luxusnak tartották, még akkor is, ha elismerték, hogy belőle mennyi áldás származott a társadalomra, a közösségre; a keresztények hány embert segítettek a legkülönbözőbb katasztrófákban az idők folyamán. Talán még mi magunk is költői túlzásnak tartottuk azt a radikalitást és egyetemességet, amely e parancsot jellemzi.

Korunk rákényszerít arra, hogy újra átgondoljuk: szolidaritás nélkül nem tud fennmaradni az emberiség. Ehhez pedig gyakran kevésnek bizonyul az emberi összetartozás tudata. Krisztus példája, sürgetése és kegyelme segíthet abban, hogy igazán össze tudjunk fogni egymással, félretéve egyéni érdekeinket, szempontjainkat: hogy — mennyire elcsépeltek, ódivatúnak hangzik a szó — szeretni tudjuk egymást.

Szolidaritás: a túlélés egyetlen esélye

PAUL M. ZULEHNER

1939-ben született Bécsben. Filozófiai, teológiai és vallásszociológiai tanulmányait Bécsben, Konstanzban és Münchenben végezte. Jelenleg a bécsi egyetem pasztorálteológia professzora.

„Még a gazdag társadalmakban is bármelyikünk feleslegessé válhat holnap. Hová tegyük őt?” — írja Hans Magnus Enzensberger *Nagy vándorlásában*.

Ezzel kapcsolatban először felmerül a kérdés: Kit fenyeget a feleslegessé válás veszélye? A válasz egyszerű és fenyegető is egyben. A mi gazdag társadalmainkban az válik feleslegessé, aki nem dolgozik, nem vásárol, nem fogyaszt és nem vadássza az élményeket. Ezek jellemzik a modern, gazdag társadalmainkat: ez munkatársadalom, fogyasztói társadalom, élménytársadalom. Aki nem illeszkedik bele, az a fölöslegessé válás örvényébe kerül. Szépítgetés nélkül kijelenthetjük, hogy a társadalom számára fölöslegeseket eltakarítjuk.

Néhány példa azt mutatja, hogy ma, társadalmi szempontból, irányváltás előtt állunk. Vagy továbbhaladunk azon az úton, amely, megítélésem szerint — sokak számára egyelőre észrevétlenül — közvetlenül a „süllyesztő-társadalom”-hoz vezet. Ennek alternatívája számomra a szolidaritás-társadalom. Mindamellet nem kérdéses, hogy a katolikus magániskolák komoly ellenálló erőt képviselnek a süllyesztő-társadalom felé vezető úton. Megbízható szószólói annak, hogy a szolidaritás-társadalomba vezető út sikerül, nagyon is jól tudván, hogy mi itt Európában, sőt az egyesülő világban kizárólag a szolidaritás-társadalomba vezető úton keresztül juthatunk olyan élethez, amelyet az igazságosság, a béke és a szabadság jellemez.

Haldoklók a társadalom „süllyesztőjében”

A haldoklókkal kezdem, akik ma Európa-szerte az egyik legfenyegetettebb csoportját alkotják a társadalomnak. Teológusok és orvosok vitatkoznak arról, hogy a jövőben hogyan fog alakulni a tökeintenzív orvoslás, ki fog hozzájutni, és ki nem. Az alapelgondolás szerint a jövőben nem lesz mindenki számára hozzáférhető. Az orvosok úgy látják, hogy az alapján dől majd el, hogy valakit megillet-e a költségintenzív gyógyítás, hogy vissza tud-e térni a termelési

folyamatba. A haldoklók, a gyógyíthatatlan haldoklók nagy valószínűséggel nem tartoznak ebbe a csoportba.

A haldoklók eltávolítását természetesen különféle címszók alatt tervezik. Még teológusoktól is hallani, hogy tulajdonképpen az ember lényegéhez tartozik, hogy szabadon adhassa vissza életét a Teremtőnek. Mások viszont egészségügyi rendszerünk túlterhelésétől félnek: kiszámolták, hogy az élet utolsó hat hete túlságosan sokba kerül nekünk. Nem lehetne a költségeket az érintettek eltávolításával csökkenteni?

Eutanázia vagy hospice?

Így aztán Európa-szerte az eutanázia-törvény liberalizálását tervezzük, bár már régóta tudnunk kellene, legalábbis itt Bécsben, hogy az együttérzésből fakadó ölés nem a haldoklónak, hanem csupán a hozzátartozónak használ. A haldokló eltávolítását-elsüllyesztését tervezzük. Ennek alternatíváját házi ápolásnak, a meghalás humanizálásának, hospice-mozgalomnak hívjuk. Az osztrák népesség kb. háromnegyede a szíve mélyén arra vágyik, hogy otthon haljon meg, azoknak a körében, akikkel együtt élt. Ez volna a szolidáris alternatíva, és Európa püspökei semmi kétséget nem hagynak afelől, hogy egy új szerződésre van szükség a generációk között. Ahogy a szülők világra hozzák gyermekeiket, úgy kell később a gyermekeknek kikísérni szüleiket a világból.

A munkanélküliek és a gyermekek eltakarítása

Mely körök kerülnek még ebbe a „süllyesztő örvény”-be? Az idősök és az ápolásra szorulókkal mellett nagy valószínűséggel a jövőben azok is, akiket tartós munkanélküliséggel sújtanak, majd esetleg minimál-ellátással „kivonnak a forgalomból”. Európa lakosságának nagy részét tartós munkanélküliséggel távolítják el az útból. Ez odáig megy, hogy egy új, bajor tanterv felveti a kérdést, hogyan készítsük föl a gyermekeket a munkára és a tartós munkanélküliségre. — Ez a társadalom kapitulációját jelenti a fiatalokat is tartós munkanélküliséggel eltakarító rendszer előtt.

Fogyatékos gyerekek

Most nem a fogyatékosokról beszélek, bár Peter Singer bioetikushoz csatlakozván újabban ismét erősödik Európa-szerte egy olyan irányzat, amely egyenesen bűnözőknek tekinti azokat a szülőket, akik egy előreláthatóan fogyatékos gyermeket hoznak világra, mert túlzott terhet rónak magukra és a társadalomra. Már ott tartunk, hogy azt mondjuk, hogy egy ilyen életnek nincs joga az élethez, mert értéktelen, tehát eltávolítandó.

Kissé még álcázottabb azoknak a megszületett, vagy meg nem született gyermekeknek az eltávolítása, akik megzavarják tervezett életüket. Félreértés ne essék: itt nem arra a sok férfira és messze több nőre gondolok, akiknek házasságuk tönkremenetele után egyedül kell gondoskodniuk gyermekeikről, és ezért a saját és gyermekeik túlélése érdekében szociális intézményekre és te-

A gyermekek számúzése

hermentesítő rendszerekre vannak utalva. Tudom, hogy éppen a katolikus internátusok, egésznapos iskolák és intézmények egy egészen újfajta szociális szolgáltatást nyújtanak. Mégis fel kell tennünk a kérdést, hogy ezen intézmények olykor nem a nemkívánt gyermekek eltávolítását szolgálják-e. Meg kellene szívelnünk Horst Seidlernek, a bécsi egyetem humánbiológusának figyelmeztetését, miszerint minden magasabbrendű emlősnél az utódok a megfelelő felnövekedéshez hosszú éveken keresztül igénylik a szülők idejét, odafordulását, melegségét, és a velük való bőrkontaktust. Néha azon tűnődöm, nem követünk-e el mostanában egész konkrét „gyermekbántalmazás”-t (Erwin Ringel) a következő generációval szemben, amennyiben gyermekeinket az Internet, a Gameboys elé, és olykor a családból kiragadva, szociális intézményekbe számúzzuk.

A menekültek eltávolítása

Gazdasági menekültek

Nem zárhatom be e kis kulturális láttelelet anélkül, hogy pillantást ne vetnék országunk határain túlra. Az eltakarítás veszélye nemcsak az itt élő embereket fenyegeti. Egész térségek, sőt egész földrészek, mint Afrika, kerültek a süllyesztő örvényébe, szociális robbanóanyagként, amely egyre csak gyúlik. Nem kérdéses — állítja a Római Klub —, hogy ott, ahol a társadalmi fejlődésben a reménytelenség adja meg az alaphangot, óriási a kivándorlási nyomás. Ezért egyenesen cinikus dolog a szegénység miatti menekülteket titokban gazdasági menekülteknek titulálni. Igazi gazdasági menekülteknek talán azok a teniszcsillagok vagy egyetemi professzorok tekinthetők, akik azért mennek el máshova, mert ott többet tudnak keresni. De egy ötgyermekes román munkás, akinek semmilyen kilátása nincs arra, hogy még életében jobb lesz a helyzete, semmiképp sem tekinthető gazdasági menekültnek, csakis olyasvalakinek, akinek emberi arca van; egy közülünk, akit a szükség vándorútra kerget. Semmit sem fog használni határaink katonai megerősítése anélkül, ha nem jön létre együttműködés a fejlesztés területén, ami megakadályozhatja, hogy holnap még többen szegénységi menekültté váljanak. Nem kétséges, hogy az egyetlen humánus, szabad és békés választás a szolidaritás társadalma.

A szolidaritás tartalékai

Életünk központi kérdése, hogy lehet-e az osztrák népességgel szolidaritás-politikát folytatni? A politika a következő alternatíva előtt áll: vagy megtartja a hatalmat, vagy szolidáris politikát folytat. A hatalom megtartásának — amúgy jogos — vágya arra sarkallja a politikusokat, hogy az antiszolidáris alternatívát válasszák — és

ezzel paradox módon megakadályozzák a jobb jövő kibontakozását.

Politológusokkal és szociológusokkal megvizsgáltuk egy tanulmányban, hogyan is állunk itt Ausztriában a szolidaritás tartalékaival. Először egy örvendetes tényre bukkantunk, arra a kérdésre, hogy mi az a legfontosabb dolog, amit országunk gyermekeinek meg kellene tanulniuk, 85%-a azt válaszolta: megosztani tudni. Ha tehát Ausztria úr és Ausztria asszony reggel belenéz a tükörbe, egy vallásos és szolidáris ember néz vissza rájuk. A Jakab-levélben olvasható (Jak 1,28sk.), hogy az ember, alighogy ellépett a tükör elől, elfelejti, milyen is volt. A jó hír tehát nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy az óhajok szintjén nagyon szolidárisak vagyunk.

Véleményem szerint ez politikai tőke is lehetne. A politika elkezdhetne ezzel gazdálkodni. Ausztria mindenképpen rendelkezik a szolidaritás lehetőségével-képességével. Amikor aztán ezek az emberek a tükör elől visszatérnek a hétköznapjaikba, és a szolidaritás tettekre váltására kerülne sor, akkor a szolidaritásra való készség, illetve a szolidaritás képessége hirtelen 5-20%-ra csökken — a területtől függően. A tettek szintjén tehát megbukunk szolidaritásból.

Ez egyébként régi bibliai bölcsesség. A Biblia ismerői emlékezni fognak az óeurópai Pál híres idézetére (Róm 7,15) „Magam sem értem, mit teszek, mert nem azt teszem, amit szeretnék, (a jót), hanem, amit gyűlölök (a rosszat).” Ó én boldogtalan európai...!

Vajon mi ennek az oka? Meglepetésünkre azt állapítottuk meg, hogy a szolidaritás iránti vágyat nem a gonoszság fojtja meg, hanem a sokarcú félelem. Az a benyomásom, hogy a szolidaritás vágyát a tényszerű kihívás bénítja meg, és az ember, aki szolidáris akar lenni, nem képes rá konkrét helyzetben.

Félelmek, melyek csökkentik a szolidaritásra való készséget

Nem tudtuk az összes félelmet feltárni, amelyek csökkentik a szolidaritást, de a három legfontosabbat sikerült.

Gyengeség a szolidaritásban

1. Túlságosan gyenge Én. Meglepő, hogy a gyenge, tehát a szabadság által veszélyeztetett Én nem szolidáris. Néha egyházi körökből is hallom, hogy a szeretetet a szabadság öli meg, és hogy azért vagyunk képtelenek a szolidaritásra, mert túl sok szabadságra tartunk igényt. Kutatásunk éppen az ellenkezőjét állítja. A nem szabad, félelmeikkel teli ember nem szolidáris. Ez is régi bibliai bölcsesség: Hogyan veszítsem el önmagam, ha nem vagyok önmagam? Mindez a tudomány nyelvén: a tekintélyelvű embereknek, akik énjük felületességének következtében készek arra, hogy vakon alávéssék magukat különféle tekintélyeknek, normáknak és rendszereknek, nehézségeik támadnak a szolidaritással. A II. Vatikáni zsinat üzenete, hogy a keresztény hit legnagyobb gyümölcse

a szeretet, azaz a terheket vállaló, szerető szolidaritás. Ez a hívó szeretet azonban csak az átfogó, univerzális autonómia talaján fejlődhet ki, mondja II. János Pál a *Sollicitudo rei socialis*ban. Az önmagunkért való aggodás megöli bennünk a szolidaritást.

A gazdagok szolidaritás-képtelensége

2. A második félelem kissé összetettebb. Olyan emberekről van itt szó, akiknek életervében a javak és a karrier központi szerepet játszanak. Ez a gazdag társadalmakban paradox, mert javaink mennyisége olyan nagy, hogy a posztmaterialista fejlődés értelmében máris az elsődleges szükségleteket kielégítő javaktól való megcsömörlés felé tartunk. Nálunk éppen a gazdagok lopnak az áruházakban. A kriminál-pszichológusok álláspontja szerint ennek az az oka, hogy a javak a lélek számára szimbolikus értékkel bírnak. Az ember nem a javakat lopja el, hanem olyan árut, amelyben hiányt szenved: odafordulást, szeretetet. A gazdag ember emberileg nagyon szegény lehet. Nem lehetséges, hogy a modern ember kisebbségi aggodalma öli ki a szolidaritást?

3. A harmadik félelem a legdrámaibb nekünk, keresztényeknek. Ez pedig nem más, mint a félelem attól, hogy túlságosan rövid életben nem részesülünk elég szenvedésmentes boldogságban.

A boldogság hajszolása

Marianne Gronemeyer írt egy kitűnő könyvet *Az élet mint utolsó alkalom* címmel. Ebben leírja, és ez egybeesik az európai értékutatás adataival is, hogy modern kultúránk nem törekszenek különösképpen a halál utáni élet tagadására. A legtöbb embernek ma boldogsága optimalizálási politikája van 70, esetleg 80 éve. Philipp Ariés igen találóan így fogalmazott: „Régen az emberek 30 évig plusz örökké éltek, ma pedig már csak 90 évig.” Ez véleményem szerint valóban súlyos következményekkel jár az életkultúrára nézve. Ha az ember, és ez az ifúsági kultúrára biztosan találó, mindent akar, ráadásul azonnal, akkor ki kell használnom a szűkös időt — írja Marianne Gronemeyer könyve alcímében. Akkor az időhiány határozza meg életünket. És az időhiány azt jelenti, hogy sosem leszel kész az egyéni, önmagadra vonatkoztatott boldogság hajszolásával, így sohasem lesznek erőforrásaid saját életenergiád mások szolgálatába állításához.

A német zsinat már 1975-ben találóan megfogalmazta ezt Johann Baptist Metz ügyvitele alatt. Megállapították, hogy a föltámadás reménye nélküli, görcsös önmegvalósítás életstílusát szenvedjük el. A szolidaritás megfullad, ha a világ beszűkül és összezugszorodik. A szűk természetesen szorongót is jelent, amint ezt a két szó azonos latin töve is jelzi. Ez azt jelenti, hogy a félelem nagymértékben veszélyezteti a szolidaritás iránti vágyat.

Tanulmányunkban az oly fontos ellenpozíciót is sikerült vizsgálnunk. Arra a felfedezésre jutottunk, hogy világos összefüggés van a rendszerbe szerveződő vallásosság, és a terheket vállaló szolidaritásra való képesség között. Az egyéniesített hitnek se sa-

A szolidaritás és a kereszténység

va, se borsá. Csak akkor hat igazi erőként, ha hálózatba szerveződik, amelynek tagjait szolidaritás kapcsolja össze. Csak hálózati rendszerben tudja kibontakoztatni erejét az Evangélium.

Ezt igazolják a vizsgálatok is: azok az emberek, akik vallásos hálózati rendszerben élnek, nagy valószínűséggel átlagon felül terhelhető szolidaritással rendelkeznek. A boszniai menekülteket az egyházközségekben, a rendházakban és ott találhatjuk, ahol valódi szociális szolgáltatásokat nyújtanak.

Ez tulajdonképpen a keresztények hatalmas társadalmi ereje: a szolidaritási térkép és a vallásos hálózatok térképe teljesen egybeesik. Rossz egyházképünk ellenére mernünk kellene azt gondolni, hogy keresztények nélkül az ország hűvösebb és szegényebb lenne. Valószínűleg igaz, amit Eugen Drewermann egyszer leírt: Akinek a hit kegyelme megadatik, annak az is megadatik, hogy a szolidaritást gátló félelem bűvköréből átkerüljön a sziklaszilárd bizalom állapotába. Ha a félelem megakadályoz minket abban, hogy szolidárisan éljünk, akkor a hit kegyelme lehetne az, ami elveszi tőlünk az önmagunkért való aggodást, és szó szerint megszabadít bennünket ettől a — teológiai nyelven szólva — áteredő bűnként mélyen belénk ivódott egzisztenciális szorongástól.

A szolidaritás megsokszorozása

Hogyan adhatnánk olyan embereket országunknak, akik rendelkeznek a terhelhető szolidaritásnak — a túlélés szempontjából különösen fontos — tehetségével? Előrebocsátom, hogy nem bízom az etikai felszólításokban. Nem hiszem, hogy nagyon értelmes és hasznos dolog egy bénának azt mondani: Fuss gyorsabban! Vagy egy olyan embernek, akit a félelem gátol a szolidaritásban: Legyél már szolidárisabb!

Azt tenni, amit szeretnénk

Íme egy példa, amit egy barátom mesélt. Amikor Algériában fokozódott a kivándorlási hullám Franciaországba, és erre a franciák idegengyűlölettel reagáltak, a francia püspökök éles hangú pásthorlevélben nagyobb szolidaritásra szólították föl a lakosságot. Ennek mérhető következményeként fokozódott az idegenellenesség. Pál apostol ezt mondja a paranccsal kapcsolatban: Azt teszem, amit nem szeretnék, és amit szeretnék, azt nem teszem, én boldogtalan. A parancs, vélekedik Pál, azaz az etikai felszólítás csak tükör, amelyben felismerem bűneimet. Ettől megszabadulni azonban — legalábbis Pál szerint — lehetetlen. Pál nem az etikára épít, hanem a kegyelemből való gyógyulásra. Eugen Biser emlékeztet rá, hogy újra fel kell fedeznünk a misztika terápiás, gyógyító erejét. Nem szabad meghajolnunk a jozefinizmus azon gondolata előtt, mely szerint az Evangélium már nem gyógyító misztika, hanem társadalmilag hasznos, etikai felszólítás. Én kevésbé

bízom az etikai felszólításban. Hogyan kapunk szabad, felelőségteljes embereket, akik megélik a szabadságot a kötöttségben?

A család és iskola mint a szolidaritás helyei

Az apák szerepe a családban A szolidaritásba leginkább bele kell nőni. A szolidaritás bölcsője és élőhelye a család. Ám az iskolákra is nagyobb teher hárul, mint valaha, hiszen a családok többszörösen túlterheltek. A családokban erősödik énünk, itt alakul ki a helyes önértékelés és önbecsülés. Ahhoz azonban, hogy ez megtörténhessen, nemcsak a szimbiotikus-elrejtő anyaélményre van szükség, hanem egy harmadik személy csatlakozására is, aki megtöri ezt a szimbiózist, és akit mi kultúránkban „apá”-nak nevezünk. Az a feladata, hogy megnyissa az anya-gyermek-szimbiózist, és ezáltal szabaddá tegye az utat az önálló identitás kifejlődéséhez. Ha az apák hiányoznak, ami manapság gyakran előfordul, akkor a gyermekek nagyobb valószínűséggel maradnak szimbiózisban az anyával, miáltal erősen fékeződik az Én fejlődése. Aki tehát azt kívánja, hogy a következő nemzedék szolidáris legyen, annak a család megerősítésén kell fáradoznia, és ezen belül is főleg azon, hogy a férfiak apák is lehessenek. Meg kell találni az egyensúlyt a család világa és a kenyérkereset világa között. Ellenkező esetben továbbra is elhanyagoljuk — mint már jó ideje — a családi élet világát, egyúttal pedig haladunk a finanszírozhatatlan terápiás- és rendőrállam irányába. Ez nem a konzervatív körök álláspontja, mert ezek az anyák visszatértét követelik a családi világba anélkül, hogy ugyanezt az apáktól is megkövetelnék, ami viszont a családi- és a kenyérkereseti világ közötti viszony újragondolását igényelné (ami konzervatív körökben csak ritkán tapasztalható).

A szolidaritás kulturális gyarapítása terén az iskoláknak egyre nagyobb a jelentőségük. Ez azt előfeltételezi, hogy az iskolai nevelés nemcsak szakmai képzésből áll, hanem a társadalom érték-tartalékaival is törődik. Ehhez jó lenne, ha az osztályok a szolidaritás egyfajta helyeivé válnának. Az a benyomásom, hogy a kreatív és elkötelezett tanárok szolidaritást vállalnak a külföldi anyanyelvű gyermekekkel, törődnek velük, jó fejlődési esélyeket biztosítanak számukra.

Az egyházak szolidarizáló ereje

A hitoktatás szerepe Nem lebecsülendő a vallásos szervezetek, azon belül is a keresztény egyházak teljesítménye a szolidaritás terén. Ha a keresztény üzenet ereje akadálytalanul kibontakozhat, az emberek megszabadulnak félelmeiktől, ami előmozdítja a szolidaritás fejlődését. Ezért találunk a keresztény közösségekben, rendekben bázisközösségekben,

az egyházközségekben átlagon felül szolidáris embereket. A szolidaritás szempontjából tehát az egyházak szinte pótolhatatlan társadalmi erőt képviselnek. A hitoktatás (persze nem csak ez indokolja a hitoktatás szükségességét) hatalmas mértékben szélesíti a gyermekek élethorizontját, és fejleszti szolidaritásra való képességüket. Ennélfogva a társadalom sem kerülheti meg a kérdést, hogy vajon a tevékeny szolidaritás képessége hogyan fog kialakulni azoknál a gyermekeknél, akik kiiratkoznak a hittanóráról vagy felekezetenélküliségük folytán nincsenek arra kötelezve. Milyen alternatív oktatás lesz helyette? És hogyan kell azt kialakítani, hogy előmozdítsa a jövő értékét, a szolidaritást?

A szolidaritás előmozdítása szolidáris politikával

Végző soron a politika is hathat ösztönzően a szolidaritásra; igaz ez manapság nagyon ritka, mivel a jelenlegi kevéssé szolidáris politika inkább a szolidaritás ellen hat. Ez egy ördögi kör. A politikusok antiszolidárisnak tartják a választópolgárokat, ezért nem hirdetnek szolidáris politikát, ami aztán az utolsó, gyér szolidaritási tartalmakat is fölemésztja a társadalomban. A politika egyszer igazán építhetne az emberek szolidaritás iránti vágyára is. Ezzel több szolidaritást feltételezne az emberekről, mint amennyit pillanatnyilag készek lennének nyújtani. Ahol ezt okos és hozzáértő módon csinálják, ott az emberek késznek mutatkoznak részt venni a szolidáris folyamatokban. Jó példái ennek a „Szomszéd szükségben” és a „Fényt a sötétbe” elnevezésű akciók.

Egyszer, beszélgetés közben javasoltam egy újságírónak, hogy politikai érvekkel is támogassa ezt a megelőlegezett szolidaritáspolitikát. Ez nem sokat hozna, vélte az újságíró, mert az emberek nem szolidárisak. Ez csak részben igaz, mondtam a kutatási eredményeimre támaszkodva. Annál inkább igaz, hogy a politika ugyanúgy alábecsüli az embereket, mint a megelőlegezett szolidaritás-politika szolidaritást gyarapító dinamikáját. Egy példa: A politika meg van győződve az EU szükségességéről, de a többség nem mindig vélekedik így. És itt sem marad tétlen a politika, hanem masszívan népszerűsíti az EU-t. Nem kellene valami hasonló történnie, mivel a szolidáris politika szükségessége még nem mindenki előtt egészen világos? Ez azonban nemcsak a politikára, hanem országunk jövőjére nézve is több mint végzetes lenne.

Freyne Huszti Piroska fordítása

A szolidaritásról és annak hiányáról

GOMBÁR CSABA

Bevezető magyarázkodás

Született 1939-ben Budapesten. Szociológus, politológus. A KORRIDOR Politikai Kutatások Központjának igazgatója.

A Szerkesztőség fölkérése pusztán arra szorítkozott, hogy fogalmaznám meg — ha tudom — a szolidaritás hiányát leíró-értelmező álláspontomat. A megtisztelő fölkérés imígyen eleve föltételezte rólam, hogy a szolidaritás jelentésével és értelmével tisztában vagyok. A valóság azonban az, hogy használtam ugyan ezt a szót korábban is, de jobbára csak mint a valakivel, valamivel való együttérzés, netán demonstratív együttérzés rokonértelmű szavát. Emlékezetem szerint ritkán éltem vele, mert ösztönösen tán, de sejtettem, hogy többről van szó, mint szinonimáról, hogy a szolidaritás fogalmi tartalma, társadalmi értelme ennél jóval gazdagabb.

Ezért előbb egyrészt introspektív meditálás formájában, másrészt a globalizáció irodalmában bóklászva összefoglalom, amit a szolidaritás fogalmáról gondolok. Ebből pedig már — szándékom szerint — fel fog tárulni a szolidaritás ásitó hiányának néhány oka.

Kivel vagyok én szolidáris?

Ha — mint fentebb említettem — a szolidaritás nem több mint merő együttérzés, akkor persze együttérzek minden, hitem szerint becsületes, jószándékú emberrel, különösen pedig a vesztesekkel, a falhoz állítottakkal, a megnyomorítottakkal. Sőt, együttérzésem köre tovább tágul — ha csak egy kicsit is belegondolok —, hiszen tudnom illik, hogy az én becsületfölfogásomtól eltérő, azzal szembenálló, ám etikailag nem kevésbé aládúcolt becsületfölfogások is vannak; és a mindahány, egymásra fenekedő valóságértelmezés és világjobbítás elgondolóit is eredendően a jószándék vezérli. S mi több, le nem tagadható megértés moccan bennem a másoknak ugyan mérhetetlen szenvedést okozó nemzetépítés, az osztályharc, a tradíciók védőinek és a velük szemben mindent fölborító forradalmak diadalmas — bár mindig csak részleges — győzteseire iránt is, mert megértésemben esendőségük és történetileg tapasztalt vesztük észlelése is beletartozik. Így e lapos gondolatmenet végén szemben találok magam mintegy hatmilliárd emberrel, akikkel szolidáris vagyok, s szavaim konganak az ürességtől.

Szögezzük ezért le, hogy a már csak viszonylag is értelmes beszédben: minden az, ami — és nem valami más. Amikor például testvériséget, barátságot, jólelkúséget, jócselekedetet mondunk, akkor — ha a szavaknak van fogalmi értelme — még közeli tartalmak esetén is különböző dolgokról beszélünk. A szolidaritás nem csupán együttérzés, nem kegyosztás, nem alamizsnálkodás. Igaz, szolidaritás szót mondanak azok is, akik azt a fölfogást vallják, hogy a 20. század végén csak úgy oldhatók meg az emberiség problémái, ha uralkodóvá válik az öngondoskodás és önmegvalósítás, akik szerint a nagy szociális ellátó rendszerek — már ahol kialakultak — inkább csak a fejlődés kerékkötői. Nem vagyunk mi önzők — mondják e fölfogás hívei. — Egyénileg áldoznak is valamit fölöslegeikből a szerencsétleneknek, s ezt tartják szolidaritásnak. De az alamizsnaosztás — bár nemes cselekedet — az alamizsnálkodás. A szolidaritás viszont szolidaritás — ha van egyáltalán értelme a szavaknak.

A testvériség eszméi

Úgy találom, hogy néha van. A 18. században már sokan gondolkodtak a világ egészéről, álmodoztak a világ békéjéről, és a szabadság, valamint az egyenlőség mellett a testvériség is egyetemes hívó szóvá lett. A szabadság—egyenlőség—testvériség jelszótriászból azonban a minden emberre kiterjedő fraternitás üresnek érzett absztrakcióját hamarosan a nemzeten belül elképzelt testvériség, illetve az egyetemes testvériséget másként megkérdőjelező proletár testvériség konkretizálta — egymás ellenében, mint ismeretes. Ez utóbbi, a proletár testvériség megeremtése érdekében alakultak ki aztán a szolidaritás különböző technikái (vörös segély, szolidaritási sztrájk, szolidaritási demonstráció, szolidáris bértáblázat stb.), s lett a szolidaritás valamiféle fogalmi entitássá. Hiszen ez, a múlt századtól a szocialista munkásmozgalomban kifejlődött fogalom, az együttérzésen túl olyan tevőleges, nem ritkán kockázatos, kiállást követelő segítségnyújtásra utal, amely a proletariátus mint osztály épségét, egységét és ütőképességét hivatott biztosítani az osztályharcban. A szolidaritás latin gyökű szava a különféle szocialista mozgalmakban terjedt el, s lett mára az osztályharcos szemléleten túl is kifejezője annak, hogy az érzések, vélemények, célok, érdekek valaminő egysége jegyében egy meghatározott embercsoport belső megalapozottságot, szilárdságot nyerjen, azaz szolid legyen. (Azt, hogy mi e szót nyelvünkben egy csöppet másként is értjük, nem változtatja meg a fogalom nemzetközileg értett tartalmát, hisz nyelvészeink szerint is e szavunk csak negyedik jelentésében hordozza a csendes, szerény jelentést a szelíd melléknév „jelentésének besugárzása” miatt.) A szolidaritás tehát — mint érzelem, gondolat és tett egysége — szoliddá, vagyis szilárddá kíván tenni valamit, megerősíteni egy emberi együttest — másokkal szemben, vagy legalábbis másokhoz viszonyítva. A szolidaritás fogalma ezért — vagy jelentésének magtartományában, vagy konnotatív érzelmi holdudvarában —

A szolidaritás fogalma

magán hordozza születési jegyét, vagyis osztályharcos jellegű kategória. Ilyen marad akkor is, ha egy társadalomnak nem tulajdonítunk osztálystruktúrát. Aki szolidaritást mond, az valamely embercsoportot egységbe kíván vonni, meg akar erősíteni, szolidára kíván tenni — s ez félreérthetetlenül másokkal szemben történik.

Ha most ennek fényében teszem föl újra magamnak a kérdést: kivel vagyok én szolidáris? — akkor csak lehajtom a fejem. Már menekülnék is vissza a tán elhamarkodottan laposnak minősített együttérzéshez. Nyilván nem érintetlenül a posztmodernnek nevezett, mindnyájunkra valamiként ható, új ezredvégi szellemi klímától, bármilyen osztály, rend, etnikum, vallás, náció, hivatás stb. másiktól és másoktól elkülönülő megszilárdításának vágya — főként pedig értelmének elfogadása — távol áll tőlem. Ilyen értelemben, be kell vallanom, senkivel nem vagyok szolidáris.

Mindez persze csak rám tartozik, s szóra sem lenne érdemes, ha nem tartalmazná a szolidaritás kategória fogalmi dilemmáját. Talán tartalmazza. Talán nem szűkeszűség a „mindenkivel szolidáris vagyok” és a „senkivel se vagyok szolidáris” értelmezés fenti kicövekeltése, hátha található járható ösvény az emberiség számára a testvériség értékének érvényesüléséért. Ilyen ösvény után kutatni pedig, a manapság már mindent átható globalizáció vonatkozásában, ugyancsak indokoltnak tetszik.

Mit hozott eddig a globalizáció?

Jelentsen bármit is a globalizáció, az a jelenség- és értelmezés-halmaz, ami manapság övezi e problémaegyüttest, nehezen teszi elkerülhetővé, hogy a szolidaritás kérdését is ne planetáris méretben fogalmazzuk meg. Lehetünk buzgó hívei a globalizációnak, de félhetjük vagy ellenezhetjük is, amint tudomásul nem vétele is lehetséges — mindez nem változtat azon, hogy szolidaritás-felfogásunkra mindez nagy hatással van. Be lehet zárkózni egy társadalmi osztály közé, nemzeti, vallási vagy más egyéb keretekbe, s e gyepek mögött építeni ki szolidaritást a planetáris mozgások ellenében. De el lehet gondolkodni azon is, hogy mit jelenthet a szolidaritás globális méretekben, az egyetemes együttérzéssel való üres hivalkodásnál konkrétabban.

„Van valami az emberben, ami ma még szunnyad” — írta két-száz évvel ezelőtt a königsbergi filozófus a világbékén töprengve.¹ Hogy a globalizáció címen most jött-e el az ébredés pillanata, azt nehéz megmondani. Főként, ha egy pillanatra sem feledkezhetem meg arról, hogy miközben írok, szomszédainkat bombázzák, s „integratív” valójában mi is bombázzuk őket. A bombázás ugyan az egyetemes emberi jogok érvényesítése, az etnikai elzárkózás, az etnikai tisztogatás megakadályozása érdekében, tárgyunk szempontjából pedig igenis egy konkrét etnikai szolidari-

¹Kant, Immanuel: *Az örök békéről*, Budapest, 1918. Babits Mihály fordítása.

tás megtörése végett folyik a kinyilvánított célok értelmében. Ami pedig épp ily konkrétan háború, pusztítás és gyilkolás. Hogy is szólhatnánk éppen most az örök békéről?

John Gray, az európai eszmék londoni tanára ugyan azt mondja, hogy globalizáció címén hamis hajnal hasad.² Hamis, mert a vágyott, állított univerzális civilizáció helyett csak racionális hübrisz és kulturális imperializmus található. És — teszi hozzá — a globális piachoz való alkalmazkodás mintaországában, a Csendes-óceáni térség valamikori „szociális Svédországnak” nevezett Új-Zélandon, bár a transznacionális gazdasági intézmények megkövetelte normák ragyogóan teljesültek a makrogazdasági mutatók szintjén, a szabad piac érdekében kikövetelt privatizációk és deregulációk nyomán immár ott is megjelent az addig arrafelé ismeretlen nyomor-jelenség az „underclass” képében. A sziporkázó okfejtésben minden rosszat megtudunk a globalizációról. S ha John Gray-nek van igazsága — túloz vagy nem túloz, az más kérdés —, akkor a már a globalizáció miatt, globálisan bajbajutottak is kiérdemelnék a szolidaritást. Éppen ezzel foglalkozik a párizsi Pierre Hassner, aki a menekültekről írva azt a paradoxonnak tűnő állítást fogalmazza meg, hogy nem a virtuális és reális világban cikázó pénzemberek, a mindenütt otthon lévő globális perszónák, hanem a menekültek a planetáris közösség valóságos „állampolgárai”.³ Az ENSZ statisztikái szerint 1974-ben 2,4 millió menekültet tartottak nyilván, de rohamosan globalizálódó világunkban számuk 1994-re 24 millióra növekedett — s azóta is csak duzzad. Ezek az emberek, meneküljenek csónakon, zöld határon vagy egyéb módon (évente 7 milliárd dollár körüli bevételt jelentve az embercsempészeknek), szembeszökő jelzések az úgynevezett nemzetközi közösség számára, mert egy állandóan növekvő, már drámai létszámú „állam nélküli” (stateless) embercsoportot képeznek. A rombolva építő, s minden külső ellenőrzést nélkülöző, globális gazdasági mozgások csak tovább növelik tömegeiket. Ők a globalizáció igazi gyermekei. Ezek a migránsok nem létezhetnek „szervezett szolidaritás”, a jelenlegi, lényegében nemzetállami szintek alatti és fölötti „planetáris szolidaritás” nélkül. A segítségükre induló, csetlő-botló nem-kormányzati szervezetek pedig első jelei a „transznacionális szolidaritásnak”, egy még formátlan, de kínlódva formálódó, kozmopolita társadalomnak, amelynek a „világpolgárjogot” elemző elméleti és logikai alapjai már Kantnál megfogalmazódtak. „A Jogot pedig nem lehet túlordítni; sem a Logikát megfélemlíteni” — írta a Kant Örök békéjét fordító Babits Mihály. Legyünk tehát derűlátóak.

Ugyanakkor épp a globalizáció problémáihoz mért szolidaritás jelentését és jelentőségét mérlegelve szökik szemünkbe az, hogy ez a szolidaritás milyen mélységesen fragmentált. Miközben a gazdaságilag, technikailag, kommunikációs szempontból, ám egyúttal a bűnözés hálózataival is átfogott világban univerzáli-

²Gray, John: *False Dawn: The delusions of Global Capitalism*, Granta Books, 1998. London.

³Hassner, Pierre: *Refugees: A Special Case for Cosmopolitan Citizenship*; in: *Re-imagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy, Polity Press*, 1998, Cambridge

A „planetáris szolidaritás”

san érvényesülnek az adott világhálón lefutó törekvések, addig a politikai, s benne a hatalmi intézmények ugyancsak töredezttek. S töredezett maga a szolidaritás is.

És hogyan lenne az? Hiszen sokféle szolidaritás van egyszerre — és egymással szemben. Körülbelül annyi, ahány buzgó közösségi, identitás-építő törekvés létezik. Lehet persze ezt úgy nézni, hogy például az ökumenikus mozgalom híve nemcsak a katolikusok identitásáért aggódik, hanem minden keresztényre kiterjeszti valaminő szolidaritását. A zsidó-keresztény párbeszéd híve még egy kis lépéssel tovább megy. A minden hívővel szolidáris még tovább, hogy végül a szolidaritás köre akár a transzcendenciától érintetleneket, sőt, még a dühös agnosztikusokat is átfogja. Miért ne épülhetnének a szolidaritás e körei szépen egymásra? — Egy elvont okoskodás szerint épülhetnek, csak hogy az embercsoportok identitás-építése, a különféle közösségek szolidáris tételé emiatt nemszen politikai cselekvés (ismételjük: ha a szolidaritás szónak van önálló, értelmes, saját jelentése). A politika ugyanis az, ami formát ad a társadalomnak mindenkor és mindenhol. A planetáris közösség pedig, vagyis hát az emberiség, még most is messze van a federalizmus elvén nyugvó, Immanuel Kant által világköztársaságnak nevezett politikai formától. De talán már nem olyan messze, mint kétszáz évvel ezelőtt. Az eminens kérdések — ha lassan is — imminenssé válnak.

Mai világunkban, a nagy planetáris mozgások közepette, a hatalmi körök továbbra is fragmentáltak, s így fragmentált a szolidaritás is a globalizáció szempontjából. Az emberi együttérzés és békés együttélés hiányának töméntelen az oka — s erről szól a történelem. De ha már a szolidaritásról beszélünk, az is belátandó, hogy hiányának nem csupán a különféle közrosszban összecsomósodó gazemberség, butaság, korrupsztás, hiúság, szerezetihiány, s még mi minden az oka, hanem az az igen sokféle, s önmagában nemesnek gondolt szolidaritás, amely hiteket, nemzeteket, társadalmi rétegeket, etnikumokat, társadalomjobbító törekvéseket egymástól elválaszt. Ez a sokféle, történetileg kialakult szolidaritás — éppen mert szervezett fenntartó-mechanizmusokkal bír, korántsem csak építőkőve egy egyetemes szolidaritásnak, hanem sokszor inkább akadály.

Vegyük ehhez még azt is, hogy nemcsak a szolidaritás egyetemes szempontból részleges körei ütköznek vagy ütközhetnek egymással, hanem a már globálisan ható, a világot így-úgy átfogó intézményekkel bíró érdekkörök és értéktörekvések között is sokszor konfliktusok alakulnak ki. Ahogy ezt például a transznacionális vállalkozások és az ugyancsak transznacionálisan megszerveződött környezetvédők ütközéseikor tapasztalhatjuk. A glóbuszunkat behálózó érdekkörök, s régi-új emberbaráti intézmények egymással is horzsolódnak és közvetlenül egyáltalán nem hordozói egy egyetemes szolidaritásnak. Ugyanakkor a különféle for-

mában kikovácsolódott és megerősödött szolidaritási körök tagjaik számára otthonosságot, biztonságot jelentenek, helyet a világban. Könnyű lenne azt mondani — bár elhamarkodott és értelmetlen —, hogy az egymással is szembenálló partikuláris szolidaritásokat le kell rombolni az egyetemes szolidaritás érvényesüléséért. Holott csak ezek által, ezeken a részleges szolidaritási körökön keresztül alakulhat ki az egyetemes szolidaritás — ha annak megteremthetők a politikai fenntartó mechanizmusai. A globalizáció autonóm módon halad előre — bár nyitva a kérdés: mi is a haladás, merre is az előre —, de eleve nem tekintendő lehetetlennek a konfliktusokat kezelni képes, az egyetemes szolidaritásnak is alapot adó, planetáris politikai keretek kialakulása. Ehhez pedig nem csak együttérzés kell.

A Vigilia Kiadó újdonsága

GERTRUD VON LE FORT: UTOLSÓ A VÉRPADON
(Kisregény a francia forradalomban kivégzett vértanú
kármelita apácákról.) Ára: 320 Ft

Őszre megjelenik:

JEAN VANIER: HAZATÉRÉS
(A Bárka-mozgalom világhírű alapítójának
legújabb sikerkönyve.)

LUIGI GIUSSANI: A VALLÁSI ÉRZÉK
(A XX. századi keresztény gondolkodók sorozat
következő kötete.)

VIGILIA KIADÓ

1364 Budapest, Pf. 48.

1053 Budapest, Ferenciek tere 7-8., III. lh., II. em.

Tel.: 317-7246; fax: 317-7682

A szolidaritás magatartásbiológiai gyökerei

TÓTH PÉTER

Született 1956-ban. A JPTE Kommunikációs Tanszékének adjunktusa.

¹Evolúciós magatartás-tudományoknak az etológiát, a szociobiológiát és a magatartásökológiát nevezük. Vizsgálati módszereik és elméleteik a magatartás fejlődéstörténeti (filogenetikai) eredetét, valamint azokat a tényezőket igyekeznek megérteni, amelyek a változásokat kiváltották. Utóbbiakat szelekciós hatásoknak nevezik. Mindezek elméleti és tapasztalati keretül szolgálnak annak megértéséhez, hogy egy állat, illetve az ember tevékenységének folyamatában milyen belső, genetikai, anatómiai és fiziológiai, valamint élettelen és élő környezeti hatások játszanak szerepet. Két alapvető meghatározó következmény szabályozza és átvitt értelemben „értékeli” megfelelőnek vagy hibásnak a döntéseket, az éppen aktuális alkalmazkodás

Az evolúciós magatartástudományokat¹ gyakran éri az a vád, hogy illetéktelenül avatkoznak be a különböző társadalmakban, kultúrákban rendkívüli változatosságot mutató folyamatok, intézmény-, illetve szimbolikus rendszerek értelmezésébe, amelyek nemegyszer homlokegyenest ellentétes megjelenésűek. A társadalomkutatók döntő többsége szerint például a szinte minden társadalomban meglévő, a házasodást irányító szabályok, vallási rítusok, a hatalomnak rendkívül eltérő szimbolikus kifejeződései vagy a vallások rítuskészlete, az erkölcsi szabályok olyan jellegzetességek, amelyek kialakulását feltételezik egy összetett nyelv, kultúra és társadalom meglétét. Minthogy a kultúrák és a nyelvek rendkívüli sokféleségben jelennek meg, tükrözve az azokat birtokló népek sajátos világképét, alapos elemzés szükséges a mögöttes háttér funkcionális azonosságának, univerzalitásának feltárásához. Az emberi kultúra és társadalmi lét az eredeti biológiai hatásoktól eltérő, új és más környezetként funkcionált, amely alapvetően más alkalmazkodási problémák elé állította fajunkat. Ebből következik, hogy a vizsgálati módszerek és értelmezések sem lehetnek azonosak a „korábbi” evolúcióbiológiai eljárásokkal.

A szolidaritás megnyilvánulásai mindig nyelvi és tárgyi szimbólumhoz kötődnek, amelyek közvetítik azokat az erkölcsi normákat és hiteket, amelyek értékkel ruházzák fel a különböző megnyilvánulási formákat, legyen az bármilyen segítségnyújtás, érzelmi megnyilvánulás, elköteleződés vagy a teljes önfeláldozás. A szolidaritás immanens része az emberi közösségeknek. Bizton állítható, hogy a társas lét, a hosszútávon történő együttműködés, a tolerancia és az önkorlátozás megnyilvánulásának emberre jellemző, nemegyszer fennkölt és kultúraspecifikus volta elképzelhetetlen a szolidaritás nélkül. Másokkal közösséget vállalni, közös ügyeket támogatni, együttérezni olyan bonyolult lelki és értelmi folyamat, amely nem létezhetne az emberi agy rendkívüli összetettsége és információ-feldolgozó képessége, a tudatosság nélkül.

Az evolúciós megközelítés azzal az igénnyel lép fel, hogy a rendkívüli változatosságot mutató megjelenés mögött — amely a mindennapi interakcióktól a mitologikus és a vallásokban gyökerező, morális parancsok által szabályozott, a másokkal való altru-

(amelyet Charles Darwin túlélésnek nevezett), valamint a szaporodás sikeresége, illetve sikertelensége. A szociobiológia a társas kapcsolatoknak, míg a magatartásökológia a táplálkozástól kezdve a párválasztás, az utódgondozás és a társas életformáknak a környezeti erőforrásoktól való függőségét, evolúciobiológiai eredetét és működésének szabályozását vizsgálja.

²A biológiai léttel nem ellentétes az összetartozás élményének kialakulása és az önfejlődés elterjedése, noha az állatvilágban ezek elsősorban ösztönös jellegűek. Az állatok és a primitív emberelőd képesek veleszületetten „felismerni” a segítségnyújtás, vagy a kölcsönösség helyzetét, és aszerint végrehajtani az evolúciós folyamatok nyújtotta cselekvéseket, de mindezt „elszenvedik”, mint egy „történik velük”. Olyan belső készletek irányítják a tevékenységüket, amelyek nem feltétlenül igénylik a helyzet összetett elemzését és értelmezését, és főleg nem kényszerülnek, illetve nincsenek rászorulva a társ esetleges esendőségének, kiszolgáltatottságának az átélésére és az együttérzésre. Működésének elképzeléséhez talán gondoljunk arra a helyzetre, amikor a zebrán, a piros jelzésnél az emberek úgy lépnek le a járdáról, hogy

ista azonosulásig terjedhet — felfedje a genetikusan öröklődő, biológiai funkciókat ellátó készletek és cselekvések rendszerét. A szolidaritás ebből következően egyszerre jelenhet meg mint magatartáskategória — nagy variabilitást mutató aktivitásformákkal —, valamint kognitív tulajdonság, különböző érzelmek, érzések, motivációk és fogalmi szerkezetek formájában.

Az etológiai megközelítés alapvetően négy szempont szerint szerveződik, ezeket az etológia alapkérdéseinek nevezik. Bármilyen emberi tulajdonság (fenotípus) elemzésekor meg kell vizsgálni az azt kiváltó külső és belső hatásokat (a mechanizmus kérdése), hogy milyen hatékonyan befolyásolja az állat vagy ember alkalmazkodását és a szaporodási sikerét (a funkció kérdése), hogyan alakult az ember, vagy a még korábbi közös ősök evolúciója során (az evolúció kérdése),² valamint milyen változásokon keresztül alakul ki az egyén élete, fejlődése során (az ontogenezis kérdése). Más szavakkal: milyen evolúciós előzményekre vezethető vissza a szolidaritás, milyen körülmények hatására cselekszünk, hogyan fejlődik, milyen formát ölt életünk különböző periódusai során, és végül, milyen biológiai szerepet játszik, függetlenül változatos megjelenési formáitól. Mindenképpen meg kell említeni, hogy pusztán a vizsgálat hatékonysága indokolja a külön-külön történő megfogalmazást, hisz mind a négy kérdés az egymással szoros összefüggésben és kölcsönhatásban álló tényezőket célozza meg. A szolidaritás szükségességét, a rá való hajlamunknak és megnyilvánulásának a gyermekkortól a halálunkig tartó fejlődését és formáit alapvetően az ember evolúciós múltját kísérő kihívásoknak való megfelelés kényszere formálta. Ugyanakkor intelligenciánk, egyedülálló tanulási képességünk teszi lehetővé, hogy öröklött hajlamainkat az éppen aktuális társas és kulturális környezetnek megfelelően rendkívüli plasztikussággal alakíthassuk és nagy változatosságot mutató szimbolikus formákkal fejezzük ki — vagy éppen nyomjuk el.

A szolidaritáshoz a társas létezés nyomán juthatott el az emberi faj. Egy forrását sem tekinthetjük kizárólagos előfeltételnek, mindegyiknek megvan a maga sajátos funkciója, egyben korláta is. Idővel azonban egymást „kiegészítve” egy minőségileg új képesség megjelenéséhez vezethettek. Az egyik a csoportban történő huzamos együttélést és együttműködést lehetővé tévő képességek fejlődése, a második az utódgondozással kapcsolatos együttműködés kényszere, végül a harmadik, az információfeldolgozásnak a rendkívüli komplexsége válása nyomán a tudatosság mértékének a növekedése. Szinte biztosra vehető, hogy ezeknek a képességeknek a megléte nem korlátozható egyetlen fajra, azaz a ma élő homo sapiensre, hanem sok-sok millió éven át tartott, és több faj kialakulása és differenciálódása során zajlott le. A folyamat gyökerei, valószínűleg jóval az ő- és előemberek kialakulása előtti időkre nyúlnak vissza, hisz olyan majomfajoknál is megfigyelhe-

nem egyéni belátásuk készteti őket erre, hanem a mellettük elinduló „tömeghatása”. Ezzel azt szeretném érzékeltetni, hogy bonyolult magatartásforma is megvalósítható, anélkül, hogy feltételeznénk egy emberi ön- és éntudathoz hasonló gondolkodási és akár nyelvi-leg is megfogalmazható élményátélési képességet. Az állatvilágban, különösen a majmok és az emberszabású majmok között a fentebb említett ösztönösség mellett azonban bonyolult helyzetmérlegelési és gondolkodási képesség társulhat a döntésekhez. Más fajoknál való előfordulásáról gyakorlatilag csak mozaikszerű ismereteink vannak. Tudjuk, azaz pontosabban gyanítjuk, hogy például az elefántok, delfinek, hiénák, kutyák, farkasok, papagájok kisebb-nagyobb mértékben rendelkeznek ilyen képességekkel.

tőek, amelyekkel 25-30 millió évvel ezelőtt rendelkezünk közös ősökkel.

A túlélésre és a fejlődéshez elegendő, illetve szükséges erőforrások (táplálék, ivóvíz, bújó- és alvóhelyek stb.) megszerzése és megtartása hatékonyabb a társas közegben, mint egy magányos életforma keretében. Noha a társak folytonos jelenléte konfliktusokkal, lemondással és önkorlátozással is járt, az ezzel jelentkező hátrányokat minden bizonnyal ellensúlyozta, hogy a rokonokkal való együttélés genetikai szempontból előnyöket biztosított. Az utód, a testvér, nagybácsi vagy nagynéni kisebb-nagyobb mértékben hordoz olyan örökletes tulajdonságokat, amellyel a hátrányba került károsult — vagy a „nagylelkű” önzetlen — is rendelkezik. Azokat az eseteket, amikor ezt az önmaga számára hátrányos magatartást külső erőszak vagy kényszer nélkül választja az egyed, a magatartáskutatók altruizmusnak nevezik. Átöröklésében és elterjedésében az előnyhöz jutott, megnövekedett sikerességgel rendelkező, kedvezményezett rokonok játsszák a legfontosabb szerepet. A csoportok olyan egyedekből állnak, akik lojálisak egymással. Ugyanakkor az esetenként kialakult ellenszenv, ismétlődő veszekedések egy-egy fajnál néha véresen komoly konfliktussokká is válhatnak, mégis, veszély esetén, idegenekkel szemben egységesen lépnek fel. Ha megszólalhatnának, talán ilyesmit mondanának egymásnak: „önző vagyok, de a bajban számíthatasz rám”.

A rokoni kapcsolatok keretében nagyobb az esélye annak, hogy olyan magatartásformák terjedhessenek el, mint a közös vadászat és a megszerzett zsákmány egyenlő arányban történő elosztása. A szolidaritás csírája mutatkozik meg abban, hogy nemcsak a préda elejtésében résztvettek kaphatnak a zsákmányból, hanem a csoport, a törzs többi tagja is, a gyerekek, fiatalok, nők, de még a betegek is. Minden egyén értékes része a csoportnak, hisz nem cserélhető le könnyen azonos értékű másikká, és mint jövőbeni segítő és szövetséges meg tudja „szolgálni” a beléje fektetett gondozás költségét. A szolidaritás ezen formája azonban igen korlátozott körre terjed csak ki, vagyis alapvetően az örökletes tulajdonságok hasonlóságának mértéke, a leszármazási kapcsolatok meg lehetőséggel szigorral szabályozzák.

A főemlősök (félmajmok, majmok és emberszabású majmok) mindennapjainak látszólag kaotikus eseményei mögött az önzés és az együttműködés mellett valamiféle szeretetérzés is fellelhető, és már Charles Darwin is felismerte, hogy számos megnyilvánulásuk megdöbbentően emlékeztet az emberi érzelmekre. A társas kapcsolataikban tapasztalható önfeláldozás, az odaadó gondoskodás, ugyanakkor a rideg közömbösség egyaránt hosszas töprengésre készteti a kutatókat és laikusokat. Széles körben elterjedt az a nézet, hogy az állatok kiverik maguk közül azokat a társaikat, amelyek eltérőnek, másoknak születtek. A főemlősök magatartá-

sát vizsgáló primatológusok több történetet ismertettek már olyan rhesus majom, pávián, csimpánz egyedekről, amelyek valamilyen baleset következtében maradandó sérüléseket szenvedtek vagy már a születésnél is meglévő fogyatékkal rendelkeztek. A vakon született rhesus majom, a félkarú anubis pávián, a gyermekbénulásban szenvedő csimpánz, a mozgássérült állatkerti (Budapest) galléros pávián számos esetben találkozhatott társaik oly mértékű türelmével, esetenkénti toleranciájával, amelyet hasonló korú és szociális helyzetű társaik gyakorlatilag sohasem élvezhetnek. A vak rhesus útjából (amikor egy keskenyebb ágon haladt át) kitérő domináns hímnek érzékelnie kellett valamit társa képességeiről, ha a hatalmából adódó lehetőségről, a megkérdőjelezhetetlen elsőbbségről hajlandó volt lemondani és félreállni.

Példák az állatvilágból

A majmoknál számos esetben az egyedek között hosszan tartó, szoros kapcsolat alakul ki, amelyet a primatológusok „barátság-nak” neveznek. Ezekre a szövetségekre az ismételt és kölcsönös segítségnyújtás a jellemző, és láthatóan olyan kommunikációs és érzelmi megnyilvánulások kísérik, mint a kölcsönös kurkászás, lelkes összekapaszkodás és a bátorító átölelés, mintha újra és újra úgy nyugtatnák meg társukat: „rám mindig számíthatsz”. Süni, az egyensúlyi nehézségek miatt bukácsoló galléros pávián kölyök még 7-8 hónapos korában sem volt képes egyedül felmászni a sziklára. Etiópiai élőhelyeiken a mászásakor a kisebb, de alattomosan veszélyes hasadékok átugrásánál gyakran segítik az anyák, vagy a fiatal hím „barátok” és nővérek a kisebb kölyköket. De a felnőtt nőstények, anyák, ha nincsenek egymással rokoni kapcsolatban, nem támogatják egymást és utódaikat. Kapcsolataikat alapvetően a hím figyelméért és támogatásáért való, szinte folyamatos vetélkedés határozza meg.

Viki, Süni anyja jóval nagyobb figyelmet fordított rá, és tovább gondozta kölykét, mint korábban bármikor egészséges utódait. Ekkor már újra megtermékenyíthető állapotba kerülve annyira el volt foglalva, hogy felkeltse a háremhím figyelmét, hogy napokra magára hagyta kölykét. Emma, egy Vikinél magasabb rangú nőstény, aki éppen saját kölykét is cipelte, többször visszatért, hogy újra és újra felvigye Sünit az egymás fölötti sziklaperemekre. Máskor a közeli „barát” kamasz hím, Gabi töltötte be a gondozó szerepet.

³Ilyen volt a chicagói állatkert nőstény gorillája, Bintihua esete, aki a kifutójába zuhant, súlyosan sérült, eszméletlen kisiút a gondozók által használt bejárathoz vitte. Előtte még megpróbált néhányso reakciót kiváltani belőle. Természetesen

Az összefogásnak, a segítségnyújtásnak bizonyos értelemben „melléktermékeiként” értékelhetőek azok az esetek, amelyek állatok által megmentett emberekkel kapcsolatosak. A védelemnek, a gondoskodásnak a faj- és csoporttáron túli kiterjesztésének képessége jelzi, hogy bizonyos hajlamok, irányultságok gyökerei jelen vannak olyan fajokban³ is, amelyek nem rendelkeznek az emberhez mérhető intelligenciával és tudatossággal.

Az évmilliók során kialakult főemlős fajok többségénél egyre határozottabban megmutatózó jellemvonássá vált, hogy az egye-

más, az emberrel közvetlen rokonságban nem álló fajoknál is kialakulhattak hasonló képességek. Gyakorlatilag az összetett szociális létforma kialakulására vezethető vissza szinte valamennyi eset.

⁴A többnejűség gyakoribb, míg a többférjűség igen ritka előfordulása csak látszólag mond ellent ennek az állításnak, hisz mindkét házassági típus megléte az erőforrások bőséges vagy szűkös voltától és kizajáthatóságától függ. Az avunkulátus, amelynél a férfiak nővéreik, illetve húgaik utódainak gondozásánál játszanak jelentős szerepet, szintén nem jelenti a férfi megszabadulását és „kivonulását” az utógondozás kényszerére alól. Az említett igen eltérő férfi-nő (apa-anya) viszony biológiai és/vagy kulturális eredetéről és környezetfüggőségéről jelenleg is széleskörű vita folyik a humánetológusok, szociobiológusok és kulturális antropológusok között.

(A problémát részletesen tárgyalja Bereczkei Tamásnak *A génektől a kultúráig* című könyve, valamint Csányi Vilmosnak *Az emberi természet* című munkája.)

dek számára életük egyik legnagyobb kihívása utódaik felnevelése, gondozása és védelme. Ez mind több feladatot, megpróbáltatást jelentett az anya és segítői — a rokonok, esetleg az apa — számára. Mivel a segítség gyakorlatilag nélkülözhetetlenné vált, feltételezhetően erősíthette a főemlősök körében az összetartást, a társas gondoskodást. Ez az ideiglenes lemondás ellenében későbbi, de nagyobb nyereséget tett lehetővé. A szolgáltatás „törlesztése” egyaránt megtörténhetett a közös genetikai információ hatékonyabb átörökítése vagy a későbbi viszontagságok formájában. A terheket az utódok fejlődésének hatalmas energiárfordítási igénye mellett más is megnövelte. Az egyre fejlettebb fajoknál, és különösen az embernél a test méretének, a szervezet bonyolultságának kialakulásához és különösen az agy növekedéséhez szükséges idő tovább növekedett azáltal is, hogy a fejlődés késleltetődött. Hosszabb ideig tartott, mint azt pusztán a kifejlődött test mérete és a nemi érettség megjelenése alapján várnánk. Mindez szinte biztosan a környezetükben lévő veszélyekhez, a táplálék-szerzést befolyásoló éghajlati vagy időjárás-változásokhoz történő alkalmazkodás nyomán szelektálódott. Jelentős lehetett a kényszer, hisz elvileg minden élőlény abban „érdekelt”, hogy a szaporodás minél hamarabb elkezdődhessen, hosszabb ideig tartson és minél intenzívebb legyen. A késleltetés azonban azt is jelentette, hogy igen hosszú ideig kellett a felnőtteknek utódjaikat segíteni, miközben a biológiai nyereség, például az unokák világrajjöttével, csak igen későn „realizálódhatott”. Több tízezer évvel ezelőtt ekkor már a szülők (mint nagyszülők) döntő többsége nem is élt. Néhány ó- és újvilági majomfajnál is megfigyelhető az a többékevésbé szoros és hosszú ideig tartó, a nőstény és a hím közötti együttműködés és „hűség”, amely egyre inkább jellemző az ősi emberfajokra és a ma élő embernél általánosnak mondható.⁴ A férfi kénytelen korlátozni a nőnél összehasonlíthatatlanul nagyobb szaporodási potenciálját, és ki kell tartania párja mellett. Noha a csoport, a törzs, a rokonok közössége jelentős segítséget nyújt a gyerekek gondozásában, nevelésében, szocializációja során, az apa és az anya évekig tartó együttműködését csak speciális esetekben pótolhatja a szokásosnál előnyösebb anyagi vagy hatalmi helyzet. Legyen egy gyűjtögető-vadász életmódot folytató törzs, ókori vagy feudális államforma, esetleg modern civilizáció, a közösség, vagy társadalom a nagytöbbséghez mérten csak kis töredék képes kibújni részlegesen a fenti kényszer alól. Részlegesen, mert ha érzelmileg vagy szexuálisan nem is tartanak ki egymás mellett a biológiai szülők, a gyerekek életét, felnevelését, jövőbeni sikerét valakiknek meg kell alapozniuk, és hosszú távon biztosítaniuk kell. A szülői felelősség, a szerelem és az összetartozás olyan érzések, érzelmek, amelyeket bizton tarthatunk a szolidaritás speciális megnyilvánulásának.

Mint már említettem, a majom anyák is képesek gondozásukat a kölyök fejlettségéhez és állapotához igazítani, amelyet nem lehet pusztán ösztönös, automatikus alkalmazkodásnak tekinteni. A kölykét vesztett anyamajom napokig cipeli kicsinye élettelen testét, kommunikációja felismerhetően az ismételt kapcsolatfelvételt, a kölyök reakciójának a kiváltását szolgálja. Legmegdöbbentőbb és legemberibb az a hang, amelyet csak akkor lehet hallani, amikor a már elhagyott tetemet „hívja”. Az utódokhoz való viszony tehát igen bonyolult, a rájuk való figyelés nem értelmezhető pusztán genetikailag kódolt védő automatizmusok mentén. Számos óvilági majomnál megfigyelték, hogy az újszülöttek rendkívüli érdeklődést váltanak ki a csoport szinte minden tagjából. Igyekeznek a lehető legközelebről szemügyre venni, megérinteni, amit nemegyszer az anyák körülményes és óvatos elhárítással tudnak csak megakadályozni. Néhány fajnál, mint például az afrikai huszármajmokban, már az alig néhány órás újszülötteket is körbe-körbe adogatják, szinte minden egyed kiveszi a részét a gyöngéd babusgatásból. Mindezt legtöbbször szorosan összefűjva teszik. A halva születettek azonban csak rövid szemlélődést képesek kiváltani, és mindig elmarad a gyengéd morgás és cuppogás, nem próbálják megérinteni, ami jelzi, hogy milyen erős emocionális benyomást kelt és kíváncsiságot vált ki a felnőttekben az újszülött. Ez a kitüntetett figyelem, amely gyakorlatilag továbbkíséri az utódokat, csak ritkán nyilvánul meg ilyen feltűnő mértékben és sajátos módon a későbbiekben. Mégis a meglévő „aggodalomra”, a veszélytől való féltésre és ennek a folyamatnak a közös voltára utal az a jelenség, amikor egy alig néhány hónapos kölyök a nyilvánvaló veszélyt és fájdalmat okozó környezeti tényező közelébe kerül. A már említett budapesti galléros pávián csoport minden tagja feszülten figyelte a villanypásztor felé nyúló kölyköket, és izgatott, de érezhetően a feszültségből oldódó intenzív morgásba kezdtek, amikor az anyja visszahúzta. Egy másik alkalommal már nem volt ilyen szerencséje a kísérletezőnek. A fájdalmas visítással az anyjához vagy kamasz „barátjához” menekülő kölyköt azonnal többen morogva körbevették, míg mások dühödten fenyegették, vagy rohamozták a fájdalom okozóját, egyesek pedig (az előzményekből nyilvánvaló, hogy nem tévedésből) néhány közel álló embert is.

A majmok társaik jövőbeni veszélybe kerülését és fájdalmát előrelátó képessége (attribúciója) azonban nem jár magától értetődően azzal, hogy el tudják képzelni azt az érzést, amelyet átél egy kölyök, vagy bármely másik egyed, miután megtörtént vele a baleset. Feltételezhetően izgatottak lesznek, ha társuk is az, a másik ijedtségét és félelmét csökkenteni tudják azzal, hogy megérintik, átölelik vagy kurkásszák. Ugyanakkor egy gyomorrontás, illetve egy nyilvánvalóan fájdalommal kísért seb okozta levertség, esetleg betegség okozta gyengeség látványa sem tartja vissza a majmokat,

⁵A másik egyed érzéseinek, gondolatának ismeretét és elképzelni tudását a kognitív pszichológusok és etológusok „elmetaóriának” nevezik. Jelen ismereteink szerint ezzel a képességgel az emberen kívül csak a csimpánz, az orangután és a bonobó (törpe csimpánz) rendelkezik. Az ember és az említett emberszabású majmok döntéseiket annak tudatában hozzátják meg, hogy figyelembe vehetik társaik gondolatait, ötleteit. Az összes többi majom és a 3-4 évnél fiatalabb gyerekek csak azt tudják érzékelni, feldolgozni és figyelembe venni, amit társuk érzékel, azaz lát, hall, szagol, érint.

⁶A problémát először részletesen Richard Dawkins fejtegette ki *Az önző gén* című művében (magyarul a Gondolat kiadásában jelent meg 1986-ban).

legyenek néha akár a legközelebbi rokonok is, hogy ha érdekükben áll vagy ingerültek, megtámadják társukat. A rászorulók figyelmes gondozása, más esetben az ugyanazokkal szembeni teljes közömbösség utal arra, hogy agyukban feltételezhetően a különálló észlelések, helyzetek, állapotok lenyomatai között nincs az ember számára magától értetődőnek látszó kapcsolat. Noha az emberszabású majmok ebben a képességben tovább jutottak, ha egyszerű módon is, de képesek a másik majom gondolatait elképzelni,⁵ egyesek szerint azonban ezekből általános következtetéseket levonni és új intellektuális eljárásokat létrehozni csak az ember képes. Noha a ma élő *homo sapiens* első fejletlenebb képviselői talán már 200 ezer évvel ezelőtt megjelentek és az utolsó 100 ezer év során a Föld minden részébe eljutottak, az említett fejlett, szimbólumok általi gondolkodásra valamikor 30-35 ezer évvel ezelőtt tettek csak szert.

Az emberi csoportokban a szolidaritás kialakulását tehát a rokonsági alapú önzetlenség — amely paradox módon evolúciogenetikai értelemben az önzés egyik megnyilvánulása⁶ —, a kölcsönösségen alapuló szövetségek, amelynek speciális formái az anya-apa kapcsolat és a barátság, valamint a mások érzéseinek átélő és gondolatainak megismerő, felfogó képességének és az empátiának a megléte tette lehetővé. Ezeknek azonban jelentősen korlátozott a hatókörük. Alapvetően a kisebb-nagyobb mértékű hasonlóság mentén fejlődnek ki, vagyis jelentős megkülönböztetés és ellenszenv (xenofóbia) érvényesül a jelentősebb különbségek mentén. A többé-kevésbé genetikai alapú hasonlósággal párhuzamosan a nyelvi-szimbolikus közösség, illetve másság terjesztheti ki, illetve jelöli ki a segítségnyújtás határát. Feltételezhetően az államok keretében létrejövő társadalmak, valamint ennek nyomán a lokális közösségek feletti vallások tették lehetővé, hogy a szolidaritás túllépjen az említett szűk kereteken, és pusztán kulturális alapon, szimbolikusan megjelenő hasonlóság mentén genetikai szempontból jelentősen különböző népekre is érvényessé váljanak a szolidaritást előnyben részesítő erkölcsi normák. Már nem a genetikai rokonság vagy a kölcsönös szolgálatok szervezik a közösségi lojalitást, az egymás iránti elkötelezettséget, hanem a nyelvi—szimbolikus—kulturális dimenzióban megfogalmazódott morális parancsoknak való engedelmesség és a megsértésüket akadályozó lelkiismeretfurdalás. A folyamat evolúció-biológiai gyökereire utal azonban az is, hogy a közös hitbéli összetartozást igen sok vallásban rokonsági fogalmakkal nevezik meg. A hitbéli testvér, az anyaszentegyház, felebarát fogalmak olyan kognitív reprezentációkhoz köthetők, amelyek a rokonsághoz, a genetikai hasonlósághoz és a kölcsönösséghez kötött örökletes hajlamokat hozhatnak működésbe.

A szolidaritás a társadalmi-gazdasági szerveződésben

FARKAS BEÁTA

1959-ben született Cegléden. 1982-ben szerzett jogi, 1986-ban közgazdasági diplomát. 1982 óta a JATE tanára, 1999-ben lett a JATE újonnan alakult Gazdaságtudományi Karának megbízott dékánja.

A szolidaritás fogalma a modern kor terméke, tartalma azonban az emberi társadalommal egyidős. Ha a társadalmi tevékenységek szerveződésében játszott szerepét vizsgáljuk, célszerű az önérdékkel összefüggésben megközelíteni. Ilyen értelemben a szolidaritás azt jelenti, hogy az ember az önérdék követését, érvényesítését más érdekeit is tekintetbe véve önként korlátozza. Ezt a megközelítést az indokolja, hogy a szolidaritás szerepe a piacgazdaság, a kapitalizmus kifejlődése óta tudatosan reflektált és egyben vitatott. A társadalmi tevékenységek közül a továbbiakban a gazdasági tevékenységre helyezük a hangsúlyt. Szakmai elfogultságomon kívül ez azzal magyarázható, hogy korunkban a gazdasági szféra jelentősége megnőtt, más tevékenységek működési feltételeire is nagy hatással van.

A szolidaritás fogalma rokon a felebaráti szeretetével, annak mintegy szekularizált megfelelője. A felebaráti szeretet sem érzelmi kategória, a „szeresd felebarátodat, mint önmagadat” parancsa egy tudatos viszonyulást követel meg a másik személyiségével, ügyeivel kapcsolatban. A francia forradalomban a „testvériség” jelszava jelentette a szolidaritást.

A hagyományos társadalmakban a szolidaritás a túlélés olyan elemi feltétele volt, hogy szerepe, érvényessége vitán felül állt. A keresztény kultúrában a felebaráti szeretetről szóló teológiai diskurzusban bontották ki a fogalom tartalmát.

A piacgazdaság az önérdékkövetés egyeduralma?

Nagyon izgalmas végigkísérni azt a folyamatot, ahogyan a keresztény kultúrában megjelenik a piacgazdaság, kialakul a kapitalizmus. A piac működésének motorja a profit, a gazdagság, az anyagi haszon halmozása. Az anyagi javak vég nélküli növelése azonban már Arisztotelész számára is értelmetlen, erkölcsileg elítélendő tevékenység volt. A középkor gondolkodása sem volt más. Hosszú időbe telt, amíg a piacgazdaság működéséhez szükséges motívum, a profitszerzésre törekvés erkölcsileg elfogadottá vált. Közismert Max Weber műve, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*,¹ amely

¹Weber, Max:
A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme
Gondolat, Budapest
1982.

egyres protestáns felekezetek teológiájának nem szándékolt mellékhatásaként írja le a kapitalizmus legitimálódását. Az eleve elrendelés tana folytán szorongó hívőnek a világi, gazdasági siker biztatást jelentett, hogy a kiválasztottak közé tartozik, nem a kárhozat vár rá. Szélesebb körben talán kevésbé ismert Albert O. Hirschman: *Az érdekek és a szenvedélyek*² című könyve, amely húsz év után, 1998-ban magyarul is megjelent. A már szintén klasszikussá vált mű társadalombölcseleti oldalról mutatja be a kapitalizmus erkölcsi, politikai igazolódását. Ennek lényege, hogy a kortársak szemében a középkort a folytonos háborúskodás állapota jellemezte. Ehhez képest a gazdasági tevékenység racionális, kiszámítható volt, és ez politikai szempontból jótékony hatású. A gazdasági önérdékkövetés ártalmatlannak tűnt a hatalmi szenvedélyt követő katonai hódításokhoz képest.

²Hirschman, Albert O.:
*Az érdekek és a
szenvedélyek*
Jószöveg Műhely
Kiadó, Kecskemét,
1998.

Smith élete

Az önérdékkövetés erkölcsi diadalát Adam Smith elmélete jelentette, amely azt tételezte, hogy ha mindenki az önérdékét követi a gazdaságban, létrejön a közjó maximuma. Az most témánk szempontjából mellékes, hogy az utódok mennyire értelmezték egyoldalúan Smith művét, az interpretáció mennyire felelt meg a szerző szándékainak. Viszont ha az egyéni önérdékkövetés nyomán előáll a közjó maximuma, kérdésessé válik a szolidaritásnak az a központi szerepe, súlya, ami a hagyományos társadalmakat jellemezte. A társadalom most már egymástól független egyénekből áll, és a társadalmi rendszer a független egyének cselekedeteinek kombinációja.

A szabadversenyos kapitalizmus valósága durván rácăfolt azokra a neoklasszikus közgazdasági elméletekre, amelyek a közjó optimalizálása szempontjából Adam Smith nyomdokain haladtak a 19. század utolsó negyedében. A korlátlan szabadverseny kiváltotta társadalmi feszültségek életre hívták részben a munkásmozgalmakat, részben az önkéntes jótékonykodást.

Állami gondoskodás vagy társadalmi öntevékenység a szolidaritás hordozója?

A neoklasszikus közgazdasági iskolát már a maga korában is bírálta a német történeti iskola. A 20. század elején az angolszász világban gyökeret vert az ortodox, „main stream economics” elvével szemben erősen kritikus intézményi közgazdaságtan. Azonban egyik sem volt képes átütő erejű, alternatív modellt felkínálni.

Keynes az állam szerepéről

A 30-as években a világgazdasági válság hozott szemléletbeli fordulatot. J. M. Keynes munkássága az állam feladatákként határozta meg a kereslet olyan szinten való fenntartását, amely a magas szintű foglalkoztatáshoz szükséges. Ezzel párhuzamosan érett meg az a belátás, hogy a piac működéssel létrejövő társadalmi feszültségek, elviselhetetlen mérvű társadalmi egyenlőtlenségek

A jóléti állam fénykora

pusztán önkéntes jótékonyssággal nem kezelhetőek, állami szerepvállalásra is szükség van.

A jóléti állam fénykora a második világháború után jött el. A szolidaritás értéke úgy került előtérbe, hogy az állam jövedelem-újraelosztás által biztosított jóléti szolgáltatásokat az állampolgároknak. Az egyes országokban ebben az időszakban is voltak jelentős eltérések. A skandináv modellben az állam szerepe vált meghatározóvá: alanyi jogon gondoskodik minden polgáráról. A szociális piacgazdaság eredeti modelljében a szubszidiaritás elvének megfelelően a család, a társadalmi szervezetek gondoskodnak a rászorulókról, az állam csak ezek után lép be, ha a feladat meghaladja erejüket.

³Simon, Herbert A.:
Korlátozott racionalitás
Közgazdasági és Jogi
Könyvkiadó, Budapest
1982.

A második világháború után a társadalomtudomány több területén születtek olyan eredmények, amelyek erőteljesen megkérdőjelezték, illetve cáfolták a neoklasszikus közgazdaságtan által sugallt társadalomképet. A játékelmélet, a döntéselmélet az emberi viselkedést vizsgálva sokkal összetettebb képet festett. A játékelmélet megmutatta, hogy a nem kooperatív magatartás nem vezet optimális társadalmi eredményre. A fogoly dilemma és a közlegetők tragédiája olyan ismert példák, amelyekre utalni sem szükséges. A döntéselméletben a korlátozott racionalitás fogalmának Herbert Simon (1982) nevéhez fűződő kimunkálása³ szembenállt a teljesen racionális, éppen ezért kizárólag önérdelkeit követő egyén ideájával. Ez az elméleti alapállás megint nagyobb teret enged a szolidaritás értékének.

⁴Friedman, M. —
Friedman, R.:
Free to Choose,
Penguin Books, 1980.

A hetvenes évek elején mind a keynesista gazdaságpolitika, mind a jóléti állam válságba jutott. A közgazdászok jó része nemcsak a neoklasszikus modellekhez nyúlt vissza, hanem a mögötte meghúzódó gazdaságfilozófiához is, azaz többek között az állami beavatkozás teljes elvetéséhez. Sem a közgazdász Milton Friedman,⁴ sem a politikai bölcsező Robert Nozick⁵ nem tagadja, hogy a piac működésének vannak társadalmilag sérelmes következményei, de náluk ezt kizárólag társadalmi önszerveződéssel, önkéntes társulás alapján működő magánszervezetekkel kell orvosolni. Ezzel a társadalmi szolidaritás elvileg nagy rangra emelkedik, az más kérdés, hogy a szociálpolitikusok mennyi realitást tulajdonítanak az ilyen recepteknek. Miután a neokonzervatív, neoliberais közgazdászoknál az önszabályozó piac optimális működésének igazolásán van a hangsúly, nem kérdéses, hogy a szolidaritás értéke alárendelt szerepet tölt be rendszerükben.

⁵Nozick, Robert:
*Anarchy, State and
Utopia*
Basil Blackwell, Oxford,
1974.

⁶Mill, John Stuart: *On the definition and method of political economy In: The Philosophy of Economics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Az igazság kedvéért meg kell említenünk, hogy az igazán művelt közgazdászok sosem gondolkodtak sematikusán. Például John Stuart Mill már a múlt század közepén kifejtette, hogy a közgazdászok tisztában vannak azzal, hogy az emberképük (a „homo oeconomicus”) erős egyszerűsítés, ami csak egy bizonyos szempontból foglalkozik a valósággal.⁶ Sajnos a diákok a jelek szerint a legritkább esetben olvassák el az előszókat és lábjegyzeteket, mert a köztudatban a mai napig kizárólag az önérdelkkövető magatartás számít racionálisnak.

Azok az irányzatok ugyan élnek és továbbfejlődnek, amelyek túlléptek a neoklasszikus emberképen, illetve modellen. Ezek közül az intézményi közgazdaságtan az egyik legdinamikusabb irányzat. A mai alternatív irányzatok többségére jellemző, hogy felhasználják a neoklasszikus közgazdaságtan eszköztárát. Azonban a közös szakmai nyelv ellenére befolyásuk marginális.

A szolidaritás az átmeneti társadalomban

A fentiekben adott áttekintés torzít annyiban, hogy a közgazdaságtudományra összpontosítottunk, holott más társadalomtudományok, például a szociológia, szociálintropológia — amelyek az egész emberi történelmet szem előtt tartják, nemcsak a modern kor piacgazdaságát — sokkal inkább tudatában vannak a szolidaritás, a kooperáció valóságos súlyának, jelentőségének a társadalmi, gazdasági tevékenységek megszervezésében.

Ma azonban annyira a gazdasági teljesítmény körül forog a politikai, társadalmi élet, hogy a közgondolkodásra a közgazdasági gondolkodás jóval nagyobb befolyással van, mint a szociológiai vagy bármely más társadalomtudományé.

Az átmeneti társadalmakban ez a helyzet paradox módon éppen a közgazdasági gondolkodásnak azokat a korlátait hozta felszínre, amelyekkel az elméletileg művelt közgazdászok — amint fentebb J. S. Millnél láttuk — maguk is tisztában voltak és vannak. Azokban az országokban, ahol a piacgazdaság szerves társadalmi fejlődés útján alakult ki, megtehették a közgazdászok, hogy vizsgálataikban adottságnak vegyék azt az intézményi hátteret, erkölcsi tőkét, amelyet az európai civilizáció kialakított, felhalmozott, és mindezt zárójelbe téve a rendszer működését állítsák vizsgálataik középpontjába. „Büntetlenül” lehetett elsiklani afelett, hogy például a szolidaritás léte mennyiben feltétele a gazdaság hatékony működésének.

A Kádár-rendszer

Ezzel szemben a társadalmi, gazdasági transzformáció során nyilvánvalóvá vált, hogy az átalakulás gazdasági és társadalmi költségeit mennyire befolyásolja a másik személyiségének tisztelete, a szolidaritás megléte vagy hiánya.

Ebből a szempontból a kiinduló helyzet Magyarországon különösen kedvezőtlen volt. A Kádár-rendszer lényegéhez tartozott, hogy mozgásteret adott az egyén boldogulásához a társadalom depolitizálása fejében. A kiiktatott demokrácia és civil társadalom mellett ez szükségképpen vezetett a társadalom atomizálódásához, a befelé forduló individualizmushoz. A nyolcvanas évek elején folyó európai összehasonlító értékvizsgálatok a magyarokat individualistábbnak, a közösségtől elfordulóbbnak mutatták, mint bármely kapitalista ország lakosait. A szerény egyéni, családi jólét elérésének a lehetősége elegendő volt ahhoz, hogy az állammal

**A szolidaritás hiánya
és a költségek
növekedése**

szembeni szolidaritás ne kovácsolja össze a társadalmat, mint Lengyelországban. A szolidaritás egyetlen formája volt erős, s ez a mai napig fennmaradt, az állam kijátszásában tanúsított szolidaritás a gazdasági élet területén.

Egy társadalmi, gazdasági rendszer átalakítása szükségképpen sok szenvedéssel, áldozattal jár, hiszen egyes rétegek helyzetét megintatja, teljesítményüket leértékeli, vagy éppen munkájukat feleslegessé teszi, egyes régiókat hátrányosan érint. A történelmi előzmények ismeretében nem meglepő, hogy a gyenge társadalmi kohézió, szolidaritás folytán Magyarországon a költségek az elkerülhetetlennél magasabbak.

A legszűkebben vett gazdaság területén maradv a szolidaritás, a bizalom hiánya miatt a tranzakciós (ügyleti) költségek magasak. A korlátlan, rövid távú önérdékkövetés világában a jogkövetés szintje alacsony, ami megnöveli a jogi eljárások költségét. Sokkal többet kell költenie a társadalomnak rendőrségre, igazságszolgáltatásra, mint egy szolidárisan működő rendszerben. Az ügyletek eleve lassabban jönnek létre, hiszen a partnereknek sok időt és pénzt kell költenie a másikkal kapcsolatos információk beszerzésére, a kellő jogi garanciák beépítésére. Az állami jogvédelmet ki kell egészíteni saját biztonsági berendezésekkel, őrző-védő szolgálatok alkalmazásával, amely növeli a vállalkozások költségeit.

A szolidaritás gyengesége miatt magasan kell tartani az adókulcsokat. A biztosan elérhető adózóktól kell beszédni a szükséges adókat, s mivel aki teheti, kibújik az adók alól, nehéz az adókulcsokat csökkenteni. A közösség ügyei iránt erkölcsi felelősséget nem érző, az állammal szemben — a múlt tapasztalatai miatt nem ok nélkül — bizalmatlan állampolgár nem is tartja az adócsalást a szolidaritás megsértésének.

A beszédett adókból a fenti okok miatt többet kell a rendfenntartásra költeni és kevesebbet lehet jóléti szolgáltatásokra, mint egy olyan társadalomban, ahol a szolidaritás eleven hatóerő. A folyamat azután öngerjesztővé válik, hiszen a társadalom szétszakadása, a társadalmi egyenlőtlenségek fokozódása a lesüllyedő rétegek körében növeli a deviáns magatartásformákat, ami további költségeket jelent az államháztartásnak.

A kevéssé szolidáris társadalmakban csekély az államon kívüli, önkéntes jövedelem-újraelosztás mértéke. A civil társadalom erőtlensége, ami nemcsak abban nyilvánul meg, hogy viszonylag kevés munkaórát fordítanak mások megsegítésére, hanem a meglevő civil szervezetek túlságosan rászorultak az állami pályázati pénzekre. Ennek a forrása szintén nem lehet más, mint az adók.

Ugyanazok a jövedelmi, vagyoni különbségek sokkal nyomasztóbbak a szegényebb rétegeknek, ha az elit elzárkózó, a többiek sorsa iránt közömbös magatartásával párosul.

Akármit is diktáljon a politikai, közgazdasági ízlésünk, az bizonyos, hogy belátható időn belül nem fog visszatérni a hatvanas évek jóléti állama. Akár tetszik nekünk M. Friedman érvelése, akár nem, a társadalmak emberszabású és a gazdaságok versenyképes működése egyaránt nagyban múlik azon, hogy a megnyírbált jóléti államtól mit képes és hajlandó átvállalni a szükségképpen szolidaritási elven működő civil társadalom.

Ma Magyarországon azt tapasztaljuk, hogy egy-egy katasztrófa kell ahhoz, hogy mozgósítsa a történelmünk mélyrétegeiben mégis csak felhalmozódott erkölcsi értékeinket, kiváltsa a szolidaritásunkat. Most iskolapéldaszerűen tanulmányozhatjuk, hogy az önkéntes szolidaritás mennyit vállal át az árvízkárosultak megsegítésében. Minél nagyobb ennek a mértéke, annál kisebb lesz a nyomás az állami költségvetésre, hogy vagy más fontos közcélok finanszírozásának feladásával, vagy a deficit növelésével álljon helyt.

Szolidaritás és jog

1971-ben született Budapesten. 1995-ben szerzett diplomát az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. Jelenleg az Alkotmánybíróság munkatársa és a heidelbergi Ruprecht-Karls Egyetem doktorandusza.

A szolidaritás szó köznapi értelme szerint közösségvállalást jelent, közösségvállalást azokkal, akik valamilyen szempontból hátrányos helyzetben vannak. A hátrány jelenthet ebben az értelemben pillanatnyi vagy átmeneti élethelyzetet, de tartós nehézséget vagy életre szóló állapotot is. Aki szolidáris, annak célja mindig a hátrányt szenvedő helyzetének javítása. Ha tehát a szolidaritás és a jog összefüggéseit keressük, akkor arra a kérdésre keressük a választ, vajon mennyiben és hogyan szolgálja a jog a hátrányt szenvedők helyzetének javítását.

¹Például az 1946. évi francia alkotmány preambulumának 12. bekezdése szerint: „A nemzet kinyilvánítja minden francia egyenlőségét és szolidaritását azon terhekkel kapcsolatban, melyek a nemzeti szükséghelyzetekben keletkeznek.”

A hátrányos helyzetűek segítségével kapcsolatos jogi szabályok elsősorban az állam számára állapítanak meg kötelezettségeket: az európai alkotmányok csak egészen kivételesen kötelezik az állampolgárokat egymással szembeni szolidaritásra.¹ Ez természetes is, hiszen jogi eszközökkel csak kivételes esetekben lehet valakit az embertárs segítésére kényszeríteni. Az állam beavatkozása mindazonáltal számos területen csak ott válik indokolttá és szükségessé, ahol az egyes emberek közötti szolidaritás kevésnek bizonyul: az államnak a hátrányt szenvedők helyzetének javításával kapcsolatos tevékenysége mindenképpen másodlagos jellegű. Az alábbiakban ezért először az állam szolidaritással kapcsolatos kötelezettségeit veszem szemügyre, majd azt vizsgálom, hogy a társadalom egyes tagjai közötti közösségvállalást mennyiben írják elő vagy segítik a jogszabályok.

Az állam és a társadalmi közösségvállalás

Az anyagilag hátrányos helyzetben lévőek segítése

²Elsőként a Weimari Köztársaság alkotmánya (1919), majd többek között Finnország (1919), Lengyelország (1921), Olaszország (1927) és Írország (1937) alkotmánya tartalmazott szociális célú rendelkezéseket.

A társadalomban valamilyen módon hátrányt szenvedők támogatása nem szükségszerűen jelenik meg célként vagy kötelezettségeként az egyes államok alkotmányaiban. A korai és máig hatályban lévő alkotmányok — mint például az Egyesült Államok 1787 óta hatályos alkotmánya és annak későbbi kiegészítései, vagy a Svájci Államszövetség 1874-ben született alkotmánya — egyáltalán nem tartalmaznak ilyen jellegű előírást. Ennek oka lényegében az, hogy az alkotmányosság kialakulásakor az alapvető cél az államnak jogi korlátok közé szorítása és az állampolgároknak az állammal szembeni szabadságának biztosítása volt. Az a gondolat, hogy az államnak a polgárok jólétével kapcsolatban kötelezettségei lehetnek, csupán a 19. század végén jelenik meg. Számos demokratikus európai államban már az I. világháború után születnek olyan alkotmányi rendelkezések, melyek az állam szociális felelősségét juttatják kifejezésre.² A szociális célú alkotmányi rendelkezések terjedése tovább folytatódik a II. világháborút követően, aminek oka egyebek mellett az a felismerés, hogy a társadalmon belüli kirívó egyenlőtlenségek

és a szegénység hosszú távon a demokrácia alapjait is veszélyeztethetik.

A társadalmi léptékű szolidaritással kapcsolatban az állam szociális felelőssége az, ami alkotmányi szabályozást nyer. Ebben az összefüggésben két központi jelentőségű alkotmányos elv adhatja a kiindulópontot: az emberi méltóság tiszteletben tartása és védelme, illetve az állampolgári jogegyenlőség elve.

Az *emberi méltóság* jogi értelemben az ember ember-mivoltának önértéke és az azt megillető tiszteletre vonatkozó igény. Minden emberi jog³ forrása és kiindulópontja az emberi méltóság.⁴ Noha elsősorban nem anyagi vonatkozásai vannak, mégsem lehet emberi méltóságról beszélni, ha annak legminimálisabb anyagi feltételei hiányoznak. Ezért az állam nem veheti el azokat a javakat polgáraitól, melyek az emberhez méltó élethez szükségesek. Mi több, ezeket a javakat magának az államnak kell biztosítania, ha a polgárok nem képesek azt maguk megszerezni.⁵ Szigorúan véve ez a követelmény csak a legalapvetőbb szükségletekre vonatkozik, pusztán az emberi méltósághoz való jog alapján több nem követelhető meg az államtól. Azonban az emberi méltóság indoka és kiindulópontja lehet olyan további alkotmányi előírásoknak, melyek az emberhez méltó életnek minden hátrányos helyzetben lévő polgár számára való biztosítását célozzák meg. Az emberi méltóságnak ezt a vonatkozását szépen juttatja kifejezésre a belga alkotmány 23. cikke, mely kifejezetten az emberi méltóság után, az emberhez méltó élet biztosítása érdekében garantál számos gazdasági, szociális és kulturális jogot.⁶

A másik lehetséges kiindulópont a *jogegyenlőség elve*. Ez az elv szűkebb értelemben azt jelenti, hogy a jogszabályok indokolatlanul nem kezelhetnek azonos helyzetben lévőket különbözőképpen, illetve különböző helyzetben lévőket azonosan. Tágabb értelemben véve azonban a jogegyenlőség elve jelentheti azt is, hogy az állam a ténylegesen meglévő esélyegyenlőtlenségek kiegyenlítése érdekében köteles a javakat egyenlően elosztani.⁷

Ilyen háttér mellett csaknem valamennyi nyugat-európai állam alkotmánya valamilyen módon kifejezésre juttatja, hogy a bizonyos okokból *hátrányt szenvedők helyzetének javítása az állam kötelessége*.⁸ De olyan országokban is, mint például az Egyesült Királyság vagy Svájc, ahol ilyen alkotmányi rendelkezést nem találunk, a felső bíróságok jogértelmezés útján eljutnak ugyanerre a következtetésre.⁹ Túlzás nélkül állítható tehát, hogy Európa nyugati felében az alkotmányos rendnek része az a gondolat, hogy az állam valamilyen felelősséggel tartozik a gyengébbek élethelyzetének javításáért. Mindazonáltal a lefektetett szabályok nem olyan konkrétak és kivételt nem tűrőek, mint a szabadságjogok garantálása. Az ugyanis, hogy egy ország mennyit és hogyan fordíthat a hátrányokat szenvedők helyzetének javítására, a mindenkori gazdasági helyzettől és a társadalom egyes rétegei között aktuális

³Az emberi jogokat alkotmányba foglalásuk esetén alapjogoknak is nevezzük.

⁴Vö. mindenekelőtt a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának preambulumával, mely szerint: az emberi jogok „az emberi lény vele született méltóságából erednek”.

⁵A vonatkozó magyar alkotmányos szabályokról lásd lentebb.

⁶Igy egyebek között a szociális biztonsághoz, az egészségvédelemhez vagy a megfelelő lakáshoz való jogot.

⁷Ezt juttatja kifejezésre a magyar Alkotmány 70/A. § (3) bekezdése, mely kifejezetten a jogegyenlőség megvalósítása érdekében kötelezi a Magyar Köztársaságot az esélyegyenlőtlenség kiküszöbölését célzó intézkedések megtételére.

⁸Kivétel Ausztria, az Egyesült Királyság és Svájc.

⁹Mindkét országban született olyan bírói ítélet, mely megállapította, a bevándorlóknak bizonyos esetben joga van a legalapvetőbb szükségleteket biztosító szociális segílyre. Ezt a jogot egy angol felső bíróság végeredményben az emberiség követelményére alapozta. Vö. *R v Secretary of State for Social Security, ex parte Joint Council for the Welfare of Immigrants*; *R v Secretary of State for Social Security, ex parte B*, All England Law Reports 6 November 1996, 385. A svájci Legfelsőbb Bíróság pedig iratlan alkotmányos jognak minősítette a létminimum állam általi garantálását. Vö. BGE 121 II 367 és köv.

¹⁰Vö. a magyar Alkotmánybíróság határozatai közül: 422/B/1991. AB (ABH 1992, 471, 472); 1588/B/1991. AB (ABH 1994, 510, 511-512).

¹¹„Hasonló értelemben határozott a magyar Alkotmánybíróság, először 32/1991 (VI. 6.) AB, ABH 1991, 146, 163.

¹²A magyar Alkotmánybíróság határozatai közül például: 26/1993 (IV. 29.) AB, ABH 1993, 196, 199; 43/1995 (VI. 30.) AB, ABH 1995, 188, 191.

kompromisszumoktól függ. Egészen egyértelműen juttatja ezt kifejezésre az ír alkotmány, melynek 45. cikke a szociálpolitika irányelvi címszó alatt kifejezetten deklarálja, hogy az ott lefektetett állami kötelezettségek — például a gazdaságilag gyengébb csoportok érdekeinek védelme — a parlament tevékenységének pusztán vezérfonalai, azok betartása felett semmifajta bíróság nem őrökdi.

A magyar Alkotmány számos olyan rendelkezést tartalmaz, mely az állam szociális felelősségét juttatja kifejezésre. Noha az Alkotmány nem minősíti Magyarországot szociális állammá, a 16. és 17. §-ok két olyan célt fogalmaznak meg, melyek a szociális államnak fontos elemei. A 16. § szerint a Magyar Köztársaság különös gondot fordít az ifjúság létbiztonságára és nevelésére, védelmezi az ifjúság érdekeit. A 17. § szerint pedig a Magyar Köztársaság kiterjedt szociális intézkedésekkel gondoskodik a rászorulókról. Mi több, az Alkotmány 70/D.-70/F. §-aiban foglalt rendelkezések kifejezetten jogot adnak mindenkinek a legmagasabb szintű testi és lelki egészségre, a szociális biztonságra és a művelődésre. Kérdés mármost, mennyiben és hogyan kötelezik ezek az előírások a törvényalkotót.

A 16. és 17. §-nak már a megfogalmazása is nyilvánvalóvá teszi, hogy ezekből a rendelkezésekből nem vezethető le konkrétan megfogható állami kötelezettség. Annyi azonban igen, hogy az állam minden tőle telhetőt köteles megtenni a leírt célok megvalósítása érdekében. Hogy ezt megfelelően vagy elégtelenül teljesít-e, nem mondható meg az Alkotmány alapján.¹⁰ Nem sokkal megfoghatóbbak azonban a 70/D.-70/F. §-okban biztosított jogok sem. Nyilván nem értelmezhető úgy például a szociális biztonsághoz való jog, hogy az anyagilag hátrányos helyzetbe kerülők az Alkotmány alapján meghatározott összegű támogatást, avagy az életszínvonal fenntartását követelhetnék az államtól,¹¹ hiszen az állam csak annyit tud fordítani a gyengébbek támogatására, amennyit a lehetőségei megengednek.

A szociális államcélok és jogok tartalmának ez a viszonylagos meghatározatlansága nem jelenti azt, hogy Alkotmányba foglalásuk pusztán a társadalmi léptékű szolidaritás szimbolikus kifejeződése lenne. A magyar alkotmánybírói gyakorlat több olyan minimumkövetelményt levezetett a szociális jogokból, melyek kizárják az államon keresztül érvényesülő szolidaritás teljes felszámolását. A legfontosabb ezek közül a szociális biztonsághoz való jogból fakadó alkotmányi parancs: az állam köteles létrehozni és életben tartani *egyfajta társadalombiztosítási rendszert*.¹² Hogy ez a társadalombiztosítás hogyan épüljön fel, adóból vagy járulékokból finanszírozzák-e, önkormányzat igazgassa vagy állami felügyelet alatt legyen-e: a törvényalkotóra tartozik.¹³ Valamilyen társadalombiztosításnak azonban működni kell. Ebben a követelményben az a felismerés tükröződik, hogy a mai világban számos

¹³Vö. legutóbb 16/1998. (V. 8.) AB, ABH 1998, 140, 145.

¹⁴Például Svájcban a lét-minimumhoz való jog íratlan alkotmányos jognak minősül (Vö. 4. jegyzet); Németországban az emberi méltóságot garantáló alkotmányi passzusból és a szociális államiság elvéből vezette le a Szövetségi Alkotmánybíróság a lét-minimumhoz való jogot (Vö. BVerfGE 82, 60, 85).

¹⁵43/1995 (VI. 30.) AB, ABH 1995, 188, 192; 32/1998. (VI. 25.) AB, ABH 1998, 251.

¹⁶Hogy mennyire fontos ez a követelmény, egy példa érzékeltetheti. Az Egyesült Államokban 1996-ban született egy törvény, mely szerint szociális segélyt — tehát azt a támogatási formát, melyet a semmilyen más jövedelemmel nem bírók kapnak — egész élete során maximálisan 5 évig veheti igénybe az, aki rászorul. Egy ilyen törvény nagy valószínűséggel elentétes lenne a magyar Alkotmánnyal.

¹⁷Vö. 79/1995 (XII. 21.) AB, ABH 1995, 399, 404.

Az állam és az egyéb hátrányos élethelyzetek

olyan esemény érheti az embert, melynek — elsősorban anyagi — következményeit egyedül nem képes elhárítani. Már egy kisebb betegség is olyan költségekkel járhat, melyek a többség számára megfizethetetlenek. De legalább ilyen súlyú a munkanélküliség veszélye, nem beszélve az öregedéssel járó munkaképesség-csökkenésről. Ha a társadalom nem osztja szét egymás között ezeket a terheket, akkor előbb vagy utóbb a nagy többség ellehetetlenül.

Ezen túlmenően van még egy fontos, a szociális biztonsághoz való jogból levezetett minimumkövetelmény, amely a leginkább hátrányos helyzetben lévőkkel szembeni felelősséget juttatja kifejezésre. Több nyugat-európai országban ezt a követelményt a *lét-minimumhoz való jogként* határozzák meg.¹⁴ Magyarországon az alkotmánybírósági gyakorlat úgy fogalmaz, hogy a szociális ellátás mértéke egészében nem csökkenhet egy bizonyos minimális szint alá: az állam szociális ellátások összességével, tehát nem szükségszerűen egyfajta segéllyel, olyan megélhetési minimumot köteles biztosítani, mely elengedhetetlen az emberi méltósághoz való jog megvalósulásához.¹⁵ Még ha nem is definiálható pontosan, mi ez a minimális szint, annyi bizonyos, hogy az állam nem engedheti el a legalapvetőbb anyagi szükségletet szenvedők kezét.¹⁶

A szociális „alapjogok” közül a szolidaritás szempontjából említést érdemel még a *művelődéshez való jog*. A társadalomban meglévő különbségek kiegyenlítése nagymértékben függ attól, hogy a hátrányosabb helyzetben lévők gyermekei is ugyanúgy hozzájussanak a tanulás lehetőségéhez. Ezért írja elő az Alkotmány az ingyenes és kötelező általános iskolai oktatást, a képességeihez képest mindenkinek hozzáférhető közép- és felsőfokú oktatást, valamint a tanulók támogatását.¹⁷

A szociális tárgyú alkotmányi rendelkezések tehát az államon keresztül érvényesülő társadalmi szolidaritás minimumát határozzák meg. Ezen túlmenően a magyar joggyakorlatban két olyan alkotmányos elv, illetve alapjog jutott fontos szerephez, melyek eredendően nem az állam szociális felelősségének kifejezését voltak hivatottak szolgálni: a jogbiztonság elve és a tulajdonhoz való jog. Ezek az alkotmányos szabályok a saját pénzbeli szolgáltatás vagy a társadalom számára hasznos áldozatvállalás árán szerzett jogosultságokat védik.¹⁸

Az állam felelőssége nem csak az *anyagilag* hátrányos helyzetben lévőkkel szemben áll fenn. A testi fogyatékoság legalább olyan hátrányos lehet, miként a valamilyen fajhoz, valláshoz, nemzethez vagy társadalmi csoporthoz való tartozás is. A magyar Alkotmány nem tartalmaz részletes előírásokat valamennyi hátrányos élethelyzet javítására. Egyedül a nemzeti és etnikai kisebbségek számára biztosítja a közéletben való részvételt, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, illetve a saját nyelven való névhasználat jogát. Ily módon enyhíthető a nemzeti és etnikai kisebbségek hátránya, mely abból fakad,

¹⁸Az alkotmánybíróági gyakorlatból ld. 28/1992 (IV. 30.) AB, ABH 1992,155,156;11/1991 (III. 29.) AB, ABH 1991, 34, 35; 62/1993 (XI. 29.) AB, ABH 1993, 364, 367; 43/1995 (VI. 30.) AB, ABH 1995,188 és köv.; 56/1995. (IX.15.) AB, ABH 1995, 260, 264 és köv.; 38/1996 (IX. 25.) AB, ABH 1996,126,128 és köv.; 34/1997 (VI.11.) AB, ABH 1997,174,187.

¹⁹Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a kisebbségek jogosultságai nem pusztán hátránysabb helyzetükkel, hanem azzal a felismeréssel is összefüggnek, hogy a kisebbségek fennmaradása a társadalom számára önálló érték. Vö. az Alkotmány 68. § (1) bekezdését: A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.

²⁰Az Alkotmány szövege szerint csupán az emberi illetve állampolgári jogok tekintetében tiltja a megkülönböztetést. Az Alkotmánybíróság azonban úgy értelmezte ezt a tilalmat, hogy az mindenfajta jog általi megkülönböztetésre vonatkozik. Vö. először 59/1992. (XI. 6.) AB, ABH 1992, 271, 273.

hogy nyelvük és kultúrájuk különbözik az őket körülvevő környezetétől.¹⁹

Az Alkotmány ugyanakkor tilt *mindenfajta*, személyek közötti *megkülönböztetést*, így például faj, szín, nem, nyelv, vallás vagy más helyzet szerint.²⁰ Ez a tilalom közvetlenül csak az államra vonatkozik, hiszen az alapjogok általában csak az államot kötelezik tartózkodásra vagy esetleg cselekvésre. Miután azonban számos hátrányos élethelyzet — például valamely kisebbséghez tartozás — pontosan a társadalom tagjainak magatartása miatt hátrányos, a megkülönböztetés tilalmának a személyek egymás közötti viszonyaira is ki kellene terjednie. Egy ilyen tilalom, ha nem is növeli az emberek egymás közti szolidaritás-érzését, mindenképpen a hátrányos helyzetben lévők javát szolgálja. Ennek megfelelően mondja ki a magyar Alkotmány azt, hogy a hátrányos megkülönböztetést a törvény szigorúan bünteti. Így a törvényalkotó köteles olyan törvényeket alkotni, amelyek a megkülönböztetést a polgárok számára is megtiltják.

Ezzel kapcsolatban az Alkotmány egy általános kötelezettséget is felállít. Eszerint a Magyar Köztársaságnak a jogegyenlőség megvalósulását az esélyegyenlőtlenségek kiküszöbölését célzó intézkedésekkel is segítenie kell. Ez a kötelezettség vonatkozik az anyagilag hátrányos helyzetben lévőkre, de az egyéb szempontból hátrányt szenvedőkre is. Mindazonáltal tartalma konkrétan nem határozható meg: a jogalkotó maga dönti el, hogy a lehetőségekhez képest az esélyegyenlőtlenség hogyan csökkenthető a legjobban.²¹

A méltányosság jogi intézménye

A méltányosság jogi értelemben a jogszabály alkalmazására köteles állami szervnek adott felhatalmazás arra, hogy konkrét esetben az általános szabály alól *az érintett javára kivételt engedjen*. Ez szólhat valamilyen kötelezettség alól részben vagy egészben való mentesítésre vagy valamilyen jogosultság megadására is. A méltányosság lehetővé tételének indoka az, hogy az általános szabály megalkotásakor nem lehet minden lehető egyedi ügyet tekintetbe venni, ezért egyes esetekben ugyan törvényes, de igazságtalan helyzetek keletkezhetnek. A méltányosság gyakorlásának ugyanakkor határt szab a jogbiztonság elve, mely a szabályok kivétel nélküli alkalmazását igényli. A szolidaritáshoz ott kapcsolódik a méltányosság jogi intézménye, hogy általa a közhatalom nevében eljáró hivatalnok lehetőséget kaphat az érintett helyzetének figyelembevételére, és ez alapján a konkrét szabályozással összefüggésben hátrányba kerülőkkel vagy azokkal szembeni kedvezőbb döntésre, akik általában hátránysabb helyzetben vannak. A méltányosság tehát mind a konkrét szabályozás összefüggésében méltánytalanul hátrányba

²¹422/B/1991. AB, ABH 1992, 471, 472; 2100/B/1991. AB, ABH 1992, 554, 557; 581/B/1990. AB, ABH 1992, 645, 646; 1588/B/1991. AB, ABH 1994, 510, 512.

kerültekkel, mind pedig az általában hátrányos helyzetben lévőkkel szemben lehetőséget ad a szolidaritásra. Ily módon a méltányosság intézménye kiegészíti azokat a jogszabályi rendelkezéseket, melyek a hátrányt szenvedők nagyobb csoportjainak támogatását célozzák állami eszközökkel.

Az embertársak közötti szolidaritás és a jog

Ahogy említettem, az alkotmányok csak kivételesen írják elő azt, hogy a polgárok egymást segítsék. A magyar Alkotmány is ezt az álláspontot képviseli, hiszen általános, a polgárokat szolidaritásra kötelező rendelkezés nem található benne. Egyedül talán a gyermekeknek a családjukkal illetve szüleikkel, gondviselőikkel szembeni jogairól szóló rendelkezések tekinthetők kivételnek.²² Ezek azonban nem pusztán az embertárs iránti szolidaritást, hanem a családi (vagy nevelő és nevelt közötti) kötelékből származó kötelezettségeket juttatják kifejezésre.

²² A 67. § szerint minden gyermeknek joga van a családra, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez szükséges. A 70/J. § szerint pedig a Magyar Köztársaságban a szülők, gondviselők kötelesek kiskorú gyermekük taníttatásáról gondoskodni.

Az ember embertárs iránti szolidáris magatartásának jogi eszközökkel való kényszerítésére az alkotmány szintje alatti jogszabályok is csak szűk körben tartalmaznak rendelkezéseket. Ez érthető is, hiszen a szolidaritást kikényszeríteni csak kivételes esetben lehetséges. Amennyiben a társadalmi léptékű szolidaritás nem az államon keresztül érvényesül, a szolidaritás inkább erkölcs és nem jog dolga. A magyar jogi szabályozás is az embertárs segítségét csak *a legvégső esetben* teszi kötelezővé: akkor, ha valaki sérült vagy élete, testi épsége közvetlen veszélyben van. Ilyen helyzetben a segítségnyújtás elmulasztása bűncselekmény.

²³ A részletekről lásd. a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény VII. fejezetét.

A családtagot jogilag szintén kötelesek vagyunk segíteni. A családi jog szabályai szerint ez a segítségi kötelezettség *tartási kötelezettséget* jelent, azaz az érintett anyagi szükségleteiről való gondoskodást.²³

²⁴ Vö. a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról 1993. évi III. törvény 40-44. §-ait.

Az embertársak egymás közötti szolidaritása tehát csak igen szűk körben jogi kötelezettség. Valamelyest tágabb ennél az a kör, ahol a jogszabályok a hátrányt szenvedők támogatására *ösztönözni* igyekeznek a polgárokat. Ennek elsődleges területe lehet az adójog. Az adókedvezmények útján el tudja érni az állam, hogy az adózók ne pusztán az adóként egyébként fizetendő összeget, hanem annál többet is a rászorultak támogatására fordítsanak. A szolidaritás gyakorlására való ösztönzés másik lehetősége az, ha az állam kifejezetten juttatást nyújt azoknak, akik másokért tevékenykednek. Ennek példája a magyar szociális jogban az ápolási díj.²⁴

Záró megjegyzések

A fenti áttekintés azt mutatja, hogy elsősorban az államnak vannak a szolidaritással kapcsolatos kötelezettségei. Nem lehet azonban arról elfeledkezni, hogy a gyengébbek segítségének költségeit végeredményben az adó- és járulékfizető polgárok fedezik, hiszen az állam csak azt tudja szétosztani, amit adó vagy más hozzájárulás formájában beszedett. A szolidaritás gyakorlásához szükséges áldozatot tehát végeredményben a polgárok hozzák. Ez az áldozat a mindennapokban nem feltétlenül tudatos, számos esetben még kevésbé önkéntes: azok, akik kapnak, többnyire másként ítélik meg az újraelosztást, mint azok, akik adnak. Különösen ellentmondásos az állam újraelosztó szerepének megítélése a volt szocialista országokban, ahol az államtól kapott adományok várása a szabad, felelős boldogulás keresését visszaszorította. Mégsem lehet ésszerűen azt állítani, hogy az állam esélyegyenlőtlenségeket kiegyenlítő elosztó tevékenysége a szegény többség tehetősebbek feletti zsarnokságának az eredménye vagy a társadalmi stabilitás kényszerű ára. Sokkal inkább arról van szó, hogy a különböző társadalmi csoportok közötti közösségvállalás tényleges eleme a társadalom hosszabb távú életének: olyan érték, amely meghatározza a társadalom egészét.

A lelkiismeret szolidaritása

JÓZEF TISCHNER

Lengyel filozófus, esszé-író. A krakkói Pápai Teológiai Akadémia, valamint a Jagelló Egyetem filozófia professzora.

A Wawelben, 1980. október 19-én elmondott szentbeszéd.

(Megjelent: József Tischner: *Etyka solidarnosci (A szolidaritás etikája)*, Varsó, 1989.)

„Egyszer arról mondott nekik példabeszédet, hogy szüntelen kell imádkozni és nem szabad belefáradni. Így szólt: »Az egyik városban élt egy bíró, Istentől nem félt, emberektől nem tartott. Élt abban a városban egy özvegyasszony is. Elment hozzá, s kérte: Szolgáltass nekem igazságot ellenfelemmel szemben. Egy ideig vonakodott, aztán mégis így szólt magában: Igaz, Istentől nem félek, embertől nem tartok, de annyira terhemre van az özvegy, hogy igazságot szolgáltatok neki, nehogy végül nekem jöjjön és arcul üssön.« Az Úr így szólt: »Hallottátok, hogy mit mond az igazságtalan bíró. Hát az Isten nem szolgáltat igazságot választottjainak, akik éjjel-nappal hozzá folyamodnak? Megvárhatja őket? Mondom nektek, hamarosan igazságot szolgáltat nekik. Csak az a kérdés, hogy amikor az Emberfia eljön, talál-e hitet a földön?«” (Lk 18,1-8)

Elhoztuk ma ide, a Wawel dombjára a szívünkhez legközelebb álló ügyeinket, melyeket egyetlen szó foglal magában — „szolidaritás”. E szó — „szolidaritás” — magába sűríti nyugtalansággal teli reményeinket, bátorságra készítet és elgondolkodtat, olyan embereket köt össze, akik még tegnap távol álltak egymástól. A történelem szavakat teremt, hogy majd később ezek a szavak alakítsák a történelmet. Ma a „szolidaritás” szó összefonódott a legerőteljesebben lengyel szavakkal, hogy új formát adjon mindennapjainknak. Van néhány ilyen szavunk: a „szabadság”, a „függetlenség”, az „emberi méltóság” — ma pedig, a „szolidaritás”. Mindannyian érezzük e szó tartalmaiban rejlő súlyos terhet. Ezzel a súlyos teherrel állunk ma itt a Wawel dombján, a Piastok, Jagellók síremlékei között, Mickiewicz, Slowacki hamvai mellett, Isten Fiának oltára előtt.

Elénk jött Krisztus Evangéliuma, vagyis a Jó hír. Miről szól ma számunkra az Evangélium? Egyetlen dologról: a hit és az imádság erejéről. Hallgassuk meg a szavait: „Hát az Isten nem szolgáltat igazságot választottjainak, akik éjjel-nappal hozzá folyamodnak? Megvárhatja őket? Mondom nektek, hamarosan igazságot szolgáltat nekik. Csak az a kérdés, hogy amikor az Emberfia eljön, talál-e hitet a földön?” Ez a mai napra szóló Evangélium. Elénk jöttek e szavak, melyek az ember erejéről és nagyságáról szólnak. Azt hirdetik, miként élhet az ember Isten mindenhatóságával saját javára és boldogságára. Kell, hogy hitünk legyen, Isten azok szolgálója lesz, akik hisznek Őbenne. Ebből bontakozik ki a mai találkozás jellege: mi — a „szolidaritás” gyönyörű szavába zárt súlyos teherrel s az Evangélium a rendíthetetlen hitre való felhívással.

Vessünk egy pillantást arra a teherre, amelyet hordozunk. Mit jelent ez az egyszerre régi és új szó — „szolidaritás”? Mire szólít fel? Milyen emlékeket ébreszt? Ha közelebről meg kellene határozni a „szolidaritás” szót, feltehetően vissza kellene mennünk az Evangéliumhoz, és ott keresni az eredetét. E szó jelentését Krisztus így határozza meg: „Hordozzátok egymás terhét, így teljesítitek Krisztus törvényét”.

Mit jelent szolidárisnak lenni? Azt, hogy hordozzuk a másik terhét. Senki sem magányos sziget. Akkor is egymáshoz vagyunk kötve, ha ezt nem tudjuk. Összeköt minket a táj, összeköt a test és a vér — összeköt a munka és a beszéd. Ám nem vagyunk mindig tudatában e kötelekeknek. Amikor megszületik a szolidaritás, felébred az öntudat, ekkor megjelenik a beszéd és a szó — s felszínre kerül, ami rejtve volt. Minden kötelékünk láthatóvá válik. Ekkor az ember a vállán hordozza a másik terhét. A szolidaritás megszólal, kiált, kiáltozik, áldozatot vállal. Ekkor a másik terhe gyakran súlyosabb lesz, mint a sajátunk. Így teljesíti Krisztus tanítványa az Ő törvényét.

A szolidaritásnak van még egy oldala: a szolidaritást nem kell kívülről, erőszakkal rákényszeríteni az emberre. Ez az erény magától, önként, szívből születik. Kényszerítette-e valaki az irgalmas samaritánust, hogy az úton fekvő, véresre vert ember fölé hajoljon? Az irgalmas samaritánus jóakaratóból mentette meg felebarátját. A szolidaritás erénye az ember jóakaratójának kifejezése. Alapjában véve mindannyian szolidárisak vagyunk, mert lelkünk mélyén mindannyian jóakarató emberek vagyunk. A szolidaritás jóakaratóból születik és jóakaratót ébreszt az emberekben. Olyan, akár a napsugár melege: ahol elidőzik, otthagyja a melegét, mely finoman tovább sugárzik. Csak arra van szüksége, hogy ne állítsanak az útjába akadályokat — ostoba, értelmetlen akadályokat.

S még valami: az evangélium lapjaiból és lelkületéből született szolidaritásnak nincs szüksége ellenségre vagy ellenfélre ahhoz, hogy megerősödjön és fejlődjön. Mindenkihez fordul, s nem valaki ellen. A szolidaritás alapja és forrása az, ami valójában minden ember életében fontos. Amikor beköszönt a tavasz, az a fontos, hogy időben kell szántani és vetni. Amikor eljön az ősz, az a fontos, hogy időben kell a termést begyűjteni. Amikor ég a ház, az a fontos, hogy a tüzet el kell oltani. A tanár számára az a fontos, hogy az iskola valóban iskola legyen, az egyetem egyetem, a könyv könyv. Mindannyiunk számára az a fontos, hogy az igazság mindig igazság legyen, az igazságosság pedig — igazságosság. Rendet kell teremteni a portánk előtt. S az, amit meg kell tenni, egyesít és cselekvésre készítet. Mélyebben és maradandóbban egyesít, mint az ellenségtől való félelem. Összeforrt — de nem a félelem miatt összeforrt — nemzet akarunk lenni. Azt akarjuk, hogy a legegyszerűbb emberi kötelességünk egyesítsen minket.

Kivételes pillanatokat élünk ma át. Az emberek levetik az álarccukat, előjönnek rejtekükből, és megmutatják a valódi arcukat.

A feledés, a por alól felszínre kerül a lelkiismeretük. Ma olyanok vagyunk, amilyenek valójában volnánk. A hívők — hívők, a kételkedők — kételkedők, s a hitetlenek — hitetlenek. Értelmetlen idegen szerepeket játszani. Mindenki azt akarja, hogy a saját nevében nevezék. Az, amit átélünk, nem csupán társadalmi vagy gazdasági, hanem mindenekelőtt az emberi méltósággal érintkező esemény. Az emberi méltóságot érinti. Az emberi méltóság a lelkiismeretre támaszkodik. A legmélyebb szolidaritás a lelkiismeret szolidaritása.

A mai Evangélium mindannyiunk számára felteszi a kérdést: „...amikor az Emberfia eljön, talál-e hitet a földön?” Talál-e hitet? Ügyünk kulcsa a hit.

Itt állunk ma a Wawel dombján, hogy megerősítsük a hitünket, mindenekelőtt imádsággal. Azoknak a hamvai nyugszanak itt, akiknek a *hitük állt* mindenek fölött. Milyen erős hitének kellett lennie Szent Szaniszlónak, amikor kiátkozta a kegyetlen királyt! Talán azzal is vádolták, hogy e tetteivel megingatja a fiatal királyság erejét. Szaniszló püspök hitte, hogy nem ingatja meg, hanem építi a királyság erejét. Milyen erős hitének kellett lennie Jagelló Ulászlónak, amikor Grünwald alá vonult, hogy harcba szálljon csaknem az egész európai lovagsereggel. Milyen erős imádság nőtt ki ebből a hitből! Ez a székesegyház, ahol most vagyunk, imádságból épült. Végezetül pedig gondoljunk II. János Pál imájára, akinek nemrég még ez az épület volt a székhelye. E falak között az ő imája is itt van. Emlékezzünk, miként szólt hozzánk: „A hit erejével kell erősnek lennetek! Hűségesnek kell lennetek. Nagyobb szükségetek van ma erre az erőre, mint bármikor a történelem során.” A hit él. Amikor az Emberfia eljön, hitet talál. Azért vagyunk itt, hogy a történelem imájához hozzátegyük a saját imádságunkat, hogy a történelem hatalmas hitéhez hozzáadjuk a mi kicsiny, mustármagnyi hitünket.

Szeretnék még egy kérdést érinteni. Tudom, hogy a hely, ahol állunk, oly nagy és szent, hogy eltörpül és megszűnik itt minden mai emberi szó. De a szolidaritás hálaadás is. Együtt imádkozunk ma azokkal a Gdanskból, Szczecinből s más lengyel városokból érkezett munkásemberekkel, akik azért jöttek el ide, hogy fejet hajtsanak a királyok emléke előtt. Jó alkalom ez arra, hogy kimondjuk, amit minden imádkozó ember érez. Egyetlen szót mondok csak: — Köszönjük. Köszönjük a lelkiismeret mai szolidaritását. Szeretnénk hálát adni, mert az is szolidaritás. „Hordozzátok egymás terhét...” A szívből jövő imádság terhét vesszük ma vállunkra.

„Hát az Isten nem szolgáltat igazságot választottjainak, akik éjjel-nappal hozzá folyamodnak? Megvárhatja őket? Mondom nektek, hamarosan igazságot szolgáltat nekik.”

Éles Márta fordítása

PIERRE EMMANUEL

A lélek éhsége

A szerzőről lásd Bende József írását lapunk 1999. 7. számában. Ezt a fordítást a Pierre Emmanuel: *Choses dites*. (Desclée De Brouwer, Paris, 1970. 101-106.) című kötet szövege alapján közöljük.

Költőnek lenni számomra nem pusztán annyit jelent, hogy egy költő vagyok. Az Igazságot keresem, költészetem egyike az Igazság felé vezető lehetséges utaknak: a beszéd útja. A beszéd útján járok, s szavam járásra ösztönöz. Művem nem tudom rajtam kívülállóként szemlélni, mint például ezt a kupát, amit akár én is megformálhattam, kemencébe tehettem, majd kivehettem volna: itt van, én pedig vele szemben, nézem, tökéletesnek látszik... A beszédben nincs semmi hasonló statikus tökéletesség. A beszéd olyan jelentést hordoz, amely azonnal hozzám kapcsolódik, mihelyt kiejtem. Bármit is teszek, én kezeskedem az igazságról: vagy azon az úton haladok tovább, amit megnyit előttem, vagy elfordulok tőle és megtagadom. Teremtő az az ember, aki alkotása által halad, akit alkotása előrehaladásra ösztönöz. Alkotó ember számára az előrehaladás sokkal fontosabb annál, mint amit alkot és maga mögött hagy. Tehát minden formai tökéletesség határ, amit folyton szét kell törni. Csak elérendő tökéletesség létezik: önmagunk legmélyén vár ránk, egészen addig, míg lemondásunk által boldogan fel nem oldódnak benne. Minden más, amit tökéletességnek nevezünk, csak önmagunkkal folytatott tükörijáték, minél csábítóbb, annál abszurdabb.

Egy olyan világban, ahol Isten nincs jelen, ahol az ember olyan távol van Istentől, hogy már elképzelése sincs róla, én azok közé tartozom, s többen vagyunk, mintsem gondolnánk, akik lelkük legmélyén lényegi éhséget éreznek Isten iránt még akkor is, ha semmit sem tudnak róla, sem pedig éhségük természetéről. Az éhség az én szavam. Beszélek, hogy közöljem Istent anélkül, hogy közvetlenül megnevezném. Hogy közöljem őt, kinek Neve közölhetetlen ezen a világon, s már elveszítette jelentését, már nem visszhangzik a szívekben. Az ateista világ költője akarok — próbálok — lenni. Azért, hogy szavam kimondja a világnak és önmagamnak azt a valóságot, amely mindenütt jelenvaló: az emberekben, a lényekben, a dolgokban, abban, amit én nagy tisztelettel közhelyeknek nevezek. Munkásnak tekintem magam, aki azon a pontosan körülírt feladaton dolgozik, hogy visszavezesse a közhelyeket élető alapjaikhoz. A közhely forráson alapszik, jelentése is a forrásból fakad. Felidézni a közhelyek mélységét szükségszerűen annyit jelent, mint újraéleszteni a forrást, felfakasztani egy „forrásból táplálkozó” beszédet. Lehetséges ez ma egyáltalán? Nem tudom. Képes vagyok rá? Nem tudom. De ez nem is tartozik rám. Valójában talán csak egy vagy két nemzedék múlva lesz lehetséges, amikor a modern világ már kimerítette látszólagos szubsztanciáját. De egyszer biztosan megtörténik a köz-

helyek nélkülözhetetlen életre keltése. Azoké a szavaké, amelyek a leginkább hordozzák azt a végső jelentést, amit, úgy látszik, mi már nem tudunk felfogni, amit mi már nem tudunk kimondani. Mostantól kezdve helyénvaló a közhelyek számbavétele: újra meg kell szelídítenünk őket, meg kell nyílnunk előttük, erőfeszítést kell tennünk, hogy lényegi módon éljük meg őket. Világosan átgondolt módon kell újra megtanulnunk, hogy mit is jelent a lényegre irányuló létezés.

Valahányszor csak kézbe veszem az Evangéliumot, a közhelyek könyvét — ilyen „forrásélesztő” szándékkal, hogy újratanuljam a lényegét —, számot vetek azzal, micsoda erővel kényszerít, hogy újra-értékeljem magamban és körülöttem mindazt, amit reálisnak vélek. Ilyen a nagy közhelyek, így az Ige Igazságának is a kényszerítő ereje. Egyetlen közhely sem hat megszokásként: a megszokás a közhely ellentéte, maga a banalitás. Míg a közhely elragadtatás, annak a realitásnak a mindig új és új megtapasztalása, amely örökkévaló, amelyből mindig is éltek az emberek, s amelyből most én is szeretnék élni. Annyiban hiszem magam költőnek, hogy legbelül a beszéd folytonosan magáénak követel. Nem alakíthatom a magam kénye- kedve szerint: minden szó arra ösztönöz, hogy saját forrásánál ragadjam meg, hogy igazságának garanciája legyek, ahogyan ő is garanciát vállal értem, a mi egyedüli Igazságunkban. Mindez folyamatos lelki elkötelezettséget jelent: ha nem sikerül megtestesítenem a beszédet, akkor már nem teremtő vagyok, hanem pusztító, örökös hazug a világgal és önmagammal szemben. Kettős tanúságtevés hárul rám: tanúságot kell tennem a költészet igazságáról és a magam életében saját költői szavam igazáról.

A létezés mindennapjaiban a nyelvben objektívált beszéd olyan emberi realitásokat fejez ki, amelyek függetlenek tőlünk és egymástól is: a nyelv az emberi realitások megformált külsődlegessége. Viszont néhány kegyelemszerű pillanatban a beszéd valódi szembenézést, valódi találkozást jelent, amikor mindkét fél megnyílik a másik előtt, teljesen átadja magát, fegyvertelenül és mezítelenül mutatkozik. Olyan pillanatok ezek, amikor az, aki beszél, maga a megtestesült beszéd, amikor mindenki kimondja önmagát, méghozzá éppen a másik fél iránta tanúsított hallgatása és odafigyelése által. Mivel ez a gazdag, mélyreható és távolba mutató, lényegi beszéd a hallgató által adatik meg a beszélőnek, csak akkor lehetséges, ha mindkét felet azonos irányultság vezérli. Tehát nagyon törekeny, ki van szolgáltatva az attól való hirtelen támadó félelemnek, hogy mezítelennek legyünk mások előtt. Nyilván e félelem legyőzésére irányuló ösztönös reagálás a másik megsértése vagy elutasítása. Akkor a kapcsolat széttörik, az egy-lényegűség megszakad: a felek újra idegenné válnak. Például két emberi lény, akik egykor szerették egymást — s talán még most is —, ezért érintkezhet egymással anélkül, hogy valóban találkoznának, valamiféle objektív, külsődleges nyelvet használva, amely

többé már nem közös beszéd. A „beszéd” szót csak leszűkítve lenne szabad használnunk, minden más megjelölésére a „nyelvezet” lenne alkalmas. A beszéd mindig közös beszédet jelent: önmagunk és a másik keresését, s mindig a jelentés abszolútuma felé irányul. Kitarító erőfeszítés a kölcsönösséget akadályozó határok, a tagadás meghaladására.

Mindez példaadóan igaz az Isten és ember közötti párbeszédre is. Sokan beszélnek Istenhez, és sokan hallgatják őt anélkül, hogy meg tudnák nevezni. Isten végső megtagadását pedig az jelenti, ha már nem is beszélünk hozzá, ha már hallgatni sem akarjuk. Az egyén némaságát egész civilizációnk fertőző cinkossága tartja fenn: a kollektív semmi, üresség, ami maga Isten látható távolléte, egy olyan nyelvezet, amely nem-beszéd. Ezzel szemben a jól megfogalmazott, s meghallgatott beszéd, amely valódi figyelmet követel tőlünk, kifürkészhetetlen valósághoz vezet el bennünket. A költészet legfontosabb témája kétségtelenül az emberi beszéd és az azt megalapozó valóság viszonya. A téma kifejtése gyakorlatilag végtelenül gazdag: úgyszólván minden tárgy megfelel hozzá. De bármi is legyen a tárgy, egyedül erről a témáról ismerhető fel a zseniális, tisztán teremtő energia. Túllépve a szűken értelmezett ars poeticán, egy olyan általános meghatározását adhatjuk a költészetnek, amely tulajdonképpen a másik előtt megnyíló, s önmagát *éppen ezáltal és ekképpen* teremtő ember cselekedetével azonos. Minden adomány önteremtés a másikért. Hiszen nem ömlesztve adjuk magunkat: az önátadáshoz megformáljuk, megteremtjük lényünket. Kipréselve önmagunkból a legjobbat, néha nagyon messzire jutunk. A művésznek ezért nem lehet sohasem elég csak a műve: a költészet végtelenül több a pusztá költészetnél. Mindez a lélek valamennyi közhelyére is igaz: például a jóság végtelenül több a pusztá jósnál. (Ne felejtjük el, hogy egyetlen gesztus teljesebb lehet egy versnél, s hogy egy jóságos ember képes ugyanolyan intenzív figyelmet tanúsítani beszéde által a másik iránt, mint amilyen figyelmet a költő tanúsít művészetében.) Valamennyi autentikus alkotás, valamennyi szívből jövő gondolat feltételezi a mindent meghaladó transzcendenciát. Alkotni annyi, mint belső mozgásában, kimeríthetetlen nagylelkűségében érinteni meg a létet. Így mindenki teremtő, aki részese ennek a nagylelkűségnek, bármilyen kicsi is legyen, bármilyen téren is dolgozzék. Csakhogy senki sem lehet teremtő anélkül, hogy ne ütközne azonnal saját határaiba: senki sem adhatja át magát teljesen. Olyan cselekedetben égünk el, amely meghalad, s mintegy kiürít bennünket. Ugyanakkor a hiány nyújtotta keserűség és kétségbeesés újra és újra arra tanít — az elégedetlenség mindig adomány —, hogy alkotás nélkül nem tudnánk létezni. Azért alkotunk, hogy megérezzük, milyen szegények is vagyunk alkotás nélkül. Megtapasztalva szegénységünket újra csak alkotni vágyunk, hogy még jobban elégjünk. Én nem ismerek másféle imádatot.

Bende József fordítása

Aprószentek

1914–1997. Cseh író, költő. Ez az elbeszélése a 90-es években született. Az író utolsó korszakának legszebb elbeszélései az Európa Kiadó gondozásában látnak napvilágot ez év őszén.

Cassius, ma már nem mesélek neked semmit, majd csak estefelé, ha itt van az esti mese ideje... Minthogy én is kissé ütődött vagyok már, ezért csakis neked mondhatok esti mesét, mert te nem nagyon tudod, miről van szó... inkább hangom dallamát és tónusát hallod... Ugyanis én már olyan helyzetben vagyok, hogy hasztalan próbálgatom a kulcsot, az már nem nyit más felhőkarcolót, csak az enyémet, olyan helyzetben vagyok, hogy ha képeslapot kapok, lerakom az asztalra, aztán szemüveg helyett azt a képeslapot veszem fel az asztalról és a zsebkendőmmel gondosan, a gondosnál is gondosabban megtisztogatom, először jobbról, majd balról, aztán az orromra akarom biggyeszteni a szemüvegemet, de azt a megtisztogatott képeslapot emelem a szememhez és akkor elborzadok... a szemüveg a ragyogó tisztára fényesített képeslap mellett fekszik... de köztünk szólva, Cassius, ezt csak neked mondhatom el, mert azáltal, hogy egy kukkot sem értesz abból, amit mesélek, mindent értesz... de csütörtökön, amikor szokás szerint enniválót vettem nektek, hát, hogy kirúgjak a hámból, a Neumann Sportklub színpadával szemközti Sütínivalóban, engedélyeztem magamnak egy tányér levest... a pulton már ott van a tányérba kimért krumplileves, odaadok egy tizkoronást, fogom a kanalat, az a krumpliscsemege öt hatvanba kerül, kiflistül... az eladónő két kétkoronást adott vissza, és én, gondolataimba merülve a levesbe pottyantom azt a két pénzdarabot, odaviszem a tányért a pulthoz, itt csak állva lehet enni, gondolataimba merülve kevergetem a kanállal azt a tűzforró krumplilevest és kiflit török hozzá, ez az én bohémebédem, és kanalizom a levest és a mélyén ott csörömpöl a két érme... és a megrettent eladónő ezt nem bírta tovább és odajött: Félnék, le ne nyelje az a két kétkoronást! Mondom: Dehogy, mindig így szoktam, azért csinálom, hogy el ne veszítsem azt az aprót... és eszem és rémüldözöm, hogy mit műveltem, Cassius, pont, mint azzal a képeslappal és szemüveggel, már kezdek kicsit nagyon ütődött lenni, de! Már a mamám mondogatta rólam, amikor hétéves voltam, hogy fölöttébb gyakran elábrándozom!

De még az esti mese előtt Franta Hrubínról, a költőről kell mesélnem neked, Cassius, Hrubínról, aki reggelente szívesen betért egy pacallevésre a Šuterékhez, ahol előző este ivott és ivott és ivott... és egy napon kérte a szokásos pacallevését, és mivel szerinte nem volt elég tartalmas, nem volt sava-borsa, nem volt se íze, se bűze, hát elővett egy zöld százkoronást és elgondolkozva apró darabkákra tépte, a fecniket a tányérba szórta, kanállal szépen megkavarta és aztán nagy gusztussal nekilátott és élvezke-

dett, hogy most aztán van zamata... de Cassius, mellette ott ült az akkoriban még szegény költő, Fikar és összekulcsolt kézzel figyelte a lakmározó Franta Hrubínt, a poétát, aki a példaképe volt... és aztán... František, nem adnál kölcsön egy százast? Mire Franta decensen megtörölte a szája sarkát a zsebkendőjével, és az üres, zsíros tányérra mutatva azt mondta... Marha, mért nem szóltál előbb! Most vágtam be az utolsó százasomat...

De Cassius, engem már dühít ez az én írásom, ez már holto-miglan így mehet, furtonfurt csupa sallang és feljegyzés meg leirat. Szeretnék valami mást kezdeni, valami olyasmit, amiben benne van mindkettőnk sorsa... Például vasárnap, éppen tejet melegítettem nektek és kiflit tördeltem a hatalmas lábosba, és amikor felemeltem a tekintetemet, a kapunál egy hatalmas ember állt, tetőtől talpig fehérben, fekete szeme és fekete körszakálla volt és biztosan nyomott vagy egy mázsát... Mondom: Mi van? És ő azt felelte, hogy Turnovból jött autóval és csakis rám vár. Mondom... Ez mind szép, de én mélyponton vagyok, az idegeim totál ki vannak készülve... úgyhogy kérném, távirati stílusban! És ő, hogy nem róla van szó, hanem a nővéréről, akinek tropára mentek az idegei, ezért őt küldte, hogy nemcsak hogy beszélni szeretne, de muszáj beszélnie velem... Mire én újfent: Miről van szó? Távirati stílusban, ha kérhetem. És az az óriás lassan lépkedett felém és megátalkodottság és düh és szomorúság áradt belőle, és én nyugtalan lettem és mondom... dehát miről van szó, kérem... távirati stílusban! És ő újfent, hogy a nővérenek ügyvédre és tanácsadóra van szüksége, és ez csakis én lehetek... Mire én, dehát akkor forduljon pszichiáterhez, én kétszer voltam a Bulovka idegosztályán, ő is feküdjön be... de az az óriás, hogy a sarkon túl ott áll az autója és hogy elmegyünk együtt Turnovba... és én mondom... tudja mit, menjen a fenébe, nekem sem áll jobban a szénám, mint a nővérenek, ahogy itt elmondta... Menjen el, kérem, ez itt az én telkem, menjen, kérem... És ő kihátrált és aztán ott ácsorgott a sarkon és én félttem, Cassius, pedig egy ideje azt mondogattam magamnak, hogy én már Immanuel vagyok, Isten gyermeke, hogy már nem félek, hogy már nem eshet semmi bajom.

Így aztán nem aludtam, Cassius, már megint főn fűjt Ausztriából, már megint kerekedőben volt a hold, dél körül mindennap kibuszoztam hozzátok Kerskóba, te az ölemben ültél, és amikor délután visszatértem Prágába, a Tigrisbe mentem, és aztán haza és korán lefeküdtem, bevettem egy altatót.... amikor valaki becsöngetett, álomittasan tápázkodtam fel, alsónadrágban, mégcsak pizsamát sem húztam... rápillantok a vekkerre, fél tíz van, megyek és ajtót nyitok és a küszöbön egy nő állt, úgy nézett ki, mint a focista Kvašňák úr, vagy mint egy szovjet röplabdás lány, és merőn bámult rám és megátalkodottság és düh áradt belőle... És én mondom: Miről van szó? Nézze, hogyan festek, resteltem magam, de azért csak jöjjön beljebb... Bejött hát, de a szobaajtó-

ban megállt és már leültem odabenn, nekidőlt a félfának és az invitálásomra, hogy foglaljon helyet, azt mondta... Odalenn vár a taxi, rám és magára, elmegyünk Turnovba.... Én ugyan nem, mondom, én nem megyek sehová, nem akarok és nem tudok elmenni, hát nem hallotta, mi történt Jiří Svoboda úrral, mert ajtót nyitott? És az a hölgy, akiből csak úgy áradt a megátalkodottság és a düh, előadta nekem... Ha távirati stílusban, hát akkor távirati stílusban. Én elértem az üresség felső fokát, kitettek az oktatásügyből, merthogy állítólag megalomániában szenvedek... tanúra van szükségem, védőre, szaktekintélyre, az emberi pszichikum ismerőjére. És én tudom, hogy magához kell fordulnom, még ha húzódozik is és elküldte a bátyámat a fenébe. Ez az utolsó próbálkozásom. Különben vége mindennek. A felelősség magát terheli. Remélem, tudja, mit csinál... Eljön velem? Mondom, de hát az isten szerelmére, sehová sem megyek, érti... én már elvackolódtam... Sarkon fordult, a bejárati ajtóban még egyszer hátrafordította a fejét és nagy szemeket meresztve felkiáltott... Szóval nem jön el velem taxin? Mondom... sehová, semmikor... És bevágta maga mögött az ajtót, és az ötödik emeletről leliftezett a földszintre, ahol már várta a taxi... És Cassius, én, akinek nem akardzott tovább írnom a naplómát, a feljegyzéseimet, a sallangjaimat, egyszeriben éreztem, hogy már-már beszippantódtam valahová, ahol nem akartam lenni... valahová, ahol a lírai esemény a végzeteszerű imagináció jellegét ölti magára, ahol azoknak az eseményeknek a metszéspontja kezdődik, amelyeknek az irányítása kicsúszik a kezemből, ahol annak a kútfeje van, amiért csak a látókok búslakodnak... És három nap múlva Kerskóban kézhez kaptam egy levelet, amiben az oktatásügy által megalomániával vádolt hölgy nagy, szálkás betűkkel újra elmesélte nekem... azt, amit Sokolnikyben mondott, míg a turnovi taxi odalenn várt rá...

És Cassius, már kezdett minden mindegy lenni nekem, az Aranytigrisben már disznósültet kaptam, mustárral és tormával, az egészet bekebeleztem, megittam négy sört, és megint ingerült voltam és szitkokat szórtam a barátaimra, aztán Jansport márkájú zöld hátizsákkal végigbotorkáltam a Husz utcán, el a Klementinum mellett és tovább a Kaprovában, és betértem egy kis büfébe... és becsomagoltattam négy lekváros palacsintát, éreztem az ujjaimmal, hogy kemények-rücskösek, de amikor taxin hazafelé tartottam Sokolnikybe, azért megettem őket, mintha összetekert kátránypapírt rágtam volna, olyan volt... aztán a gyomromban minden összekeveredett, tótágast állt, azok a lekvárral ízesített kátrányos palacsinták, és én öklendeztem, de bennem maradt minden, az epevezetékeknek emberfölötti feladattal kellett megbirkózniuk... És a tetejében megint telihold volt, lefeküdtem és öklendeztem, és magamra gabalyítottam a lepedőt, percnként felriadtam és megnéztem, hány óra van... félórát araszolva ván-szorogtam el a virradatig, ezen az éjjelen a fejemben találkát

adott egymásnak minden tisztátalanság, és én megvettem magam, szemrehányást tettem magamnak mindazért, amit valaha elkövettem és amit mások követtek el ellenem... és mondom... Holnap új életet kezdesz, muszáj... elmész Dáblícébe pénzért és megnyiratkozol. Tudod, Cassius, ez kell nekem, amikor daun vagyok, megyek és lenyíratom a hajam, megnyiratkozom...

Most nyisd ki a füled, Cassius! Reggel legelőször is ki akartam menni hozzátok, cicákhoz Kerskóba. Ültem a sokolnikyi autóbusz-megállóban a padon, és a vártam a százhatvankettest... de fentről, Teplice és Dresden irányából egy pótkocsis teherautó közeledett, a memmingeni Schön cég teherautója, amely vágóhidra szánt borjakat és birkákat szállított... már hozzáedződtem ehhez a tragédiához, de aznap a lécekkal berácsozott vízszintes aklok résein át száz meg száz bámesz borjúszermet láttam... és azok a borjúszermek mind-mind szánalomért könnyörögtek... de senki sem segíthetett rajtuk, én sem... hiszen a vágóhidakon is, ahová mennek, a tanoncok az első két hónapban még odatartják nekik az ujjukat, tőgy helyett, de aztán már azok a hentestanulók is árúnak tekintik a kisborjakat, barikákat... És eszembe jutott, hogy meg akarok nyíratkozni és elindultam a sokolnikyi áruház első emeletén lévő fodrászatba és borbélyüzletbe... De az üzlet ajtaja zárva volt és odabenn a tükrökben tucatnyi fehér ruhát, fehér köpenyt, fehér kötényt láttam ide-odasuhanni... és tucatnyi dúsfürtű emberfejet... Hát ez mi? Mondom és bekopogtam... az üvegajtóhoz odajött egy fehérköpenyes, aranyhajú és arany szemüvegű hölgy és kinyitotta... Szeretnék hajat vágatni, mondom. És ő, jöjjön csak, jöjjön be, üdvözljük, ön az első vendég... tessék, ez itt most tanműhely, ahol tizenkét tanulólány gyakorolja a hajnyírást és fodrászatot... És rémült elragadtatás lett úrrá rajtam, tizenkét fehér munkaköpenyes szép lány mozgott előttem, és mozdulataik megismétlődtek a falat alkotó tükrökben... mint Andy Warhol, mint Roy Lichtenstein képei... nyolc méterszer két méter ötven, egyszeriben annyi szép kis testet, divatos frizurát láttam, egyszeriben annyi kifestett szemet, mert ezek a tanulólányok vizsgázni készültek, és sikkosnak és gusztusosnak kellett lenniük... és a vezetőnő leültette a székbe... Nos, kislányok, a férfi hajnyírást azzal kezdjük, hogy először is krepp-papírból sálat tekerünk a vendég nyaka köré... rendesen, akkurátusan, nézzétek csak! És körbetekerte a nyakamat száraz krepp-papírral, letolta egészen a tarkómra, és az állam alatt egészen az ádámcsutkáig... és aztán a lányok, mint megannyi égi tünemény, mennyei tanonc, sorra krepp-papír szalaggal övezték a nyakamat. És én belenéztem a tükörbe, és már nem fodrásztanulók szorgoskodtak körülöttem, hanem az apródaim, fehér karinges templomi énekesek kórusa, és ez a sokolnikyi higiénikus emelet csupa fehér és csupa króm mennyei dekoráció volt, csupa rózsaszín villanygő, amelyek megvilágították ezt a mennybéli akadémiát, amelynek a közepén én trónoltam a karos-

székben, apródaimtól körülvéve, mint egy császár, mint egy fehér ornátusba öltözött, szerpapjaival misét szolgáló püspök...

Így ni, kislányok, mondta gyöngéd hangon a vezetőnő... Most pedig nézzük, hogy hogyan dolgozzunk az ollóval és fésűvel.... Figyelem. A fésűnek egy fogát sem szabad kitörni, különben az összes kipotyog... és figyelem! A fésűvel lassan kell beleszántani a hajba... hogy az olló csivitelhessen.... szaporán.... így ni! És a fejtetőmön végigszántó fésűvel apránként megemelte ritkás, ősz hajamat, és az olló tényleg csivített... Aztán a vezetőnő letette az ollót, és azt mondta: Most pedig, kislányok, próbáljátok meg ti is, szép sorban... És lányujjak vagdostak a fülem körül és én felemelhettem a tekintetemet és nézhettem a tükörben ezeket a kozmetikai hercegnőcskéket, és a vezetőnő anélkül, hogy egy pillanatra is levette volna a szemét a tanítványai ujjairól, megkérdezte... És milyen frizurát akar? Mondom... Az szeretném, hogy úgy nézzen ki a hajam, mintha sűrű és göndör lenne! És a tanulólanysok, apródaim karán mennyei mozdulatok kísérte nevetés hullámozott végig.... Ó, ó, ó... és én a Des Knaben Wunderhorn egyik dalát hallottam... Wir geniessen die himmlischen Freuden... Wir tanzen und springen, wir hupfen und singen... Azt mondtam a táncoló tanulólanysoknak... Olyan frizurát akarok, mint a Gaius Julius Ceasaré! A vezetőnő nevetve mondta: Meglesz... kislányok, csendet kérek, most megtanuljuk, hogy a hajvágás után hogyan dolgozzunk a villanyborotvával... bedugjuk a zsinórt, így ni... már működik is a készülék... nézzétek! Így ni, a fülecske körül, finoman és... elveszítve, kislányok! Elveszítve, a semmibe futtatva nyírunk... Na és ha az úr olyan frizurát akar, mint a Ceasaré... ne nevesetek, lányok, ez a fazon Párizsban is létezik... frizura à la Ceasar...

Így hát nekilátott az angyali kar és nyírt-nyírbált a géppel, és én Jakob Böhmre gondoltam... Der Mensch kann sich nicht von seiner Epoche abscheren... Önmagamtól sem tudom elvágni magam... és a lányok szemébe néztem a tükörben, és ők tudták ezt és viszonzták a pillantásomat és a tekintetemet, mint a memmingeni Schön cég szállította kisborjak...

És ekkor, én meg voltam rémülve, én mindig is rémüldöztem az ollótól, de ekkor a mennyben, a mennyországban lakoztam... és mindenütt kenőcsös és illatszeres tégelyek, fertőtlenítős üvegcsek, és minden asztalon egy kis koffer, minden tanulólanysnak megvolt a maga összecsukható, színes kistáskája, és benne a fésűi és ollói és pomádés és illatszeres szelencéi... meg a borotvája. És az oktatónő fogta az egyik borotvát, színpadiasan a magasba emelte és: Kislányok... elég egy nyisszantás! Így hozta a szép zsidó lány a szép Holofernéz levágott fejét... épp ezért vigyázat! És most az utolsó fázis következik... a nyak és a fül- és néha a szemöldöktájék kibernetválása... Először is megmártjuk a borotvát a fertőtlenítő folyadékban és aztán szertartásosan nekifogunk a rituá-

lénak... nézzétek... így és így... és most szép sorban simára beretváltatok az à la Caesar frizurás urat...

És én felemeltem a szemem és a tükörben láttam ezeket a lányokat, akik elkomolyodtak, láttam a tükörben, hogy soha nem tudtam azt, amit most tudok és látok, hogy a mennyország csupa króm és ragyogás és visszfény... és csupa angyal, akik egy nyisszantással elvághatják az ember torkát, mint a szép Judit tette... És a tanulóányok sorra vették kézbe a remegő borotvát és el-tisztázták a frizurámat, a hajamat, amelynek maradéka szöszként tapadt fehér karingemre a szemem alatt... És amikor befejezték életük talán első borbélymunkáját, a lányok mélyen és teátrálisan felsóhajtottak... és én a Des Knaben Wunderhorn verssorait mondtam fel magamnak... Wir führen... ein liebliches Lammlein zu Tod... És én, aki ágrólszakadt nyomorultként léptem be a fodrászüzletbe, itt, Sokolnikyben megértettem, hogy ez a pillanat Örökkévalósággá lett a számomra... Aztán a lánykezek kikötötték a krepp sálat, kioldozták a fehér karinget és leporolták ős hajam maradékát...

Királyként emelkedtem fel a forgó karosszékből, apródaim, fehér karinges ministránsaim még egy utolsó pillantást vetettek rám a tükörben, aztán megszemlélték művüket a fejemen, az à la Ceasar frizurát... és elismerően gratuláltak egymásnak, színpadiasan hajlongtak és én utoljára láttam azt a tizenkét gyönyörű szempárt. Mondom: Mennyivel tartozom? És az a tréfáskedvű, nevetős, nagyszemű tanulóány meghajolt előttem és azt mondta: Az első vendégünk volt, maga volt az első, akit vizsgán megnyirtunk... ingyen van... És én megértettem, hogy ami a világon és világban lényeges, annak ingyenesnek kell lennie, újra belenéztem azokba a szemekbe ott körülöttem, igen, a mennyben bizonyosan annyi króm és visszfény és szépséges, angyali fiatal nő van, mint Paul Delvaux úr, mint René Magritte úr képein, a menny csupa gyönyörű leányszem, görbület-domborulat ott, ahol a szép testek görbületeinek-domborulatainak lenniük kell, a menny csupa zongorista leányujjacska, csupa à la cärevecs frizura. Mert, Cassius, minden homéroszi istennőnek szépséges tehénszeme van, ezért lakoznak a mennyekben.

P.S.

Ma teliholdas kerskói éjszaka volt, reggel felé eleredt az eső és vizes hó esett. Mivel már hajnali háromtól csak forgolódtam, végül pirkadatkor magamhoz tértem haldoklásomból, feltámadtam halottaimból. Amikor kimentem a nedves nyírek, fenyők alá, tizenkét cica nyargalt elém és hozta nekem örvendező tekintetét, táncoltak és ugrándoztak és bukfencet hánytak, hogy velük vagyok, hogy nem hagytam el őket. Megajándékoztak a tekintetükkel, én meg jutalomképpen, hogy megírtam, befejeztem azt az aprószenteknek szóló tiszteletadást, feldarabolt grillcsirkét hoztam

ki és szétoztottam nekik. Mondom... A szép bizonyítványért egy szép könyv a Prágai Imagináció kiadótól, és meleg tejcskét öntöttem az edényükbe. Csak te, Cassius, aki Titán vagy, aki kívül állsz, aki tartod a rangdistanciát, csak te jössz majd oda hozzám és feltelepszel az ölembe, és én arról fogok mesélni neked, hogyan alakul meg majd itt Kerskóban a macskák szakszervezete, ezzel a jelszóval... Kevesebb tejért több egeret... És az elnöke te leszel, Cassius, neked nincs szükséged lehallgató készülékre, mert te a fű növést is hallod, mint ahogyan egyébként a többi macska is hallja. Az a kátránypapírból tekert négy palacsinta — hiába voltak megkenve lekvárral — még mindig ott kavarog-korog a bensőmben, úgyhogy szelíden okádintgatok, mint a kisbaba, gyöngéden böffentgetek, mint mikor a vadmalac vaddisznó mamája kíséretében kifelé tart a makkosból. Štork professzor úr azt mondta, hogy ez... *glomus hystericus*... ami már az antik népeknél is megvolt. Nekem inkább rákom lesz, mondta Štork professzor úr azzal a harsány nevetésével, de hála a természetemnek jó egészségben, lábon fogom kihordani.

Szombat van, egy hét múlva Bronzvasárnap

V. Detre Zsuzsa fordítása

Menjünk csak a sűrűbe beljebb

Archív képek Keresztes Szent János és Edith Stein életéből

*Köntösén áthömpölygött vas és réz,
a nehéz fémeknél még nehezebb álmok visszfénye.
Vitte minden a céljához közelébb. A legnyomorultabbak,
s a legfényesebb szellemek nézték Salamanca utcáin, ahol
egymagában is emberek, állatok, növények, kövek, csillagok,
elemek, hangok, színek, sírok együttesében vonult a szegény
takácsmester, Gonzalo de Yepes egyetemista fia.*

* * *

*Mindig és újra kemény vezeklés. Mindig és újra új, fehér
lapra cseréli fel a gyűröttet, a rovottat. Az elhasználódás
napi mosdóvizéből ki nem önti a kiválasztódás örök magzatvizét.
Mindig és újra térdepel érzéki támadás után, értelmi kétségbeesés
előtt cellák, spanyol piaci forgatagok sűrűjében, s Granada
fenséges hegyei közt magányosan kóborolva az univerzum énekszólamtól
Te deumra, te cselekedetedre megszólítottan. A sok Juan közül
egy Juan eredményesen keresi az emberi szenvedések értelmét.*

* * *

*Valamikor egy jeruzsálemi évszakban elgyűrűzte a hegy a beszédet,
s e gyűrűt már ifjan a próbatételek 8 ékkövével hordta 49 évig.
Húsége határtalan, tanulóképessége Jób jobb és bal padsorába ülteti
le. Nem engedte, hogy alkuba kényszerítse az ördög. De az angyalok
keresték már A szellemi páros ének szerzőjéül.*

* * *

*Isten ugyanis nem tűr meg maga mellett semmi mást. Megsokasítja
nagyvoltát az érzéki tapasztalatoktól elfordultakban, a csak RÁ-
figyelőkben. Az érzékek veszélye a szeretet képességének szétszórásában
rejlik. Az ex toto elvesztegetésében. Keresztes Szent János korán
megtanulta a teljesség igényét követni, noha az ember oly bonyolult,
hogy még a nagy Dávid király is sírva vonult hárfái ligetében olykor.*

De gyönyörűségévé lett e bonyolultság pecsétje egyszerű énekein. A juhnyájak pusztai pecsétjét hordozta a lemenő Nap, a visszavonhatatlan múltból készülő visszavonatatlan jövőt a felkelő, transzformátor Nap. A 3 első, a 3 utolsó tűzvágyak bolygóján ő nem tudott pihenni.

* * *

Mert örömmé akarta változtatni a világ szomorúságát, mindig tovább haladt az ex toto corde megismerésében, az ex tota anima szolgálatban, az ex tota fortitudine tanításban a részlegességtől rabszolga szívek, elmék, erőnlétek forgatagában, Mózes és Jézus Szeresd az Urat teljes szívedből, teljes elmédből, teljes erődből parancsolatát, testi-lelki tűzharcként, kötelességként alkalmazva magára.

* * *

Mindenki csupán az erényei alapján érdemel szeretetet, vallotta, s csak az Evangélium gyakorol oly emberfeletti, nagy kegyelmet, hogy a bűnök láttán, a bűnök tömegében élőknek is előlegezi a szeretetet. Menjünk csak a sűrűbe beljebb: invitál A szellemi páros ének, pártatlan szenvedéseket, még toledói börtönhónapokat is elviselő mestere. Keresztes Szent János tudta jól, amit mások rosszul: bár megfoghatatlanok az Ő ítéletei, és megvizsgálhatatlanok az Ő utai, az ember mégis e megfogásra és megvizsgálásra teremtett aktív és passzív tényfeltáró lény, lényfeltáró tény.

* * *

Menjünk csak a sűrűbe beljebb. A felszólítást komolyan vette a 20. századi tanítvány, doktor Edith Stein a diadalmas, szent Egyház, s a még nem diadalmas Szentföld nevében. E század hajnalán már Isten nagyvoltát csökkentette a materiális tudomány. Háborúk, bűnügyek sötét neutronjai szálltak a valóság szomjúhozására. Edith Stein érettségi bizonyítványában (1911) hiányzik a vallásoktatás tantárgya.

* * *

Aktuális pszichológiai kérdésektől diákos fehér blúzán, sötétkék szoknyában áthömpölygött arany és urán, vitte céljához közelebb. Edith Stein hosszas filozófiai keresés után jutott el a hithez. Göttingenben komoly nehézségei támadtak: doktori disszertációját a beleézés problematikájáról nem tudta megírni.

* * *

Avilai Szent Teréztől megtanulta a beleérzés teológiai képességét; a breslauer szülői házon túl szülőtti ház mindegyik. Feltámadt benne a gyermek, akihez Siegfried Stein fakereskedő egyszer csak nem ment haza, meghalt, összeesett a hóval borított fák sűrűjében. Beleérzést a sok idegen e bolygóján csak a szeretet tudománya teremt. Ment a sűrűbe beljebb, egészen a kármelita kolostorig a tündöklő tudású, szeretetű, angyali Edith Stein.

* * *

Mert az odafenti nagyság erőben, az idelenti nagyság pedig tömegben nyilvánul meg. A mindenkori tömeg Krisztus nélkül kiszolgáltatott a pokol erőinek. De a Keresztről nevezett Teréz Benedikta nővér már oly teremtmény volt, akin a pokol kapui sem tudtak erőt venni. Auschwitz kapui elgázosították 1942. augusztus 9-én. De ő Róza nővére s millió mártírtestvére kezét ex toto fogva azt a keresztet látja, amelynek eredetije Jeruzsálemből a földért, a földnek Jeruzsálemért folytatott beleérzési teológiája Isten s az emberi nem megsokasított nagyvoltáig.

Ultreia!

Szentév Compostelában

A Dicsőség Kapuja

1942-ben született Újpesten. Húszéves kora óta külföldön él. Egyetemi tanulmányait Salzburgban és Madridban végezte. Író, műfordító. Legutóbbi írását 1998. 10. számunkban közzeltük.

A barokk homlokzat ablakain csak úgy zúdul be a kora délutáni napsugár. Ilyenkor a legszebb ez a késő román remekmű — szebb is, mint egy múlt századi, romantikus festményen —, és ilyenkor legbékésebb a székesegyház. Középen a karcsú, kapuosztó oszlopon Szent Jakab fogadja ülve, barátságos arccal az érkezőket; jobbában feliratos tekercs, bal keze boton nyugszik. Fölötte, az ívmezőben a Megváltó trónol angyalok között, magán az íven a Jelenések könyvének huszonnégy vénje muzsikál. Kétoldalt, a pillérkötegeken apostolok és próféták. Bertalan és Tamás beszélgetni látszanak egymással; Márk mintha rájuk is szól: Hallgassatok! A próféták közt a fiatal, szakálltalan Dániel mosolyog. Köbe álmódott mosoly a 12. századból! Rossz nyelvek szerint tekintete a szemben álló Eszternek szól. Állítólag egy főpap le is faragtatott bájaiból, Dániel azonban mosolygott tovább. A dáma bele is pirult — mondták —, pedig a többi bibliai alakon is látszanak régi festés nyomai. De ma el sem tudnánk képzelni az egésznet ragyogó színekben.

A mester

A kapu hátoldalán kőember térdel a földön, és néz a távoli főoltár felé, a „fejbekoccantások szentje”. Ősi szokás szerint hozzá ütögetik a gyerekek fejét, hogy kapjanak a „szenttől” még egy kis észet, bár sokszor felnőttek is szükségét érzik és próbálkoznak. A dolog azonban félreértésen alapul. A kulcsszó nemcsak „fejbekoccantást”, hanem „hajtincset” is jelentett, s itt éppen a hajviseletre utaltak: „tincses szentről” beszéltek. De nem is szent, hanem a Dicsőség Kapujának alkotója. Egyesek úgy vélték, hogy büntetésből térdeltették oda, mert túlságosan büszke lett remekére, s ezért nem láthatja többé soha. A helyet azonban ő maga választotta, s talán éppen az ihletért ad hálát Istennek. Egy művészettörténész egyszer megkérdezett egy fekete ruhás, falusi nénit: Tudja-e, kit ábrázol a szobor, melyhez odakoccantotta unokája fejét? — Hogyne tudnám — hangzott a válasz —, Mateo mestert, aki mindezt az egész dicsőséget faragta! Ez eztán maradandó hírnév: 800 esztendő múltán ismerte egy egyszerű parasztasszony.

Füstölő

A Dicsőség Kapujánál figyelmeztet valaki: működni fog a *botafumeiro*. Mindenki a kereszthajó felé siet. A *botafumeiro* füstölő, de milyen! Láncával majdnem embermagas és több mint fél mászát nyom. A négyezetből függő kötélre akasztják, nyolc ember kezeli. Amint húzzák a csigán mozgó kötelet, egyre magasabban repül, s a végén majdnem a boltozatba ütközik. Akkor lassulni hagyják lengését, útja egyre rövidebb lesz, míg az egyik sekrestyés meg nem állítja. Ez a felelős szerep apáról fiúra szokott szállni. Az előző füstölő különben színezüst volt, de a napóleoni háborúban elvitték a franciák.

Az embert persze szorongás fogja el, amikor tömjénfüstöt hánynya suhan a fejek felett, a krónikák tanúsága szerint azonban csak kétszer szakadt el a kötél: 1499. július 25-én, Szent Jakab ünnepén, és 1622. május 23-án, az úmapi misztériumjáték előadása közben. Egyik esetben sem sérült vagy égett meg senki. A füstölő eredete viszont nem éppen liturgikus. Sokáig fent, a templomhajókra néző trifórium galériájában aludt sok szegény zarándok és — túl erős volt az emberszag...

A rítus

Hagyományosan három dolog tartozik a zarándoklat rítusához a misehallgatás és a gyónás—áldozás mellett. Az első: *Hiszekegy* a főoltár alatti kis kriptában, az ezüst ereklyetartó előtt. (Manapság erről sokan megfeledkeznek.) A másik: az Apostol megölelése. A főoltár mögött kis lépcső vezet fel, így lehet a drágaköves dicsfénnel ékes szobrot hátulról megölelni. Régen e szavakkal tették: „Barátom, járj közben értem Istennél!” Végül imádság a Dicsőség Kapujánál Jessze családfájának faragványába illesztett ujjakkal. A néphit szerint akkor három dolgot lehet kívánni, s az egyik teljesül. Századok alatt milliók érintése mélyedéseket vájt a márványba. Fel is vetődött a gondolat, hogy megtiltsák a szokást és üveglappal védjék az oszlopot. Aztán mégis lemondtak róla.

Szentévbén — most jár a vége felé az évezred utolsó szentéve, a következő 2004-ben lesz, amikor július 25-e megint vasárnapra esik —, mindezt megtenni nem könnyű. Mindenütt hosszú sorok alakulnak, lökdösődés is van és hangos tiltakozás, ha valaki megkísérel befurakodni. És nemcsak a zarándokok és hívők akarják megölelni Zebedeus fiát, megérinteni az oszlopot, hanem turistáknak az idegenvezetők által terelt sokasága is. A hosszú útról érkező zarándok bizonyára más légkört, nagyobb áhítatot várt.

Az út

Ha Szent Jakab útjáról hall az ember, mindjárt a pireneusi határtól Santiagóba vezető „francia útra” gondol. De voltak mások is, a déli Ezüst út, a portugálok útja, s az, mely a Földközi-tenger partjaitól indult s az országot keresztezve a franciába torkollott. A legtöbben ezt a híres utat követik, végigjártára azonban kevesen vállalkoznak. A határtól mintegy 700 km — a távolságot mindenki más számmal adja meg —, nagy erőfeszítéssel jár, és sok időbe kerül, 28-30 napba. Ma szűkebb értelemben azt tekintik zarándoknak, aki valamelyik út egy részét gyalog vagy lóháton (100 kilométert) vagy kerékpáron (200-at) teszi meg. A francia utat sárga nyíl mutatja, s lehetőleg elkerüli a forgalmas országutakat. Helyenkint csillagos mérföldkövek jelzik, hány kilométer még Composteláig. Egykor nem voltak ilyen jelek, „a tejutat kellett követni”. A zarándokok könnyen eltévedtek; ködös időben néhol meg is húzták a harangokat, hogy hangja után menjenek. A betegeket, kimerülteket segélyhelyek várták. A fénykorban Burgos városa egyedül tizenhat zarándokkórházat számlált.

Két Szent Jakab

A hosszú úton sok a Szent Jakab-templom. Egyikükben, 170 kilométerre Compostelától, el is érhatték a búcsúkat azok, akik már nem voltak képesek továbbmenni. A templomban az Apostol egyik vagy másik képe. A leggyakoribb mint zarándok: bő köpeny, karimás kalap a kagyló jelképevel, nagy bot lopótökkel és tarsoly. Bájós anakronizmus: mintha az ő sírjához igyekvő *peregrinus* volna. Így festette meg Aquila János is és faragta ki Lőcsei Pál.

A másik a „mórölő”. Fehér lovon vágat magasra emelt karddal, a földön legyőzött hitetlenek vergődnek. A legenda szerint a clavijói csatatéren jelent meg így, és segítette győzelemre a keresztényeket. Külföldön ritka, annál gyakoribb Spanyolországban. Egy új riportkönyvben azonban meglepő adat áll: egy ó-kasztíliai község plébánosa átfestette az oltárképet, mert az ilyen ábrázolás „rasszista és háború párti”...

A zarándok

Hagyományos öltözetűt — mint a botos Szent Jakab —, már aligha látni, legfeljebb egy-két vidéki politikus akarja így felkelteni a figyelmet. Manapság a sportos ruha járja, gumitalpú cipő, háti- és hálósák. Fiatalemberek és lányok többségben, de meglett férfi is akad szép számmal. Sokan mennek egyedül vagy párosával. Indítékuk talán nem is volt kifejezetten vallásos, kulturális szempontok,

történelmi emlékek vonzották őket. Mások testi-lelki erejüket akar-
ták próbára tenni. De megtörténhet, hogy valaki kirándulóként,
utasként indul és zarándokká lesz.

Plébániáktól, kolostoroktól, községi tanácsoktól függő szálláso-
kat vehetnek igénybe, többnyire csak egy éjszakára. Mindegyiknek
van pecsétje, hogy beleüssék a zarándoklevélbe; majd igazolásul
szolgál és tulajdonosa megkaphatja a latin nyelvű *compostelát*, a za-
rándoklat bizonyítványát. Emlékkönyv is szokott lenni. „A Szentlé-
lek a zarándok legjobb útítársa” — írta az egyikbe egy angol. „Iga-
zán fáradt vagyok, öregem” — vallotta be egy francia, míg egy né-
met megállapította, hogy *wunderschön*, csodálatos volt.

Kópévilág

A zarándok alakját és a zarándoklatot idealizálni szokták, a valóság
viszont sokkal „gazdagabb” volt. Régmúlt időkben csak úgy nyü-
zsögtek Szent Jakab útján a zsványok, tolvajok, koldusok, hamis-
kártyások, jósok, álvezeklők, csavargó barátok és szajhák. Mások
hamis ereklyékkel kereskedtek vagy kegyes adomány ellenében
„adtak feloldozást” és róttak ki penitenciát. Nem beszélve a foga-
dósokról, akiket már a 12. században Aymeric Picaud, az első za-
rándok-vezetőkönyv szerzője fő ellenségnek tekintett. Sokminden
beleillett volna egy spanyol kópéregénybe. De az igazi zarándokok
között sem volt mindenki példaadó, hiszen egyházi és világi bírók
is ítélték ilyen nehéz útra. Nem kell csodálkozni azon, hogy közép-
kori, német vezetőkönyvben hasonló, hasznos mondat is található
több nyelven: „Akarsz velem hálni, szépséges leányzó?”

A mai világban sem felesleges egy kis óvatosság. A leggyako-
ribb visszaélés azonban az ingyenes szállóhelyek igénybevétele
szokott lenni olyanok által, akik nem zarándokok, és nem is tar-
tanak Santiagóba.

Az Öröm Hegyén

A régi idők zarándokának bizonyára az volt az egyik legboldogabb
pillanata, amikor — annyi *ultreia!* mindig előre! önbiztatása után —
egy magaslatról megpillantotta Szent Jakab városát a székesegyház
tornyáival. El is nevezték a helyet az Öröm Hegyének. Akkor talán
senki sem gondolt arra, mi van még hátra: a hazatérés nem rövidebb,
nem veszélytelenebb és nem kevésbé fáradságos útja. Az Öröm Hegye
látán mindenki szorgalmasabban szedte a lábát, és csoportjából igye-
kezett elsőnek felérni, hogy „király” címmel illessék. Egyesek innen
származtatják a König, King, Le Roi családneveknek legalább egy
részét. Bizonyára erre utal egy további Szent Jakab-ábrázolás: ko-
ronát tesz az előtte térdelők fejére.

Az Öröm Hegyét az utóbbi években nagyrészt beépítették, ami kár, viszont már nem abból az irányból jöttek a zarándokok. És nem is távoznak úgy, mint a régiek. Aki gyalog érkezett, a szent helyet vasúton, repülőgépen vagy gépkocsin hagyja el.

Búcsú

A távozó még egyszer bejárja a székesegyházat, a hajókra nyíló, másfél tucat kápolnát. Minden kor nyomát hagyta áhítatának, de ízlésének is: van gótikus, reneszánsz, barokk és klasszicista. Kápolnát kapott az oszlopon álló Szűz Mária is, aki a csüggedő Jakabnak jelent meg. A talán legszebb kápolna román stílusú; eredetileg a régi bazilika mellett álló, kis templom volt, aztán beépítették az új, nagy katedrálisba.

Ide képzelte e sorok szerzője Pilisi Jánost, Zsigmond király lovagját, amikor először írt Composteláról. Ő volt az első magyar zarándok, aki név szerint ismert, sőt közbenjárását is kérte.

„Kikopott lépcsőn fel egy kápolna felé fordulok s szinte magam előtt látom János úr prémentés alakját, amint csodálja, hogyan imádják Jézust a háromkirályok a kapu félkörös ívében. A kápolnában sír. A főpásztor archaikus vonásaiból a halál tiszta arca tekint. Már két évszázada nyugodott, amikor János lovag itt járt. (...) Magam vagyok Árpád népének késői követe. Miért nem keltek fel újra Szent Jakab, Szent László? Halálos ölelés szorítja ma a meggyalázott Hungáriát! És te, egy boldogabb ország fia, ha Krisztus érdeméért most színről színre látod az Urat, imádj értünk is, János úr!”

Az ifjú II. Rákóczi Ferenc Itáliában

LUKÁCSY SÁNDOR

Született 1923-ban, irodalomtörténész. Tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-francia szakán végezte. 1962-1988 között az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. 1968-tól az irodalomtudományok kandidátusa. Legutóbbi írását 1999. 8. számunkban közöltük.

Amikor hároméves ostrom után Munkács vára megnyitotta kapuit a Habsburgok katonái előtt, a tizenkét esztendőös Rákóczi Ferencet elszakították hős anyjától, Zrínyi Ilonától, és Lipót császár bizalmasának, Kollonics püspöknek gondjaira bízták, hogy neveljen belőle hű alattvalót. Ő a neuhausi, majd a prágai jezsuiták kezére adta a gyermek, majd ifjú Rákóczit. Az idegen környezet és a szerzetes atyák erőfeszítései együtt sem tudtak hazaárulót faragni belőle, csupán a mélységes istenfélelem és áhítat szellemét sikerült szívébe oltaniuk, egész életére.

1693 tavaszán, tizenhét éves korában, császári engedéllyel útnak indult, és tíz hónapot töltött Itáliában. A szokásos tapasztalatszerzésen kívül célja a vallási kegyhelyek meglátogatása volt. 1716-1717 fordulóján írt, latin nyelvű Vallomásaiban utazásának zarándoklati jellegét emeli ki.

Különös művet tart kezében, aki Rákóczi Vallomásait olvassa, (Szepesti Erika kitűnő fordításában). A kuruc szabadság zászlai lehanyagoltak; a vezérlő fejedelem száműzetésben, a francia király kegydíján él; még nem tudja, hogy kis idő múlva örökre magához láncolja a törökországi városka, Rodostó, de azt már érzi, hogy annyi dicsőség és kudarc, oly sok hősi tett és hiábavaló erőfeszítés után eljött az ideje a számvetésnek — ezért kezdi el írni Vallomásait.

Istennek vall, istenének színe előtt végzi számadását ez a bensőségesen keresztény lélek. Mint nagy erdélyi emlékiró elődei, színesen és pontosan írja le élete minden kisebb-nagyobb eseményét, itáliai utazását is, de a beszámolót minduntalan megszakítják fohászzkodásai, az író Istent szólongatja, kérve, kérlelve (miként Balassi, életének hasonló válsághelyzetében):

*Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétkét,
Sok hitetlenségét, undok fertelmességét...*

Rákóczi vallomásos műve, ez az egyszerre külső és benső önéletrajz nem egyéb, mint egyoldalú és mégis meghitt beszélgetés Istennel, egy szegény bűnös végtelen monológja — Szent Ágoston óta páratlan a világirodalomban.

* * *

Tavasszal távoztam Itáliába sógorom bátyjával, Ferdinánd gróffal, egy csendes hajlamú és kiváló jámborságú máltai lovaggal. Egyébként a nekem kijáró, teljes jogú nevemet és rangomat meg-

változtattam a Borsheim bárója névre és címre. Hosszan tartó utazással megmászván az Alpok Stájerországban és Karinthiában húzódó hegyeit, Pontebbán keresztül beléptünk a velencei területre, és a következő napokban leereszkedve a síkságra megérkeztünk Velencébe. Új látványosságot nyújtottak számomra a templomok, a paloták és a tengerre épített büszke épületek, ugyanis a világi élethez már hozzászokván és magam is elvakulván, nem tudtam szememet elfordítani, hogy lássam és csodáljam a te türelmedet és irgalmasságodat, mellyel a vétkek és borzalmas bűnök tengerén úszó várost megőrzöd, és amellyel felfüggesztve tartod igazságod jobbját a magukat kereszténynek valló, de pogány életet élő oly sok ezer ember fölé. Mégis ismételen hálát kell neked rebegnem, ó könyörületeség és irgalmasság forrása és eredete, hogy csaknem két héten át megőriztél engem az itt lakóknak ebben az egyetemes testi fertőjében az új bűnöktől és mások rossz példájától.

Miután letelt Velencében az említett időszak, Ferrarán és Bolognán keresztül Firenzébe mentünk, ahol, mivel hosszabb tartózkodást javasolt nekem, Ferdinánd gróf Málta felé folytatta útját, én pedig egymagam szolgálommal a Salviattik palotájában szálltam meg (kerülni akarván minden érintkezést az olaszokkal), és négy hónapig időztem ebben a városban. A reggeli időt lovaglással, melynek gyakorlását szerfölött élveztem, a délutánt vívással, tánccal, a többi időt pedig többnyire kártyajátékkal töltöttem, ünnepeken kirándulásokat tettem a városon túlra. Így lásd, Uram, mily távol voltam tőled, és könyörülj rajtam, mert jaj, nem mondtam többé imát, mint korábban, sem reggel, sem este. Ünnepeken a misét kötelességből, nem pedig jámborságból hallgattam meg, és ha tartózkodtam is a széles körben elterjedt és csaknem szokásossá vált bűnöktől és a prostituált nőkkel való érintkezéstől, valójában nem miattad tettem, Uram, hanem mivel természetes hajlamomnál fogva borzadtam tőlük, s félttem a testi betegségektől, de lelkemet ellepte a bűn fekélye, és állatok módjára hempergett a mocskban.

A négy hónap elteltével, hogy könnyebben járhassam be egész Itáliát, minden szolgálomat visszaküldtem Bécsbe, kivéve egyetlen inasomat és házam felügyelőjét, és ezzel a kicsiny kísérlettel látogattam el Pisába és Livornóba. Innen szárazföldi úton Massán és Carrarán keresztül, hatalmas magaslatokon át, és rajtuk inkább mesterséges, mint természetes módon kivájt, csupán ösvérfogat használatára alkalmas ösvényeken, Genovába igyekeztünk. Mindenütt a kíváncsiság vezetett, megfélekedzvéni rólad, Istenem, jól lehet te vigyáztál rám, és te vezettél oly sok veszélyes sziklaszakadékon és a tenger állandó hullámmásától verdesett ösvényeken keresztül. Botladozó ösvéremeim egyetlen esése véget vetett volna életemnek. A háromnapos úton megeresztett gyepelővel ültem az állatokon, engedtem, hogy tetszésük szerint ballagjanak. Erősen rémülözve néztem jobbra a magasból függő sziklákat, balra a

völgyek és a tenger mélységét, megfélemlítve a sokkal nagyobb veszélyekről, melyekbe a testi vágy vezette nyomorult lelkemet. Valóban félttem a zuhanás veszélyétől, mégsem fohászkoztam hozzád, de te elhatároztad, hogy megőrzöl engem, bár ezerszer kiérdemeltem volna, hogy elpusztuljak. Tedd, hogy a jótéteményeidre való visszaemlékezés gyarapítsa a te szeretetedet, és dicsérvén téged hálát mondjak neked mindörökké.

Legyőzve ezeket az úti nehézségeket Sestrébe, innen Genovába érkeztünk. Ott az érdekességek megszemlélésével (mert valójában a templomlátogatás is ezt a célt szolgálta) telt az idő. Majd Torinót, Milánót, Pármát és Modenát röviden érintvén helyenként két, másutt három napot eltöltve, visszatértünk Bolognába. Keveset időzve az Adriai-tenger partján, néhány nap alatt Loretóba érkeztünk. Ott három napig maradtunk, s egész utamon csupán ezt az időt hittem jól sikerültnek, mert valóban áhítatra fordítottam, és kiengeszteltem bűnnel terhelt lelkiismeretemet. Jobban ismered nálam, Istenem, állapotomat és a kegyelem mértékét, melyre szentségeid gyakorlatában engem méltattál. Ugyanis éppen ezen a helyen és ama házban, ahol jámbor hit szerint fiad megtestesülésének százszor szent misztériumát hírül adták, és emlékezetben tartják a kegyelmed által véghezvitt végtelen csodákat, nagy megrendülést éreztem. A jámborságnak, nem pedig a kíváncsiságnak ugyanezzel az indulatával utunkat ezután Sirolóba is irányítottam, ahol a hívők tiszteletére kiállítják kereszten függő fiad hatalmas, fából faragott képmását, és sok csodát tartanak számon. Miután itt misét hallgattam, visszatértem Loretóba, és a következő napon Róma felé folytattam utamat. Mit mondjak neked, ó életem egyetlen boldogsága, szentségeid föl vételének gyümölcseről és kegyelmed mélységéről? Mert nagyon is jól tudod, mily rövid idő után térített le engem gyarlóságom azokról az utakról, melyeknek követését a te segítségével elhatároztam. Ismét eltévelyedtem, és ismét vétettem ellened, azért mégsem fordult haragra a te türelmed, hanem a földkerekségnek még ebben a fővárosában is megőriztél engem a csaknem egyetemes romlástól, jöllehet véletlenül a város nyilvánosházai között elhelyezkedő egyik házban kaptam szállást. Alig nyitottam ki az ablakot, sok nőt láttam a szemközti ablakhoz sietni, akik szemükkel, jeladásokkal vágykeltő és csábos mozdulatokkal akartak csapdába ejteni. De te, ó legfőbb Szeretet, szemérmelenségüket az én megmentésemre használtad föl, ugyanis szégyenérzésem nem állhatta sokáig a pillantásukat. Röviddel érkezésem után megkezdtem a szokásos vívó- és táncgyakorlataimat, melyekhez geometriai, történelmi és földrajzi tanulmányokat is kapcsoltam, s a templomlátogatásban és a napi misék meghallgatásában szorgalmasabbá váltam. A délutáni órákban, bár téli idő volt, a kertek kellemességében gyönyörködtem, és a régiségeket is fölkerestem. Igen nagy tiszteletben fogadott XII. Ince pápa, aki szentjeid két ládikába be-

zárt nevezetes ereklyéinek odaajándékozásával tisztelt meg engem. Én azonban ezekre méltatlan voltam, s kellő tisztelet nélkül őriztem őket, s hogy hova kerültek a következő években, amikor mindenemből kifosztottak a különféle fölkelések, és fogságom idején, azt csak te tudod, Uram, mert én egyáltalán nem tudom. Ezért alázatosan könyörgök Fenségedhez, mert tiszteltelek téged a te szentjeidben, könyörgök szentjeidhez (a nevüket nem tudom), mert csontjaikat a kellő tisztelet nélkül őrizve megszenteltségtelenítettem én, aki a te szentségeiddel is, magát a te szent és sérthetetlen testedet oly sokszor véve méltatlanul magamhoz, ugyanígy megbecstelenítve szoktam bánni. Fölismerem, Uram, bűneim nagyságát, mennél jobban fontolóra veszem átéltem életem körülményeit. Kérlek, idézd emlékezetembe őket, mert mennél jobban fogom érezni, hogy vétkeztem, annál jobban fogok bűnhődni érte. De növeld miattuk érzett fájdalmaimat is, és ne tagadd meg tőlem könyörületességbe vetett bizalmamat, hogy így fölismerve jószágodat, egyre jobban fölgyűljak az irántad érzett szeretettől, és így szeretetben és nem csak félelemben töltsön el a fájdalom amiatt, hogy megsértettelek. Miután részben hasznos, de többnyire haszontalan dolgokkal négy hónapot töltöttem Rómában, ezeket befejezván, a hozzám hasonló céllal utazók népes kíséretében Nápolyba távoztam, mert az utakra leselkedő rablóbandák gyakorisága miatt kívánatos volt, hogy sokan legyenek. Ha nem tévedek, ötnapi útra van Rómától ez a város, mely igen híres fekvéséről és épületeinek gazdagságáról, de lakosainak elpuhultsága és erkölcsi romlottsága miatt egyenesen elborzasztó. Nem említem másként, Uram, legföljebb a legnagyobb hálálkodással, hogy kegyelmeddel és könyörületességeddel megmentettél engem ezektől, mert sem útitársaim rossz példája, sem azoknak az asszonyoknak csábításai, akik az utcákon rontó démonokként sétálgatva szemérmetlen hívogatással kísértettek meg engem, nem tudtak eltévelyíteni, noha valóban méltatlan voltam kegyelmedre, mivel másrésztől titkos bűnök szennyeztek.

Sokféle és hatalmas csodái vannak a természetnek, melyeket ezen nápolyi úton nézegettem, de szerencsétlen voltam, mert nem téged kerestelek bennük, pedig az kellene, hogy első célja légy mindannak, ami szemünk elé kerülhet. Megcsodáltam a Vezúv hegyének magasságát, melynek csúcsáról olykor lángfolyamok törnek ki, és talán ellenedre voltam, mivel kíváncsibban kutattam titkait. De miért mondom, Uram, hogy a kelleténél kíváncsibb voltam? Mert nem a természet kifürkészése sértett téged, Uram, hanem a mohó tudásvágy volt ellenedre. Azt akarod, hogy csodáljuk művedet, hogy téged imádjunk benne, és szemlélésekor bámulván nagyságodat, fölismerjük alacsonyrendűségünket. Tart-suk fogva az értelmet olyan műveid láttán, melyeket nem lehet áttekinteni, és hogy ne fogjuk vallatóra akaratomat, hogy miért tetted, amit tettél, és miért úgy, nem pedig másként akartad, hogy

legyen, mint ahogy tetted, és miért rejtettél el bennük olyan sok dolgot a mi értelmünk előtt. Tehát ismét könyörületességedhez folyamodom, ó legfőbb Jóság, és hozzád könyörgök, bocsásd meg nekem azt is, amit a neked nem tetsző, kíváncsi kutatóssal elkövettem; vagy még inkább annak a csodának az álmélkodó kikutatásával, melyet az apácáknak abban a templomában lehet látni, melyben előfutárod, Keresztelő Szent János drága vérének őrzik. Ezt inkább azért, hogy az utazók lássák, mint azért, hogy az arra áhítozók tiszteljék, kiállítják azon a misén, melyen rendszerint János feje vételének evangéliumát adják elő, mely előadás alatt vagy közvetlenül utána az említett vér, a félig töltött üvegedénybe zárva és húske ménységűvé sűrűsödve az üvegedény fölfordítása után föloldódik és folyni kezd, és a szertartás végéig az üvegedény üres felébe folyik át. Ez mindnyájunk jelenlétében ment végbe, mégpedig úgy, hogy közvetlenül mellette álltunk, inkább kíváncsian, mint áhítattal, az oltár evangéliumai oldalán, és a szent folyadék a följánlás elején foly ni kezdett. Kérlek, Uram, ne emlékezz tiszteletlenségemre, és mint mondtam, hirtelen kíváncsiságomra. Mert mi szükségem lett volna arra, hogy kutassam és nyomozzam nagy tetteidet, ha eleven hittel hittem volna bennük mint számomra lehetséges dolgokban? De a hit valóban hiányzott belőlem, és ez a hiány okozta minden cselekedetemben azt a renyheséget és ostoba öntudatot, melytől vezetve nem hittem, hogy rossz lehet az, ami gyönyörködtet. Ezért tévúton és rossz úton követtem a vágyat, és a latrok útját jártam, egyre jobban letérve útmutatásod ösvényéről mindaddig az ideig, amelytől fogva megkönyörülve rajtam, lépteimet a helyes útra irányítottad.

Nápolyból visszatérve Gaeta felé fordultunk, amelyről az a hagyomány járja, hogy ezen a félszigeten hasadt meg fiad szenvedésének idején, Istenem, egy hatalmas kőhegy, s föléje aztán utat építettek. Ennek hasadékaiban egy hatalmas, híd módjára keresztbe függő sziklán látható a Szentháromságnak szentelt kis kápolna. Miután ezt és más egyebet is végignéztünk, visszafordultam Rómába, majd hamarosan a velencei farsang utolsó ünnepeire megtekintésére siettem. Ugyanis már Rómából való eltávozásom előtt egy sógoromtól kapott levél biztosított afelől, hogy a császár szabályos nyílt levélben elengedte a nagykorúságomhoz még hiányzó éveket, és törvényes korúnak ismert el engem, mintha már betöltöttem volna életévemet. Minthogy azonban már Itáliába utazásom előtt elhatározták, hogy külföldi tartózkodásom idejének leteltével visszatérek a birodalomba a darmstadti hercegnő eljegyzésére, ezúton azt is jelentették nekem, hogy ő eltávozott az élők közül. Ezért sem Velence lármás és álarcos népének szabadossága, sem a látványosságok és a versenyzjátékok nagyszerű látványa nem tartott vissza, és a két nap elteltével, a kelletténél gyorsabb tempóban Bécsbe igyekeztem vissza. Kiváltképp nagy volt irántam való gondoskodásod, ó végtelen Jóság, ezen az úton az Ausztriát Stájerországtól elválasztó hatalmas Semmering-hegyi

hágónál, mely a csaknem függőlegesen meredek sziklák útjainak keskenysége miatt az átkelésre igen veszélyes, s amelyen én, veszélyeket nem ismerő vagy megvető ifjúi hévtől lelkesülten, sötét éjszaka, arcomba vastag havat vágó szélviharban, csupán egyetlen ló által vont szánon (fölkaklatva magam hajtottam), az utat nem ismervén keltem át, követvén az előttem szintén szánon haladó vezetőmet. Mivel pedig nem láthattam őt a sűrű homály és az igen gyakran szemembe csapódó hópelyhek miatt, esztelenül megoldott gyepelővel vágattam, így tettem próbára a te gondviselésedet, Uram, és a halál meg a pokol rémségeinek ajánlottam magam, nem remélve, hanem vakmerően bizakodva könyörületességemben. Vakmerő cselekedet volt, és említett futásomnak oka is bűnös, mert egy teremtmény iránti szerelem vonzott, kiről már bűnbánattal megvallottam, hogy jobban szeretem, mint téged. De nagyobb volt a te könyörületességed az én vétkenél, te oldottad meg ifjúságom gyepelőit, de megőriztél engem, hogy egyre jobban megnyilvánuljon nagylelkűséged. Épen és sértetlenül vezettél vissza Bécsbe, ahol nővérem öleléssel, rokonaim és barátaim örömmel fogadtak.

BODNÁR DÁNIEL

R. Törley Máriával

R. Törley Mária (1950) szobrász kortárs képzőművészetünk egyik legjelentősebb alakja. 1982 óta sok önálló kiállítása volt Magyarországon és külföldön. Művei megtalálhatók múzeumokban, magángyűjteményekben, köztéren, templomokban. Az idén nyáron két hónapon keresztül láthaták alkotásait az Esztergomi Keresztény Múzeumba látogató érdeklődők. Munkásságát számos díjjal ismerték el, így többek között 1985-ben és 1996-ban megkapta a Nemzetközi Dante Biennálé Ravenna díját, 1994-ben a Molnár C. Pál centenáriumi, 1996-ban a Millecentenáriumi díjat.

A Törley-névről az emberek többségének először a világhírű pezsgő jut az eszébe. Mennyiben befolyásolta ez az Ön művészi indulását?

Könnyebben megjegyezték a nevemet. Kezdő művészkoromban még valóban a pezsgő jutott először a nevemről az emberek eszébe, de azért ma már benne van a köztudatban a szobrász Törley és a Törley Szalon is. Én büszke vagyok a nevemre, hálás az ősemnek. Az a Törley József, aki 1882-ben megalapította a pezsgőgyárat, művelt, egyetemet végzett ember volt, aki mai, divatos szóval fantasztikus marketingérzékkel rendelkezett. Elutazott Reimsbe tanulni, ott alapított először egy kisebb pezsgőgyárat, és amikor hazajött, már megrendelése volt Párizsból és Bécsből. Gyönyörű, budafoki kastélyát nagy művészekkel tervezte és építtette meg, és ugyancsak velük csináltatta reklámcéduláit, plakátjait. Mindenben a tökéletességet, a teljességet kereste, diplomák díszítésére adott pénzt, támogatta a sportot (a vívásban az egyik legrangosabb versenynek számított a Törley Kupa — a szerk.), minden szépet és jót, legyen szó művészetről, sportról. Dédanyám barátnője volt Bartók édesanyjának. Zsófiika nagyanyám akkor kezdett el zongorázni tanulni, amikor látta, hogy a Béla milyen szépen játszik. Így a zene szeretete is beszivárgott a családba. Nagypolgári közegeben illet műveltnek lenni, a kultúrának mindig különleges szerepe volt.

Az Ön édesanyja is járt képzőművészeti főiskolára, festőnek készült. Végül miért nem lett belőle művész?

Anyám Rudnay-növendék volt, három és fél évet el is végzett, csak aztán a háború és a kommunizmus kettétörte a karrierjét. A kommunizmusban kénytelen volt röntgenasszisztensként dolgozni, de azért hétvégeken festegetett. Nekem tehát adott volt a művészi légkör: anyu festett, nagymama pedig zongorázott; a nagypámat valamikor Babits tanította, óriási könyvtárunk volt. Édesapám jogász volt, de ha nem a pezsgőgyáros fia lett volna, akkor ma szerintem híres zenekritikusként tisztelnék őt. Nyolc nyelven beszélt, és fantasztikusan szerette a zenét. A szüleim minden héten legalább egyszer elmentek a Zeneakadémiára vagy az Operába. Miután a reáltárgyakhoz nem éreztem tehetséget, mindenféle-

képpen valamiféle humán pályát kellett választanom. Ez adottság volt a családban.

Az ötvenes években oly sok családhoz hasonlóan Önöket is kitelepítették, Hajdúdorogra...

Ennek érdekes volt az utóélete, mert a szüleim soha nem panaszkodtak, és sok mindenről nem is beszéltek, egészen a rendszerváltásig. Egy időben Nagykátán laktunk, anyai nagyanyám államosított házában, ötvenhat kilométerre Pesttől, és úgyanúgy jártunk Operába, színházba, rengeteg könyvünk volt, mintha fővárosi lakosok lettünk volna. Én ebbe születtem bele, nem éreztem rosszul magam, és nem emlékszem a kastélyra sem. A családkban nem volt divat a jammerolás, a múlt megszipítése, hogy jaj, milyen gyönyörű volt régen, bezzeg ma. Ez nálunk ismeretlen volt. Nem lehet úgy élni, hogy az ember állandóan azon siránkozik, mi lett volna, ha...

Egy írónál, színésznél könnyű elképzelni a kezdeti lépéseket a művészpályán. Egy szobrásznő gyerekkorában hogyan mutatkozik meg az ér-zék?

A szobrászathoz kerülő úton jutottam el, és ebben közrejátszott az is, hogy anyám ragyogó festő lett volna. Ha egy szülő nagyon erős egyéniség, akkor a gyermeke vagy teljesen hasonló akar lenni hozzá, vagy pedig éppen ellenkezőleg, abszolút különbözni akar tőle. Már korán firkálgattam meg rajzolgattam, de inkább az irodalom vonzott. Nagyon szerettem a francia nyelvet, és egy nagy kamaszszerelem hatására elhatároztam, hogy műfordító leszek, Rostandot fogok fordítani. Egy gyereknek persze sokféle elképzelése van, aztán egyszer csak fölébred az álmaiból. Én is rájöttem, hogy nem nekem való a műfordítás. Ezt követően a pszichológia keltette fel az érdeklődésemet, és elmentem a bolondok házába dolgozni, de hamar felismertem, hogy nem vagyok erre alkalmas. Amikor kikerültem az anyám kezei közül, jöttek a kavicsok: mozaikokat raktam össze belőlük, alá egy cementdombot, s ezek házasságából létrehoztam egy kavics-mozaikos domborművet, amit a tűzfalak díszítésének gondoltam. Major Máté építész látott benne fantáziát, több kiállításom is volt. Fantasztikusan boldog voltam, azt hittem, megújítottam a szent művészetet, aztán megint rájöttem, hogy ez engem nem elégít ki. Nagyon szerettem volna agyagból mintázni, és akkor egy ismerősöm révén eljutottam Andrásy-Kurta János szobrászművészhez, aki még ma, 86 éves korában is dolgozik. Látott bennem tehetséget, a tanítványává fogadott. Ettől kezdve munka mellett mindennap eljártam hozzá szobrászkodni, még hétvégeken is. A rendszeres tanulásnak meg is lett az eredménye, sikerült a felvételem a főiskolára.

Az Ön munkásságának elemzői szerint Andrásy-Kurta János mellett főiskolai tanára, Somogyi József és Borsos Miklós hatottak leginkább a művészetére.

Igen, ez a három ember meghatározó módon hatott a pályámra. Ezt nem szégyellem, mert ha valakinek egyénisége van, akkor nem kell félnie a hatásoktól, a saját egyéniségünk úgyis átégeti, egyénivé formálja azokat. Ha egy művész mindenáron újat akar létrehozni, másféleképpen kifejezni érzéseket, gondolatokat, csak azért, hogy az más legyen, mint a megszokott, az nem vezet jóra. Ha csupán az a cél, hogy meghökkentsem a tárlatlátogatókat,

hogy például nemtelen anyaggal fejezem ki mondjuk az utálatomat valami iránt, az nem művészet. Természetesen lehet új hangot megszólalni, kifejezni valamit, lehet másféle anyagokkal újszerűen fogalmazni, de akkor az anyag legyen nemes, és a kísérletből ne hiányozzék a valódi gondolat. Az egyik Velencei Biennálén három nyelven, angolul, magyarul és olaszul ragasztott fel újságcikkeket egy magyarul sem tudó, Kossuth nevű ember, ebből állt a nagy magyar kiállítás. Számomra ez nem szobrászat. Egy mű akkor él, ha artistikus, szép és megérint. Nagyra tartom például Lugossy Mária üvegszobrászt, vagy Varga Géza Ferenc faszobrászt, akik inkább a nonfiguratív művészetet kedvelik, mégis filozofikusak a gondolataik, nemes anyagokból dolgoznak.

Őn rendkívül sokoldalú művész. Alkotott bohócokat, erotikus színpadi jeleneteket, agyagba mintázta, bronzba öntötte dédapját, Törley Józsefet, Kölcsey Ferencet, Gyurkovics Tibort, Mészöly Dezsőt, rengeteg egyházi jellegű művet alkotott. Ilyen sokénnel rendelkezik?

Nem. Mindenkinek egy énje van, de a világ nagyon sokszínű, engem pedig rengeteg dolog érdekel belőle. Természetes, hogy másképpen kell megfogalmazni egy bohócot, mint Krisztust. Tíz éve voltam már szobrász, amikor hozzá mertem kezdeni az első korpuszom megmintázásához. Egy hívő embernek óriási felelősség megfogalmazni önmagában is, hogy milyen az ő korpusza. Nekem három nagy korpuszom van: az első a sorsába beletörődő, szelíd Jézus. A második a halála előtt elmerengő, filozofikus ember, aki visszatekint, hogy mit tett. A harmadik korpusz a legmeggrázóbb, aki felteszi a kérdést, hogy miféle faj is az ember? Az ember valóban sokszor megborzad saját fajtájának a szörnyűségétől, hogy létezett Hitler, Sztálin, létezik Milosevics. Ami vigaszt ad mégis, hogy Jézusnál a kételkedést követte a feltámadás, vagyis az élet legyőzte a halált.

Az imént említette, hogy Krisztus megmintázásához csak tízévi szobrászkodás után mert hozzákezdeni. Mi a legnehezebb Jézus ábrázolásában?

Figyelnünk kell a szakmai szempontokra: a művész méltó akar lenni a nagy elődökhöz, a csaknem kétezeréves hagyományokhoz, és ezért könnyen az utánzás csapdájába eshet. Fontos a harmónia a szakmai tudás és a hit között. Ha csak a szakmai szempontra figyelünk, akkor a létrejött Krisztus túlságosan hideg lesz vagy profán. Egyensúlyban kell lennie az érzelemnek és az értelemnek. További nehézség, hogy az ember megpróbálja magában végiggondolni, filozofikusan megfogalmazni, hogy mit jelent neki Jézus, hogyan akarja, illetve tudja hitelesen ábrázolni? És görcsösen meg akar felelni a feladatának, ami valahol érthető, hiszen hívő embernek Krisztus a példakép. Tudom, hogy az ő tökéletességét soha el nem érhetem, de törekedhetem erre. Nagyon jó lenne, ha a hívő művészek többen lennének. Ha ugyanis a művészet fogja kézen az embereket, akkor talán könnyebben eljutnak a hit csodálatos titkainak a megértéséhez vagy legalábbis a hithez. Tudatosítani kellene, hogy Istenhez méltó élet az, ha megpróbálunk emberként méltóan élni. Ez jelenti a másokért való élést, a hitelességet, a szellemi és lelki magasságokat. Egy hívő művésznek kötelessége a szakralitás felé terelni az emberek lelkét. Vallom és hi-

szem, hogy a művészet katartikus ereje hat az emberekre. S ma, amikor az iskolákban nincs sem erkölcsi tanítás, sem hitoktatás, a médiából pedig gátlástalanul ömlik ránk a mocsok, akkor ennek óriási a szerepe. Mit látunk ma a tévében? Rablást, gyilkosságot, nemi erőszakot, pedofiliát, minden a természetes emberi erkölcsi értékek ellen hat, és a fiatalok lassan elhiszik, hogy az a követendő, amit a tévében mutatnak nekik. Honnan tudja azt egy gyerek, hogy mi a jó, ha csak a rosszat látja? A szülőknek pedig sajnos nincs idejük arra, hogy beszélgessenek a gyerekekkel, rávezessék őket a jóra.

Önök van ideje arra, hogy beszélgessen ezekről a dolgokról a tizenhét éves fiával?

Sok időm nincs, de annyit legalább megteszek, hogy hajnalonként felkelek, amikor a gyerek elmegy az iskolába, reggelit készít neki, és amikor este hazajön, akkor is elbeszélgetek vele. Sokszor ebédelünk együtt, hétköznap is — a terített asztalnak külön varázsa van —, gyakran megyünk el színházba, hangversenyre, megbeszéljük a látottakat-hallottakat. Szeretünk kirándulni is. Nem számít, hogy kevesebbet alszom, egy szülőnek legalább ennyit mindenképpen meg kell tennie a gyerekéért. Kötelességünk legalább napi félórát beszélgetnünk a gyerekekkel. S ha ennek érdekében félre tudjuk tenni a saját dolgainkat, akkor az a gyerek megnyílik, és serdülő- vagy kamaszkorában még igenis jó irányba lehet terelni minden ifjút palántát. Szörnyű, hogy az erkölcsi relativizmusra hivatkozva pont a legfontosabbat nem tanítják meg a diáknak az iskolában, hogy mi a helyes, mi a helytelen. Hiszek az emberi jóságban és annak erejében. Amikor ennyi rossz dolog történik, akkor meg kell születnie az új világnak, az ezredfordulón különben is nagyobb reménységgel tekint az ember a jövő felé. Hiszek abban, hogy sokan vannak a jó emberek, és a helyzetünk nem reménytelen. Ahogy Gandhi mondta: a történelemben hosszú távon mindig az igazság győz, még ha rengeteg áldozattal is jár ez.

Nem kell tehát attól tartanunk, hogy Jézus kérdése: Ha visszajön az Emberfia a Földre, talál-e még hívő embert, szomorú állítássá változik?

Ez a kérdés nyitott. Jézus azért tett fel költői kérdéseket, hogy az emberek elgondolkodjanak. Biztos, hogy ez is sokak fejében szöveget ütött. Itt megint csak rendkívül fontos, hogy a felelősen gondolkozó, közösségért tenni akaró emberek is kapjanak megfelelő lehetőséget véleményük kinyilvánítására, és ne csak úgy mutassák be őket, mint a múlt kövületei. Ezért is bízom a mostani kormányban, amely a fiatalságot, az oktatást és a családot próbálja erősíteni, mert minden ezen múlik. S azon, hogy az iskola az oktatás mellett tud-e nevelni.

Ez mind szép, de az el-lenerők hatalmas erővel dolgoznak.

Ez tény, de azért csak lesznek — és vannak is — olyan emberek, akikben van annyi erő és elszántság, hogy meg tudják való-sítani, amit akarnak, még ha az nagy ellenállásba is ütközik. Itt van a mi Szalonunk példája. Eleinte nagyon sokan kételkedtek abban, hogy meg tudjuk-e csinálni? S mégis sikerült! Rengeteg jó

ember gyűlik itt össze, sok remek dolog születik, jótékony célú lemezfelvételek, gyümölcsöző jó kapcsolatok, odafigyelünk egymásra és a világ, az ország bajaira, és megpróbálunk segíteni. Ha mindenki csak annyit tesz, hogy összegyűjti a környezetében a közösségért tenni tudó és akaró embereket, sok jó ember együtt már világít. Biztos, hogy azokra az emberekre, akik műveltek, akik valódi polgárok, van bennük felelősségérzet a világgal, a nemzetükkel szemben, azokra csak odafigyelnek. Ha az emberek látják, hogy aki tud, az nemcsak beszél, hanem segít is az arra rászorulókon, az lehetetlen, hogy előbb-utóbb ne váltson ki pozitív hatást. Ezek a kis szigetek egyre nagyobbak lesznek, s végül összeérnek. A mi Szalonunkban sem gondolkozik mindenki hasonlóan, ami közös bennünk, hogy valamennyien a jó felé törekszünk, emberileg és szakmailag is. A cél ugyanaz, még ha más oldalról közelítjük is meg: a jó elérése. S ha vannak magasztos eszmék, melyek felé törekszünk, akkor biztos, hogy jobbak leszünk és a világot is jobbá tesszük, még akkor is, ha a többség mosolyog ezen, és azt igyekszik bebizonyítani, hogy a rossz a követendő. Az emberek csak odafigyelnek erre! Kihajt a jó is, és gyümölcsöt terem, és ha valaki folyamatosan a jóra törekszik, az hat. Ahogy az őskeresztényeket is példaként emlegették egy erkölcsileg züllött birodalomban, hogy mennyire szerették egymást. De attól, hogy valaki keresztény, nem kell ájtatos manónak lennie, aki soha nem mosolyog, vagy nem mer elmondani egy pajzán viccet, a szerelem sem tiltott, belefér minden, ami egészséges, csakhogy a különbség: az ember igyekszik lenyesegetni a rossz tulajdonságait, és ahol tud, ott megpróbál segíteni, még ha ez fáradsággal is jár. Ha kicsivel is, de segítsünk. Amit mondunk az imában, hogy vétkezünk, cselekedettel és mulasztással, pedig csak egy egészen parányit kellene mozdulnunk és segíthetnénk, de sokszor nem tesszük meg, mert eszünkbe sem jut. Igenis fel kell hívnunk a tehetősebb rétegek vagy cégek figyelmét, hogy költsenek a jóra, kultúrára, karitatív célokra. Amit régen a polgárság tudott, hogy a rang és a pénz kötelez, ezt ma sokan nem tudják, tehát erre figyelmeztetni kell őket.

Mit szeretne kifejezni Krisztus szobraival egy olyan világban, amelyben a főbb vonulatok a kereszténység ellen hatnak?

Megmutatni ezekkel szemben a pozitív példákat. Voltak az életünkben nagyon nehéz időszakok, de soha nem keseredtem el. A keresztény embert az különbözteti meg a hitetlennel szemben, hogy hisz abban: van egy felsőbb lény, aki a tenyerét óvón fölé emeli, és még ha gyakran szenvednie kell is, tudja, mi az, amit szabad, és mi az, amit nem, tudatában elválasztódik egymástól a jó és a rossz. Elkésérítő, hogy az emberek többsége nem ismeri a Tízparancsolatot, legalábbis a világ állapota ezt bizonyítja. Abban, hogy Isten és ideálok nélküli világban élünk, nem csak a kommunizmus a hibás, mert a Nyugat hasonlóan súlyos gondokkal küzd. Igenis az oktatásban súlyos hiányosságok vannak, az egyháznak nem szabadott volna kivonulnia onnan.

Önt a remény szobrászának tartják. Ez a hitéből fakad, vagy ilyen alkat?

Is-is. Már említettem, hogy minden hívőnek, keresztény művésznek optimistának kell lennie. De én különben is pozitív gondolkodású vagyok, még akkor sem keseredem el, ha súlyos gondok gyötörnek. Ha nagyon a mélypontra vagyok, akkor is bízom benne, hogy kikerülök onnan. Vallom és hiszem: két alternatíva közül a jó fog megvalósulni. Aztán ha mégsem, hát Istenem, ráérünk akkor szomorkodni, de az ember megrázza magát, és megy tovább. Az élet harc, és azt végig kell küzdeni. Ennek a századnak a művészete többnyire a borzalmakra hívta fel a figyelmet, a rémségekre, a reménytelenséget hirdette, szinte divat lett giccsnek tekinteni, ami kicsit is szép vagy optimista. Pedig sok dolog van az életben, amiért élni érdemes, a borzalmak ellenére is. Egy keresztény művésznek mindig tükröt kell tartania, bemutatni a jót és a rosszat is, pontosan azért, hogy az emberek választhassanak. A szomorú Jézusomban benne van a véleményem, de emellett meg akarom mutatni a szépet is, hogy két ember szereti egymást, gyereket nevelnek, építik a jövőt. Rengeteg dolog van, amiért élni érdemes, ezeket is meg kell mutatni.

Önök rendkívül sok egyházi témájú műve van. Említettük Szűz Máriát és Jézust. Rajtuk kívül megmintázták többek között Szent Adalbertet és Boldog Apor Vilmost. Mi volt az, ami különösen megragadta ebben a két valóban rendkívüli személyiségben?

Szent Adalbertet a mártíriuma millenniumának a tiszteletére formáztam meg. Egy pályázat során kezdtem el foglalkozni a személyével. Több dolgot olvastam hozzá, és Szent Istvánhoz való kapcsolatát elemezve megállapítottam: nagyon sokat köszönhetünk neki, Esztergom védőszentjének, hiszen ő volt az, aki a mi Szent Istvánunkat, ezt a fiatal korában pogányos külsejű, varkocsos hajú ifjút ez a bölcs, szép, magas ember a kereszténység felé terelte. Boldog Apor Vilmosra szintén egy pályázat hívta fel a figyelmemet. Addig annyit tudtam róla, mint mindenki más: védte az asszonyokat az erőszakoskodó orosz katonáktól, és az egyik katona lelőtte. Ezek a pályázatok arra is jók, hogy az ember olyan dolgokkal is foglalkozik, melyekkel különben nem, és ha engem egy téma izgat, akkor felkutatok minden vele kapcsolatos anyagot. Elolvastam a püspök leveleit, melyeket Szolnoki Erzsébet gyűjtött össze, és egy csodálatos személyiség rajzolódott ki előttem. Nagyon tiszteltem ezt az embert. Fantasztikusan jó, nem önmagáért, hanem másokért élő, bölcs és művelt egyházi személyiség volt, aki meg is tudta valósítani azt, amit akart. Határozott volt, bátor és egyenes. Együtt sétált a református pappal, nyitott lélekkel közelített a többi egyház felé, az I. világháború után gyámolította az árvákat és az özvegyeket. Felismerte, hogy nem elegendő nekik csak alamizsnát adni, mert az megalázó, hanem munkalehetőséget kell teremteni. Hatalmas egyéniség volt, világító fáklyaként kellene mutogatni. Minél több ilyen emberre lenne szükség, hogy példát mutassanak. Boldog Apor Vilmos már a németek haragját is kivívta, amiért kiállt az üldözött zsidók védelmében, sőt leszedte őket a vonatról. Egyesek gúnyosan megszólították őt ezéért: mit gondolsz, ha maga kerülne hasonló helyzetbe, ezek

az emberek segítenének magán? Ő azt felelte: nem biztos, de nem is ezért teszem. Én az Emberfiához méltóan akarok élni, nem azért, mert abban bízom, hogy ők majd viszonzják ezt nekem, hanem mert ember vagyok, Krisztus szolgálja, és nem gondolkozom azon, hogy mit kellene tennem, csak azt tartom szem előtt, hogyan segíthetek másokon, és nem várok viszonzást. Apor Vilmos egész élete és vértanúhalála is példa volt az önzetlen cselekedetre. Az írástudók felelőssége, hogy bevigyék a köztudatba a hozzá hasonló emberek történetét a sok bugyuta szörnyűség helyett. Nagyon sok ember azt tartja igazságnak, amit a televízióban lát meg az újságban olvas, de ennek még sincs akkora súlya, mint egy hiteles személyiség közösségért tett rendkívüli cselekedetének. Vannak azonban dolgok, amiket csak lassan lehet felépíteni, generációk kellene hozzá. Ilyen a hit újra elterjesztése is. Nagyon sok civilre lesz szükség, mert nincs elég pap. A férjem bátyja lekipásztor, három faluja van, rengeteget dolgozik, de ez az élete. A papoknak szolgálatnak kell tekinteniük az Istentől kapott hivatásukat, és a világi hívőknek is. Nagy a hitoktatók felelőssége is, hogy hitelesen tudják előadni a tanultakat, mert ha egy tanító ostobán beszél az evangéliumról, akkor azzal csak árt. Lélekkel és ésszel kell oktatni, mert a mai fiatalság minden korábbinál kritikusabb. Ez hatalmas feladat.

Dante Isteni Színjátékának Pokol-fejezetéhez alkotott jelenetei félelmetesek. A figurákat szemlélve megborzongunk és tényleg elhisszük a híres sorokat: „Ember, ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel.”

Nem a félelmet akartam táplálni az emberekben, hanem, hogy gondolkozzanak el a felelősségükön: Istentől kapott talentumaikkal el kell majd számolniuk egyszer. Büntelen ember nincsen, de egyetértek egyik pap barátommal, aki azt mondta: „Kedves híveim, higgyétek el, nagyon nehéz elkárhozni.” Isten nem azért teremtette az embert, hogy végül az örök kárhozatra juttassa. A mi Istenünk nem büntető Isten elsősorban, hanem végtelenül irgalmas. Mindenkinek, még a legnagyobb bűnösnek is megvan a lehetősége, hogy változtasson az életén, próbáljon meg jobbnak lenni. Bízhatunk az isteni Gondviselésben, de mi sem lehetünk passzívak. Nem elég ülnünk és várnunk a jó szerencsét. Nem arra gondolok, hogy imádkozzunk reggeltől estig. Fontos az ima, de nem minden. Legalább ilyen lényeges a jó cselekedet. Én már a fiamat is úgy nevelem, hogy érintse meg a mások nyomora, tartsa kötelességének, hogy valamilyen módon segítsen a szegényeken. Természetesen nem vagyok Jézus, nem vetem le minden ruhámat, és nem csak egy ruhát hagyok meg magamnak, s talán furcsállják néhányan, hogy főntartok egy ilyen Szalont, amikor sokan nyomorognak. De ez a Szalon azért is van, hogy felhívjam a jobbmódúak figyelmét a szegények nyomorára. Igenis kellene olyan emberek is, akik figyelmeztetik a gazdagokat: az, hogy az Isten többet juttatott nekik, azzal is jár, hogy kötelességük odafi-gyelni és segíteni nyomorultabb embertársaikon.

AZ EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FÉLSZÁZADOS JUBILEUMA

Gondok és remények az ezredfordulón

Az ökumenikus mozgalom központi szerveinek, a Genfben székelő Egyházak Ökumenikus Tanácsát alapították (EÖT) a II. világháború után, 1948-ban, Amszterdamban. A holland egyházak a jeles évforduló megünneplésére Amszterdamba, az alapítás helyére hívták meg az EÖT tagegyházait, de a szervezők végülis az afrikai állam, Zimbabwe egyházainak meghívását fogadták el, és az állam fővárosában, Hararében, az EÖT nyolcadik nagygyűlésének keretében ünnepelték a félszázados évfordulót. Ezzel a döntéssel — Konrad Raiser főtitkár hivatalos beszámolója szerint — jelét akarták adni, hogy szándékuk elsősorban nem az, hogy visszatekintsenek a múltba, hanem az, hogy szembenézzenek az ökumenizmus jelen helyzetével és előretekintsenek a 21. évszázadra. Ezt a szándékot fejezte ki a nagygyűlés jelszava is, s ennek jegyében ünnepelték a félszázados évfordulót: „Térjetez Istenhez... Örvendeztetek a remény-ségben!”

1. Az 50. évforduló alkalmával II. János Pál pápa üzenetet küldött Konrad Raisernak. A pápa elismeri az EÖT félszázadon keresztül végzett értékes munkáját, és egyben megerősíti, amit az *Ut unum sint* kezdetű apostoli levelében a római katolikus egyház ökumenikus elkötelezettségéről írt. Ebben az apostoli levélben — harminc évvel a II. Vatikáni zsinat *Unitatis redintegratio* kezdetű határozatának megjelenése után — a pápa összefoglalja, amit ez a határozat az ökumenizmusról tanít, és kijelenti, hogy a „katolikus egyház ezzel visszafordíthatatlanul elkötelezte magát arra, hogy az ökumenizmus útját járja”. (Lásd: Szent István Társulat kiadása, 1966, 3. pont.)

2. Arra a szándékra, hogy a félszázados évfordulón szembenézzenek az ökumenikus jelen helyzetével és előretekintsenek a jövőbe, Raiser főtitkár szerint, főleg az a felismerés

indított, hogy az emberiség ma bizonyos történelmi átalakulás folyamatában él, amit általában *globalizáció* névvel jelölnek. Ez azt jelenti, hogy korunkban szinte összezsugorodott az emberi világ: egyre jobban megtapasztaljuk mind politikai és gazdasági téren, mind pedig társadalmi és kulturális viszonylatban a föld országainak és népeinek kölcsönös kapcsolatait és egymástól való függését. Kérdés, hogy ebben az új helyzetben hogyan alakul az egyházak egymáshoz való viszonya. Raiser főtitkár hivatalos beszámolójában arról beszélt, hogy az ökumenikus kapcsolatokban a bizonytalanság és a kételkedés jelei mutatkoznak. Kérdés, hogy megfelel-e az ökumenikus mozgalom központi szervezete, az EÖT a mai helyzet követelményeinek. Eredményesen szolgálja-e ez a szervezet jelen felépítésében az egyházak teljes közössége (*koinonia*) felé vezető utat?

3. Ezt a bizonytalanságot még élesebben hangsúlyozta George Carey, Canterbury anglikán érsekének felszólalása. Az érsek határozott hangon felhívta az egyházak figyelmét az egymás iránt vállalt felelősségre. Szerinte bizonyos nyugati egyházakat „halálos elvészés” fenyeget. Ebben a helyzetben a szervezeti kérdések másodlagosak, s a figyelmet a keresztény egység lényegbeli kérdéseire kell fordítani. Valóságos paradox helyzetben élünk. „Az egyház látható egységének növekedése ellenére — jegyezte meg az érsek — az egymástól való eltávolodásunk (*split*) még nagyobb.” Főleg kettőt tett szóvá. Az egyik az, hogy a katolikus egyház, annak ellenére, hogy együttműködik az EÖT-tel, elsősorban annak hittani bizottságával, még ma sem tagja az Ökumenikus Tanácsnak. A másik az, hogy az ortodox egyházak, jóllehet tagjai az EÖT-nek, mégis nagyon kelleetlenül és húzódozva vállalják az együttműködést.

4. Ami a katolikus egyházat illeti, Eduard Cassidy bíboros, a Keresztények Egységét Segítő Pápai Tanács elnöke egy nyilatkozatában kijelentette, hogy a katolikus egyház EÖT-

tagságának merőben szervezeti és nem elvi akadályai vannak. A kereken 500 millió hívőt számláló világegyház nem illik bele az EÖT szervezetébe, mert vagy megelegszik azzal, hogy egy legyen az EÖT több, mint 300 egyházi közösséget számláló tagjai közt — ami már azért sem méltányos, mert egy-egy felekezetnek több egyházi közössége (például a skandináv országok luteránus egyházai) tartoznak a tagok közé —, vagy közel 4000 egyházmegyéjével lépne a tagok sorába, ami teljesen felborítaná az ökumenikus egyensúlyt. Amíg tehát nem sikerül elfogadható megoldást találni, a katolikus egyház „külső” együttműködése is jól szolgálja a keresztény egység ügyét.

5. A keleti ortodox egyházak helyzete nagyobb gondot okoz. A múlt évben Szalonikiben rendezett tanácskozáson ezeknek az egyháznak a képviselői úgy nyilatkoztak, hogy az EÖT „gyökeres újjászervezését” kívánják. Az ő gondjukat az okozza, hogy egyházaik a protestáns tagegyházak létszámához képest kisebbségben vannak: a tagegyházak létszámának mindössze egyharmadát alkotják. Ez a helyzet nem biztosítja számukra annak lehetőségét, hogy kellő hatást gyakoroljanak a programok kidolgozására és a vonatkozó döntésekre, akár egyháztani (például a női papság kérdése), akár szociális (például faji diszkrimináció) vagy szexuális (például homoszexuális házasság) kérdésekről legyen szó. Harareban ezért egy teológiai vegyes bizottság létrehozását kérték, amelynek az volna a feladata, hogy három év leforgása alatt kidolgozza az EÖT újjászervezését. Az orosz ortodox egyház képviselői ezzel kapcsolatban bejelentették, hogy erre az időre felfüggesztik részvételüket az EÖT munkájában.

6. A megoldást ezen a téren — Raiser főtitkár szerint — az EÖT-nek az ausztráliai

Canberrában, 1991-ben rendezett hetedik nagygyűlésén tárgyalta tervezet hozhatja. Ez az EÖT közös megértésének és szervezetének kérdéseit tárgyaló tervezet már akkor foglalkozott az újjászervezés kérdésével. Eszerint a programok és a különböző elhatározások ügyében ne a tagegyházak szavazatainak száma legyen a döntő. Az újjászervezéssel tehát tágabbra akarják nyitni az ökumenikus „mozgásteret” (*ecumenical space*), és a különböző vélemények szabadabb érvényesülését biztosító inézményévé, a „Keresztény egyházak és ökumenikus Szervezetek Fórumává” akarják fejleszteni.

A nagygyűlés díszvendége a dél-afrikai Köztársaság elnöke, Nelson Mandela volt. Az elnök elismerő szavakkal emlékezett meg arról a szociális támogatásról, amit az EÖT nyújtott a dél-afrikai államnak a faji megkülönböztetés (apartheid) társadalmi problémájának megoldására. Az állam mai vezetőit ökumenikus szellemű misszionáriusok nevelték. „Az ő munkájuk nélkül ma nem volnék itt” — ismerte el az elnök.

A másik díszvendég, Zimbabwe állam elnöke, Robert Magabe arra kérte az EÖT vezetését, hogy vesse latba erkölcsi tekintélyét annak érdekében, hogy a jómódú nyugati államok az ezredfordulón engedjék el a fejlődésben lévő szegény országok államadosságát és támogassák a nép gazdasági helyzetét emelő földbirtokreformot.

Emberi világunk globalizációs gondjai közt reméljük, hogy az egyházak is megtalálják együttműködésük időszerű formáját és a krisztusi egység felé tartó teljesebb egyházi közösséget.

BÉKÉS GELLÉRT

ZLINSZKY JÁNOS: KERESZTÉNY ERKÖLCS ÉS JOGÁSZI ETIKA

Örök igazságot fogalmaz meg Berzsenyi, amikor azt írja, hogy „...minden ország támasza, talpköve / A tiszta erkölcs...” Azt pedig, hogy egy adott országon belül milyen erkölcsök uralkodnak, döntő módon befolyásolja az állam vezetőinek, a társadalom irányítóinak erkölcsi színvonala. Hazánk erkölcsi felemelkedésének fontos feltétele jogásztársadalmunk erkölcsi megújulása. Ez pedig elsősorban úgy érhető el, ha a jogi oktatás nem korlátozódik a szaktudás átadására: az egyetemeken az eddigieknél jóval nagyobb súlyt kell fektetni arra, hogy a hallgatók erkölcsileg is felkészüljenek a rájuk váró feladatokra.

A joghallgatók etikai képzésének törzsanyagául kiválóan megfelel Zlinszky János új könyve, amely a jogászoktól elvárt erkölcsi magatartást s a jogrend által hordozott etikai értékeket a keresztény erkölcsi értékek rendszerében haladva elemzi. A jog saját értékrendje ugyanis — amint a szerző megállapítja — szorosan kapcsolódik a keresztény értékekhez. A keresztény erkölcs és a jogrend kiindulópontja (a hit illetve az *emberi méltóság*) közötti szoros összefüggés könnyen belátható: lényegében valamennyi emberi jog az ember méltóságából fakad, az emberi méltóság alapja pedig az ember szabad szellemi személyisége, ami viszont egyedül az Abszolútum szellemi személyiségéből vezethető le. Az ateista világnézet így a Teremtő szellemi személyiségének tagadásával megfosztja az embert méltóságától, s ezáltal jogainak eredőjétől.

A mű tehát a krisztusi erkölcsi tanítás szemszögéből vizsgálja a jogási hivatás lényegét, a jogászok feladatait, a jogási munka legfőbb céljait. Választ ad többek között arra a kérdésre, hogy mit követel meg a jogászoktól a szeretet parancsa: azt, hogy munkájukat, hivatásukat szolgálatnak — a társadalom, a törvény, az ügyfél szolgálatának — tekintsék. A jogási pályát éppen az teszi hivatássá, hogy valódi célja és tartalma mások szolgálata: az emberek szabadságának biztosítása és a társadalmi béke megővése. S milyen további követelményeket állít a jogászok elé a keresztény etika? Megköveteli például, hogy kellően megalapozott döntéseket hozzanak, aminek alapvető feltétele a jogszabályok pontos ismerete és a konkrét tényállás alapos felderítése (*okosság erénye*). Elvárja, hogy alapvetően ne tegyenek különbséget ember és ember között, de több segítséget adjanak a gyengébbeknek (*igazságosság*

erénye), s bátran lépjenek fel az igazságtalanság minden formája ellen (*bátorság erénye*). Megkívánja továbbá, hogy a közhatalmat szigorú korlátok között gyakorolják: őrizzék meg a helyes arányokat és kerüljék el a túlzásokat, túlkapásokat (*mértékesség erénye*). S a mű e négy sarkalatos erényen túl számos egyéb érték (pl. *alázatosság, állhatatosság, türelem, irgalmasság* stb.) követésére is felhívja a jogászok figyelmét.

A könyvet rendkívül színes és élvezetes olvasmánnyá teszi, hogy a szerző — aki egyébként a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogi karának alapító dékánja, s a római jog Európa-szerte elismert professzora — számos személyes élményét megosztja az olvasóval: részletesen beszámol vállalati jogászként, ügyvédként, alkotmánybíróként és egyetemi tanárként szerzett szakmai tapasztalatairól. A szerző természetesen sok-sok példát hoz a római jog világából is. Rámutat, hogy az ókori Róma jogalkalmazói követendő példát adtak — többek között — a jogási alázatra. A római bíró sohasem mondta azt, hogy valami így van, hanem csak azt mondta: úgy tűnik nekem. A *praetor* is azt írta a formulában a bírónak: *si paret* — ha úgy tűnik számodra. Más népek kategorikus kijelentéseivel szemben a rómaiak mindig tartották magukat ahhoz, hogy bármennyire is igyekeznek igazságot szolgáltatni, magát az igazságot csak megközelíteni tudják, s a bírói ténymegállapítás során a tévedés lehetősége sohasem zárható ki teljesen. A szerző többször idézi Leo császár azon bölcs megállapítását is, amely szépen megfogalmazza a jogási hivatás lényegét: a császár egyik rendeletében rámutatott arra, hogy nemcsak a katonák harcolnak fegyverrel, hanem a jog taláros képviselői is, amikor a megfelelő fórumok előtt felemelik a szavukat a gyengék, az elesettek, a rászorulóknak védelmében, s az igazságot a maguk eszközeivel diadalra juttatják. Végül Zlinszky János új könyvéről mindenképpen elmondható, hogy hiánypótló. Az első olyan tudományos igényű elkészített mű, amely részletesen feltárja a jogási tevékenység keresztény tartalmát, s rámutat arra, hogy a jogi pályát választók csak a krisztusi etika normáit betartva láthatják el megfelelően társadalmi feladataikat. Luther keserű megállapítása, amely szerint a jogászok rossz keresztények, nem szükségszerűen igazságot fogalmaz meg. A jogászok lehetnek jó keresztények is, sőt hivatásukat éppen akkor tudják tökéletesen betölteni, ha céljaikat az evangéliumok értékrendjéhez igazítják. (Szent István Társulat, 1998)

SÁRY PÁL

„EIN MANN — EIN WORT”
(Elhunyt Szakály Ferenc)

Az 1999. július 7-én szívrohamban elhunyt Szakály Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Az MTA Történettudományi Intézete Kora Újkori osztályának vezetője egyike volt azoknak, akik akkor is felhívták a figyelmet az egyháztörténet kutatásának fontosságára, amikor az még szinte tabu témának vagy legfeljebb a művelődéstörténet eltűrendő segéd tudományának számított.

A következő években bibliográfiát összeállító egyetemisták, akik a Szakály Ferenc által írt és szerkesztett munkák fiókokat megtöltő katalóguscéduláival szembesülnek, nehezen fogják elhinni: ez a rendkívül termékeny történész mindössze 56 évet élt.

Szakály Ferenc 1942. október 28-án született Zalaegerszegen, de fiatalkorát Szekszárdon töltötte: ehhez a vidékhez mindig vonzódott, vörösbőréről legendákat mesélt a barátainak és a múltjáról szívesen írt. Utolsó könyve, amelyet nem sokkal halála előtt még kezében tarthatott, Tolna megye középkori okleveleinek forráskiadása volt: *Ami a középkori Tolna vármegye okleveleiből megmaradt* címmel.

Szakály Ferenc a budapesti egyetemen végzett történelem-levéltár szakon, igen sokat tanult azonban a Pest Megyei Levéltárban segédlevéltárosként dolgozva is, mert itt ismerte meg a börtönből ekkor szabadult Kosáry Domokost. Szakály Ferencet ettől kezdve egész életére meghatározó baráti viszony fűzte Kosáry Domokoshoz, úgy lett a tanítványa, hogy a hallgatója sohasem lehetett.

A Magyar Nemzeti Múzeumban töltött tíz év után 1977-től haláláig az MTA Történettudományi Intézetében dolgozott, ahol 1985-ben (nem kisebb történész, mint Benda Kálmán utódként) a Kora Újkori osztály vezetője lett.

1976-ban a török hódoltság magyar adóztatásáról szóló értekezésével a történettudomány kandidátusa, 1992-ben a hódoltság közigazgatá-

sáról írt munkájával a történettudomány doktora címet nyerte el. A hódolt vármegyék népét a magyar forrásokon keresztül vizsgálta, talán ezért is tudott olyan sokszor meglepően újat, izgalmasat felfedezni, akár a török várak árnyékában bíraskodó „száműzött” vármegyékről, akár a pasák alattvalóitól állami, földesúri, egyházi adót szorgosan behajtó keresztény katonákról volt szó. A Magyar Tudományos Akadémia Szakály Ferencet alig 54 éves korában választotta levelező tagjává — egy történész akadémikus számára ez meglepően fiatal életkornak számít.

Szakály Ferenc az egyháztörténetnek is avatott művelője, a *Vigilia* 1999. májusi száma közölte áttekintését a 16. századi katolikus egyházról. Különösen szívesen írt a hódoltsági egyháztörténetről, egy tavaly megjelent tanulmányában az alföldi keresztények és a török hatóságuk viszonyát hatalmas forrásanyag alapján vizsgálva óvott a leegyszerűsítésektől, elhamarkodott ítéletektől: nem az iszlám vallásjoga, nem az isztambuli döntések, hanem mindenhol a helyi török hatóságok határoztak arról, hogy mekkora teret engednek a katolikus közösségeknek.

Szakály Ferenc legkedvesebb városa Róma volt, amelyet kevesen ismertek olyan jól, mint éppen ő. Nehéz, nagyon nehéz elhinni, hogy vállas alakjával sohasem találkozunk már sem a levéltárban, sem kedvenc római temploma, a San Prassede előtt..

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

ÁRPÁD-HÁZI SZENT MARGIT
Árpád-házi Szent Margit legrégebbi legendája és szentté avatási pere.

Boldog Margit (1242-1270) legendája eddig is hozzáférhető volt magyar nyelven,¹ e kötet legendaváltozata azonban már mai magyar

1 Lsd. Volf György, *Szent Margit élete*, Bp., 1881. *Nyelvemléktár VIII.*, Érszegi Géza (szerk), *Árpád-házi legendák és intelmek*, Bp, 1983. Szépirodalmi. 110-179., P. Balázs János (Bev.), *Szent Margit élete* 1510. 1990. Bp., (Régi magyar kódexek 10.)

átíratú és kiegészül a királylány szentté avatási peranyagával.

Már egy évvel Margit halála után megkezdődtek a királylány szentté avatása érdekében tett intézkedések. V. István 1271-ben benyújtott kérésére 1272-ben X. Gergely pápa rendelkezése Fülöp esztergomi érsek, majd halála után Ladomér váradi püspök, Fülöp váci püspök és a zirci apát vezetésével folytatnak vizsgálatot Margit csodatevő hatalmáról. Ennek eredménye harmincöt csodatörténet, mellyel a legenda szövege egészül ki. Második lépésként V. Ince pápa két olasz pápai legátust küld a processzus folytatására Umberto Bianchi és De la Corre személyében. Ezen vizsgálat eredménye az a száztíz tanúvallomás, melyek magyar változatban ebben a kötetben olvashatók első ízben. Minden egyes vallomástétel meghatározott forgatókönyv alapján zajlik. A bizottság bevezetesként a szűz szentségére vonatkozóan az esküt tett megszólaló általános véleménye felől érdeklődik. A következőkben ráterelődik a szó egy személyesen átélte, a királylány életében tett földöntúli jótétemény vagy annak sírjánál megtapasztalt csoda elmondására. Sok esetben elegendő volt egyszerűen a halott lelkének segítségül hívása által válni a mirákulum részesévé. A kihallgatás soros kérdései az események idejére, a szereplők korára, társadalmi helyzetére vonatkoznak a hitelesség minél nagyobb biztosítása érdekében. A zárókérdés a tanúságtevő előzetes befolyásoltsága felől érdeklődik.

A 110 vallomás történetei kiegészítik, erősítik mind egymást, mind pedig a legenda első „vita”-, és második, csodafelsorolási részét. A Margit-legenda a kanonizációs peranyag révén válik ún. „teljes” legendává, mely végső célját, a királylány szentté avatását csak 1943-ban éri el. (Balassi, 1999.)

NAGY MÁRIA

TÜSKÉS TIBOR: EGY KÖLTÉSZET HORIZONTJA

Ebben az évben lett volna hetvenéves Fodor András. Rá emlékezve adta ki kötetben tanulmányait Tüskés Tibor, aki irodalomszervezőként és -történészként a költő nemzedéktársa, állandó kritikusa, művé-

zetének és törekvéseinek értője és avatott méltatója. Ez az eredője annak a vonzó személyességnek, amely szinte mindegyik tanulmányát áttelekesíti. Manapság ennek a megközelítésnek nincs túl nagy becsülete, pedig olyan előzményekre tekinthet vissza, mint Kosztolányi olykor bravúrus kritikái, vagy Ilés Endre „krétarajzai”.

Fodor András halála igazi veszteség volt. Művelt, mindig nyitott, minden érték befogadására kész személyiség volt, igazi „poeta doctus”, élményeit nagyon tudatosan dolgozta föl, alakította verssé, prózává. Irodalomszervezői, felfedező, nevelő tehetségéről sokat írtak, s bizonyára sokat is fognak írni. Mindez együtt jelenséggé avatta, akire fel lehetett nézni, és jelenlétével biztonságot adott, tartást sugallt. Tüskés Tibor pontosan mutat rá lírájának egyik legfontosabb jellemzőjére, a dialogicitásra. Versei élményből születtek, de mindig megszólította olvasóit, választ, olykor állásfoglalást várva. A párbeszéd természetesen nem hétköznapi szinten bontakozott ki, a költő magasabb régiókba emelte partnereit, s e tevékenységét misszióknak tekintette, akárcsak egyik költeményének hőse, Babits Mihály: „Mert a másokhoz szülés parancsát, / a misszió megváltó igazát, / a testi kín gyálázó / hatalma sem dúlhatja szét.”

Akik felületesen kapcsolódtak hozzá, nem ismerhették azokat az indító élményeit, amelyek Tüskés Tibor versmagyarázatait igazán hitelessé teszik. A felszín mögött ugyanis egy érzékeny, sebzékeny személyiség rejtőzött (ebben is Babitsra hasonlít), aki olykor fogcsikorgatva, léghiánnyal küszködve teljesítette küldetését. Az öregedő Illyés Gyula harcos, keserű hangja visszhangzik ezekben a költeményeiben: „Maradtak még akik helyett / felelnem kell a sorsnak. / Jelentem hát: a választás, / a mozgó tér folyvást szűkül. / Szapora távozók után a maradók / lépése egyre nehezebb...” (Könyomat).

Egyik önjellemző versében arról írt, hogy leveleit akarta földadni a postán. Halomnyi borítékot szorongatott. A kézbesítő könyvével előtte álló lány részvétellel szólt oda: Maga is közület? „Igen, valahogy úgy.” — válaszolta a költő. Sajnos a mai magyar irodalomban mind kevesebb a „közület”. Szerencse, hogy

Tüskés Tibor ilyen hitelesen, ennyi szeretettel őrizte meg egyikük emlékezetét. (*Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság*, 1999.)

RÓNAY LÁSZLÓ

MÁRTON LÁSZLÓ: AZ ÁHÍTATOS EMBERGÉP

Mikor egy elsősorban epikusként ismert szerző esszékötetét vesszük kézbe, talán nem felesleges említenünk, hogy Márton László regényei kapcsán többször is szóltak már e művek igen széles körű, már-már enciklopédikusnak nevezhető kultúrtörténeti utalásairól. S ha e rendkívül eruditív, az olvasó számára (állítólag túlon túl nehézkes) kaotikus szövegalkotást (megkérdőjelezhető módon) nem is mindig méltányolták a szerző szépprózai munkáiban, annál inkább örvendetesek irodalmi tanulmányjaiban, kibontott és logikusan rendezett gondolatmeneteiben. Ugyanakkor e kimagaslóan széleskörű műveltséget mozgó írások nem könnyen tekinthetők tudományos vagy filológiai értekezéseknek; s noha magával ragadó, sokszor szinte művészi kidolgozott nyelvük és gondolatvezetésük gyakorta elemzően értelmező jellegű marad, amit éppen olvasunk, leginkább esszének nevezhető. Esszének, ugyanis akár Gyöngyösiről, Kölcseyről, Aranyról, akár a Faustról vagy Kleistről, akár kortársakról szóljon a szerző, majd mindenkor olyan kérdések viszik előbbre a következtetések és fölvetések láncolatát, amelyek a mártoni prózaművészetnek is sajátjai.

Az érdeklődés és figyelem „személyes”, pontosabban művészi motívumától elválaszthatatlan, hogy Mártont elsősorban nem a megnyugtató megoldások foglalkoztatják, hanem az olyan problémák, mint például az elbeszélői hagyomány törésvonalai, az elfelejtett művek korszerűtlenségének korszerűsége vagy a monumentális kudarctörténetek. Továbbá azt sem vallhatjuk függetlennek a műfajok alkotó újírására, az elbeszélés tágasságának megteremtésére irányuló „írói” törekvéstől, hogy az esszék néha érzékenységüknél és alaposságuknál is sajátosabb, nemegyszer zavarbaejtő fogalmi teret alakítanak ki a

leírás és értelmezés számára. Nem lehetetlen, a köznapi és akár vitatható képzettársításokat keltő fogalmak sokszor összetettebbek és csavarosabbak annál, semmint először vélnénk.

A *kitaposott zsákutca* című hosszabb tanulmány felfogható a kötet egyfajta kicsinyítő tükröként: összefoglalja és újraértelmezi a másutt bővebben kifejtett gondolatokat. Persze nem annyira a példaként hozott történelmi regények, de az követel különös figyelmet, ahogy Márton a történelmi, elbeszélői és nyelvi hagyomány egymástól eltérő töréseinek kapcsolatát, végeredményben átirásuk lehetőségét érinti. Könnyen lehet, hogy oly mérvű és jelentőségű átgondolása ez az (elbeszélő) irodalmunk alakulástörténetében kirajzolódó, illetve kirajzolható irányoknak és a nemzeti hagyományoknak, mely Kölcsey és Arany, Babits vagy József Attila gondolkodói teljesítményéhez is mérhető. Olyan esszékhez tehát, amelyek örök „korszerűségét” esetleges „korszerűtlenségük” sem csorbíthatja... (*Jelenkor*, 1999.)

BENGI LÁSZLÓ

FENYVES MARCELL: PARTTALANRA VETETT HAL

Fenyves Marcell kötetét a *Vigasztaló* című ciklus előhangjánál kezdtem olvasni. Idézem e négy sort. „kék köveink legörögnek, / semmi palánkra pörögnek, / hullik utánuk a másik, / zajt se ütött zuhanásuk.” Erős, érzékletes helyzetrajz, a zenéje azonnal Weöres Sándort idézi. Egyébként az egész kötet arról árulkodik, hogy Fenyves Marcellnek kitűnő a formaérzéke, ami manapság ritkaság, hiszen a vers lehet „formátlan” is, az pedig, hogy a sorok rímelnek, egészen kivételes. Ennek a fiatal költőnek „belső hallása” van, emlékképek, ritmusemlékek kelnek életre képzeletében, s ezek olykor mintha az antikok szókincsét is magukkal hoznák, mint a *madaras* üde hexameterei: „Nézek egy asszonyt, épp a galamboknak vet örömmel / zsemledarabkákat, s hívogatja, becézi is őket, / Angyalkái pedig köszönet nélkül tovaszállnak. / Ismerem őt: madaras, mondom, csak a szárnya hiányzik.” Humoros, játszi költemények váltakoznak végte-

lenbe nyitó, sejtető, félig elszuttogott versekkel, amelyek karakterisztikus, néhol groteszkbe áthajló igazi tehetségről árulkodnak. Ha lehet buktatója, az csak a tehetsége, amely a könnyű megoldások felé csábíthatja. (*Kortárs kiadó*, 1999.)

RÓNAY LÁSZLÓ

DOMOKOS GÁBOR: AZ UTOLSÓ SZEREP

Domokos Gábor rövid történeteinek — végre egy olvasmányos könyv! — átszillan humor, a finom ironia, amely néhol részvétellel párosul. Anyagából — van bőven — biztos kézzel formálja elbeszéléseit. Gyakran indít „in medias res”, a többit ránk bízva, akik ugyancsak érezzük és ismerjük az élet apróbb-nagyobb buktatóit, a bérházak sötét folyosóit belengő kelkáposzta-szagot. Ha Mátyás Iván élne, bizonyára elégedetten csettintene: Domokos Gábor rendszerint abban a közegben kelti életre nagyon is hétköznapi hőseit, amelyek az ő álmainak hátterét szolgálják. Épp ez a hétköznapiság az elbeszélések egyik legvonzóbb sajátja, nem történik semmi szokatlan, semmi rendkívüli, végig komolyan és felelősen figyelmeztet arra, hogy az ember „egyedüli példány”. Domokos Gábor jellemzéséről is le kell írnom a tehetség szót, nyilván tovább érlelődik és mélyül a nagyobb lélegzetű történetek elmondása felé. (*Accordia Kiadó*, 1999.)

RÓNAY LÁSZLÓ

TŐZSÉR ÁRPÁD: AZ IRODALOM HATÁRAI Cselényi László és Grendel Lajos művei s a határon túli magyar irodalom kérdésköre

Tőzsér Árpád neves pozsonyi irodalomtörténész, költő és író a téma szempontjából nagyon találó kétnyelvű (magyar és szlovák) tanulmánykötetében az irodalom határtalanságáról ír, megkérdőjelezve a „kisebbségi irodalom”, „nemzetiségi irodalom” és „nemzeti irodalom” létét. Teszi ezt Cselényi László és Grendel Lajos művei kapcsán és a barthes-i szabadság és nyelvlényegűség „el-

ve” alapján, miszerint az adott nemzeti nyelv fölött létezik egy másik nyelv is — egy univerzális rendszer.

A kötet szerző négy problémakörre építi tanulmányát. Először azt vizsgálja, milyen külső körülmények motiválták Cselényi László és Grendel Lajos pályakezdését, „kitörését”. A választ Cselényi párizsi tartózkodásában (külső munkatársa volt a Magyar Műhelynek), valamint a magyar posztmodern és Grendel kapcsolatában találja meg.

A második problémakör Cselényi és Grendel írásművészetének értékeivel foglalkozik. A tanulmányíró a téridő-szonáta kapcsán értékékként jelöli meg a cselekvő én eltűnését, a szójáték megjelenését Grendel Lajos regényeiben (*Éleslövészet*, *Galeri*, *Áttételek*) pedig a filozófia és az etika örök problémáinak jelenlétét. Tőzsér szerint Grendel olyan epikai hőst teremtett, aki nemcsak egy szűk közösség, hanem az egyetemes emberi létezés képviselője.

A *Befogadás és önértés* alcímet viselő fejezetben a szóban forgó művek bírálatáról és szlovák fordításairól van szó. Tőzsér megjegyzi, hogy Grendel regényei kedvező magyar és szlovák bírálatokat kaptak, művei hatottak és hatnak a szlovák posztmodern irodalomra. Ebben nagy szerepe van fordítójának, Karol Wlachovskynak is, aki nemcsak tolmácsolója, hanem műveinek újrajrója is. Ellenben Cselényi László verseinek szlovák fordítása (Marta Podhradská) költészetének nyitottságát — határtalanságát csak szűkítette. A szlovák versnyelv, amelyre Cselényi neoavantgard verseit le lehetne fordítani, hiányzik. Mindenesetre Cselényi és Grendel túlnöttek a szlovákiai magyar nemzetiségi vagy kisebbségi irodalom keretein. Az egy-két nyelvhelyességi hibát (valószínű a fordítók figyelmetlensége) tartalmazó előszó Rudolf Chmel tollából származik. (*Kalligram*, 1998)

GUBÍK ANIKÓ

VASY GÉZA: NAGY LÁSZLÓ

„Élet-kép sorozat” címmel elsősorban a diákok és az írói-költői életművekkel ismerkedni vágyó olvasók számára indított gusztusos ki-

állítású könyv-sort — reméljük az lesz! — az Elektra Kiadóház Fráter Zoltán gondozásában. A nyitó mű Nagy László életén és művein tekint végig. Írója Nagy László elkötelezett híve, amit azért fontos hangsúlyozni, mert a költőnek elkötelezett ellenfelei is vannak. Ízlésváltozást jelent-e, hogy az a fajta líra, amelyet Illyés Gyula vagy éppen Nagy László művelt — „közéletinek” szoktuk nevezni, talán nem a legszerencsésebben —, meglehetősen lekezelő jelzők kíséretében jelenik meg a különféle összefoglalásokban? Nagy László líráját korábban sokszor minősítették zenei analógiával „bartókinak”. Ez esetben a „bartóki modell” olyasmit jelent, hogy az archaikus és a modern, magyarság és európaiság, képiség és modernség alkot szintézist. Mint általában a képzőművészetből és a zenéből kölcsönzött irodalmi analógiák, ez is sántít, hiszen nem jellemzi azokat a formai elemeket, amelyek alapvetően eltérnek a különféle művészeti ágakban. De ez szakmai kérdés. Sokkal izgalmasabb probléma: vajon ez a fajta líra vonzza-e inkább az olvasókat, vagy az, amely kétségeket ébresztve szakad el a múlttól s legyint a jövőre. Magyarán: nem fenyeget-e az a veszély, hogy az olvasók tévedésbe esnek, azt hiszik, a műnek nem fontos eleme a magasabb összefüggések ábrázolása, az igazán érdekes kérdésekre a tudományon belül, a tudománynak az alkotásról rajzolt képének színeiben és hangsúlyjaiban kell válaszokat keresni.

Nagy László kora egyik legfontosabb írója volt, és nemcsak azért, mert Juhász Ferencsel ők ketten a Pilinszky utáni költészet új lehetőségeit tárták föl, hanem mert egész életműve az erkölcsi és emberi helytállás maradó példája, annak bizonyossága, hogy a művésznem szabad hallgatnia, szembe kell szállnia a bűnnel és a világban tapasztalható rosszal, olyan eszményeket kell teremtenie és felmutatnia, amelyek fölülmúlják az egyedi élet jelenségeit. A költő ezt így fogalmazta meg *Ha döng a föld* című versében: „a Mindenség nekem beszél”. Az igazi tehetség meghallja ezeket a szavakat, és rezonálni tud rájuk. A „versben bujdosó haramia”, ahogy az elvadult korban Nagy László önmagát nevezte, ilyen tehetség volt, s csak nyerhetünk

azáltal, hogy ilyen értő kalauz segítségével tekinthetjük végig küzdelmes életét és munkásságát. (*Elektra Kiadóház*, 1999.)

RÓNAY LÁSZLÓ

PUZZLE

— Pericles parája —

Adott egy tárgy, egy „tisza tárgy” (ha hihetünk vízzel kapcsolatos tapasztalatainknak...), amit nekünk találgatnunk kell. Adott egy előadás, amit körbeülünk és megpróbáljuk a nekünk jutott nézőpontból, a hozzánk eljutott jelekből értelmezni. Azt mondják, ezt így kell csinálni: szépen összeszedni mindent, amit csak lehet (nekünk) ez alatt a bő másfél óra alatt, és addig rendezgetni, mígnem felépítjük magunkban az Előadást.

E folyamathoz (és a hagyományos nézőpozíció feladó és valami egészen újjal kísérletező elsajátításához) remek gyakorló terepet kínál Zsótér Sándor rendezése a Kamrában. A *Pericles* két, egymástól időben nagyon távoli, mégis szerkezetében nagyon hasonló világot idéz fel: a mítoszok világát és Greenaway világát. Mindkettő — bocsánat, így már mindhárom maga a rejtvény, az átláthatatlan és lezárhatatlan képözön, a minden pillanatban a megoldás örömét és az újabb utak megnyílásának zavarát nyújtó „puzzle”. Nincs menekvés, ezen az estén folyamatos résenlétre van szükség. Csakhogy éppen mintha egy olyan, a felidézett két világban evidenciaként létező, fontos dologgal nem számolna Zsótér, ami az előadásból „nyerhető” öröm érzetét jelentősen növelné — azzal ugyanis, hogy minden mítosz egy meglévő közös alaptudást feltételez. Márpedig azt még a Kamra-szubkultúrában gondolkodó rendező sem várhatja el minden egyes nézőjétől, hogy a színházi estére készülve elolvassa Shakespeare-nek ezt az egyáltalán nem a közismertek közé tartozó színművét. És ez a nem-olvasás (ami hagyományosan fel sem vetődött mint probléma a színházban) egy olyan hiányzó jelként fog működni az előadás alatt, ami akár végzetesen is megzavarhatja az értelem-építés folyamatát, de legalábbis néhány jelentésréteg ki-

esését okozhatja. Mit kezdjen például a szöveget nem ismerő néző Thaliard felbukkanásával vagy Dájána — Diana emlegetésével és így az utolsó jelenettel? Nem vész-e el így a bordély-jelenet ironiája is? stb.

Igaz, valószínű, hogy az előadás ötletes és elgondolkoztató világával nagyjából így is „felépíti” önmagát a nézőkben (ha máshogy nem, hát egy szórakoztató akrobatamutatóként). Már az első perctől kénytelenek vagyunk nagyobb erőfeszítést tenni a megszokottnál, hiszen a beavatódás pozíciójába helyeztek minket: körbe kell ülni a színpadot, ami szent hely, nem lehet rálépni (bár ennek rém prózai oka van az előtérbeli kiírás szerint — ez a kettősség egyébként egész este ott vibrál a „körben”, a szent és a profán egymásra játsása, ahogy az majd explicitté is válik a „Marina”-slágerrel). Körben ülünk és a túlvilágból valaki mesélni kezd nekünk. Tudást ígér, legalábbis okulást, ha követjük az eseményeket. És itt jön a csavar. Az események követése okozza a feszültséget. Nézőként ugyanolyan akrobatamutatókat kell végzünk, mint a játszóknak a színpadon; és akárcsak ők a nagy koncentrációban, néha mi is elvétjük a szöveget. Az átváltozások és metaforák parádéja zajlik a színpadon. Egyetlen dolog nem lehetséges: a hagyományos módon beleélni magunkat a történetbe. Nincs történet. Darabkák vannak, amiket egymáshoz kell illeszteni, hátha meglátjuk legalább egy részét a képnek. Tudást ígért a sírból kikelő? Megtudunk valamit a világról? Önmagunkról? A színházról? Valóban, ilyesmire valók a mítoszok. A bevágott mozaikdarabok a legégetőbb problémák alapsémái. Születés és halál és szerelem és vakság. Bűn és bűnhődés. A megnyugtató egésszé összeállítás azonban csak illúzió (ez nem egy realista színház, nem a valóság másolása, ez nem egy élettörténet, ezek nem hús-vér alakok, nem drámai jellemek — hangsúlyozza Zsótér rendezése, a színészi játékmód, az előadás tere, az ének-betétek, szövegátírások...), a *Pericles* pedig határozottan nem szeretne senkit ilyen illúzióba ringatni. A 20. század végén nincs más magyarázata az embernek, mint a megmaradt töredék-mítoszok, na de ki hisz ezek-

ben a 20. század végén? Egyáltalán — ki és hogyan próbálkozhatna bármiféle világmagyarázattal, ha még a személyiség tisztázása is probléma? Ki sülyedt vissza a sírba, a tengerbe, a felejtésbe, a következő esti újrászületésbe: *Pericles*? a vérfertőző atya? az ifjú férj? a mesélő?

A kezdetben adott tiszta tárgy mindenestre a sok ráhordott anyagtól mostanra meglehetősen elhasználódott. „Építkezünk” a tenger alatti elvarázsolt világban, annak mesés állatai és szörnyei között. Egy Whirlpool-kádban, zacskóba zárt aranyhalunkkal.

KRISTÓF EMŐKE

GISBERT GRESHAKE: A SZERETET ÁRA (Elmélkedés a szenvedésről)

Ez az elmélkedés (Kotsis Ádám hiteles tolmácsolásában) az emberi lét egyik legfájdalmasabb problémájával, a szenvedéssel foglalkozik. Valljuk meg, némi lázadozással, értetlenséggel fogadjuk a csapásokat, akár bennünket, akár szeretteinket érik. Nagyon kevesen szembesülnek a szenvedésekkel olyan alázatosan, mint Tóth Árpád tette *Isten oltó-kése* című gyönyörű versében, s egészen mély alázat kell ahhoz, hogy valaki a testi gyengeségtől és kínoktól szorongatva is *Néma Miatyánkot* suttojon el. Sík Sándorhoz hasonlóan.

Ha az elmélkedés számunkra leglényesebb gondolatát keressük, alighanem a következő meglátásnál horgonyoznánk le: „Csak aki szeret, az képes a kereszt hordozására, a fájdalom integrálására és legyőzésére. Ha az ember szeretetben és szeretetből szenved, annak az Istennek az útját járja, aki inkább együtt szenved a tereméssel, mint hogy visszavonja annak szabadságát.”

Az ember tudatos léte a halál árnyékában valósul meg. Az elmélkedés nem a halálról szól, melynek fenyegetését Heidegger oly végzetesnek látatja, de a szenvedések végigkísérnek egész életünkben, akár testi, akár lelki gyötrelmek formájában „mint a hú kutyák” követnek, s néha nagyon nehéz feldolgozni, szeretetté lényegíteni őket, mert a bűn

következményei is lehetnek. Ráadásul a szenvedés terheit nem ruházhatjuk át másokra, nekünk kell cipelnünk őket. Ez is hozzátartozik szabadságunkhoz.

Gisbert Greshake könyve rengeteg érdekes teológiai és lélektani megfigyelést tartalmaz, s nyilván sokakat segít a szenvedések szeretetté szublimálásában. Persze az ilyen jellegű kínok és fájdalmak bölcs, alázatos elviseléséhez egészen mély hit és belátás kell. „Testünkben Jézus kínszenvedéseit hordozzuk szüntelen” — mondja Szent Pál. Ám a szenvedő Jézus is emberi módon kiáltott föl a kereszten: „Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?”, s emberi módon rettent meg a szenvedés kelyhétől, amelyet kinek-kinek ki kell ürítenie, a rá szabott mérték szerint.

Az idézett Szent Pál-i gondolat úgy folytatódik, azért szenvedünk, „hogy Jézus élete is megnyilvánuljon testünkön”, s ez már egy másik horizontot villant föl, a föltámadását, amely minden szenvedésünknek célt és értelmet ad. (*Paulus Hungarus — Kairosz Kiadó, 1999.*)

RÓNAY LÁSZLÓ

T. ERDÉLYI ILONA: POLITIKAI RESTAURÁCIÓ ÉS IRODALMI ÚJJÁSZÜLETÉS

T. Erdélyi Ilona tanulmányának alcíme *Értékek és eszmények a reformkor hajnalán*, mindent elárul az érdeklődőnek, aki kezébe veszi ezt a könyvet. Kiderül, hogy egy alapvetően történeti munkáról van szó, ami az 1815 és 1830 közti éveket vizsgálja, és kiderül az is, hogy nemcsak egy régmúlt kor megelevenítése, hanem e kor legnemesebb törekvéseinek tettenérése és megértése a célja. Az ugyan már csak később derül ki, hogy nemcsak történeti, hanem irodalomtörténeti, művelődéstörténeti, eszmetörténeti, és életmód-történeti kérdéseket is boncolgat a szerzőnő, egyszóval maga a kor, a napóleoni háborúk után éppen csak fellelegző Közép-Európa elevenedik meg. Az irodalomtörténeti, vagy akár történeti munkák sok olvasót elriasztanak, emlékeztetve régi, poros iskolai tanulmányainkra, érettségi

tételekre, hosszú, magolós éjszakákra. Minderről itt persze szó sincs, a korabeli forrásokat gyakran megidéző elemzés érdekes, lebilincselő olvasmány, azt kutatja, hogy milyen tényezők készítették elő azt a „váratlan” (e vizsgálódások fényében nem is olyan váratlan), eszmetörténeti fordulatot, amit később reformkornak neveztek el. Hogy mi is valójában ez a változás, az is kiderül: akkor kezdődött el a reformkor, amikor az egyéni és a közösségi helyet cserélt az értékek hierarchiájában.

A szerzőnő kiemelkedő korismeretét bizonyítja az is, hogy a Monarchia népeinek kultúráját szerves egységben látja és láttatja olvasójával, rávilágítva a lehetséges kapcsolatokra, mint például a különböző folyóiratok nemzetközi szemlérovatai, vagy az osztrák hadsereg tagjainak speciális „tanulmányútjai” Itáliában és a Monarchia más területein. A korismereten túl azonban van még valami, ami talán ugyanolyan fontos, és ez a kor szeretete. T. Erdélyi Ilona könyvének minden oldalából kiérződik ez az elfogultság, amivel szépnek látja a 19. század eső évtizedeit, kedvet csinálva ezzel a magyar művelődéstörténet egy kevésbé ismert korszakának jobb megértéséhez. (*Balassi Kiadó, 1998.*)

NÓGRÁDI CECÍLIA

ADY ENDRE: A POKOL-JÁTÉK

Az Ady-líra és -széppróza (el)ismertségében mutatkozó nagyfokú különbség okát keresve nem lehet eltekinteni az értékítéletet megalapozó esztétikai vonatkozásoktól, vagyis attól, hogy Ady nem egy rövidtörténete ma már valószínűleg kevésbé szólítja meg az olvasót, s az újság- és tárcaírás sokszor csak pillanattani, a „most” tapasztalatának elevenességében gyökerező vagy az újdonság élményéből fakadó, ám épp ezért mulékony érdekességét gyakran nem ellensúlyozza az alapvonásaiiban kibontakozó konfliktus vagy élethelyzet nyitott és nyitottságában összetettebb lezárása az ismétléses-fokozásos szerkesztés összefogottsága, az atmoszférateremtő leírások koncentrálttsága. Mégis úgy hiszem, joggal érezhetjük méltánytalannak, hogy Ady „kis-

ded históriái”, legalábbis novellaszerű írásainak sikerültebb darabjai alig-alig kerülnek az irodalomtörténészek és az Adyt szívesen olvasók látókörébe.

A *Pokol-játék* azért számíthat érdeklődésre, mert szélesebb olvasóközönséget kíván megszólítani. Ezt segíti, hogy a Koczás Sándor és Hegedős Mária szerkesztette és gondozta szövegválogatás nyolc, az időrendet megbontó ciklusra oszlik. A ciklusos kompozíció pedig nem csupán (újra)értelmezi a rövid, tárcazerű történeteket, de irányt, támpontot ad az értelmező-gondokodó olvasáshoz. Még hozzá oly módon, hogy nem határolja le egyben a befogadói értelemalkotás terét és viszonylagos szabadságát, hogy a történetek kitalált/elképzelt világának némely motívumai és létértelmező hangoltságot meghatározó vonásai (például a nő és férfi közti viszony eltérő alakulásai vagy a pusztulás, romlás, hanyatlás különféle módoszatai) kisebb-nagyobb megszakításokkal az egész kötetben átívelnek. Látszatra hasonlatosan ahhoz, ahogy a *Végtelen történet* című írás sugallja: a múltból kiemelt apró történetek és rövid elbeszélések akkor érik el valódi céljukat, ha egésszé, az élet rejtett egységét és állandóságát sejtető folyamattá állnak össze.

Nem lenne tisztességes elhallgatni, hogy az írások egy részének hangvétele érzélgőségbe hajlik, néhol szentimentálissá torzul,

másutt egy-egy szólam lírai karakterét nem sikerült az epikai szövegalkotás odaillo részévé tenni. Továbbá az elbeszélés (műfaj által megkötött) terjedelem szabta korlátait gyakorta nem a tömör építkezésű, rendkívül kidolgozott kompozíció oldja föl/tágítja ki, de ezt a nyíltan kimondott, s így az értelmezés összetettségét leszűkítő közvetlen megfelelések sokkal csekélyebb művészi erejű megoldása igyekszik pótolni. Így valószínűleg azokat a történeteket becsülhetjük a legtöbbre, amelyek az elbeszélte cselekedetek és történetek többrétű megértésére adnak módot. A címadó írás egy osztály mindinkább elszabaduló játékát választotta témájául, hogy olvasóit a felszínre törő indulatok, az általuk irányított viselkedések irracionális jellegével készítse gondolkodásra, mint ahogy az *Anitta*, a jósnő is a tudat számára nehezen hozzáférhető érzelmek, lelki működések természetét érinti, a szerelmes főhős bomlásnak induló elméje által.

Nehéz lenne megítélni, e kötet mennyire lesz képes megfelelni az önmaga elé tűzött célnak. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a bemutatott válogatás „kompozíciója” — nem leplezve a költő szépprózájának egyenetlenségeit sem — messzemenően alkalmas lehet arra, hogy mind többekkel ismertesse (és talán kedveltesse) meg Ady „kisded históriáit”. (*Unikornis*, 1999.)

BENGI LÁSZLÓ

SOMMAIRE

De la solidarité

- PAUL M. ZULEHNER: Survivre dans la solidarité
 CSABA GOMBÁR: À propos de la solidarité et de son manque
 PÉTER TÓTH: Les racines éthologiques de la solidarité
 BEÁTA FARKAS: La solidarité dans l'organisation socio-économique
 PÁL SONNEVEND: Solidarité de la conscience
 JÓZEF TISCHNER: La solidarité de la conscience

INHALT

Über die Solidarität

- PAUL M. ZULEHNER: Überleben in Solidarität
 CSABA GOMBÁR: Über die Solidarität und über ihren Mangel
 PÉTER TÓTH: Ethologische Wurzeln der Solidarität
 BEÁTA FARKAS: Die Solidarität in der sozioökonomischen Organisation
 PÁL SONNEVEND: Solidarität und Recht
 JÓZEF TISCHNER: Die Solidarität des Gewissens

CONTENTS

About solidarity

- PAUL M. ZULEHNER: Solidarity: the only chance for survival
 CSABA GOMBÁR: About solidarity and its absence
 PÉTER TÓTH: The roots of solidarity in etiology
 BEÁTA FARKAS: Solidarity in social-economic context
 PÁL SONNEVEND: Solidarity and law
 JÓZEF TISCHNER: The solidarity of our conscience

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KISS SZEMÁN RÓBERT, MORVAY EDIT

Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZŐRENYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Alap

és a Soros Alapítvány támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjesztő a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1200, — Ft, fél évre 600, — Ft, negyed évre 300, — Ft egy szám ára 115, — Ft. — Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15.) vezetett 1971941404 sz. számláján. Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 115 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- „Ein Mann – ein Wort”
(Elhunyt Szakály Ferenc)
- Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája
és szentté avatási pere
- TÜSKÉS TIBOR Egy költészet horizontja
- MÁRTON LÁSZLÓ Az áhítatos embergép
- FENYVES MARCELL Parttalanra vetett halak
- DOMOKOS GÁBOR Az utolsó szerep
- TŐZSÉR ÁRPÁD Az irodalom határai
- VASY GÉZA Nagy László
- SHAKESPEARE Pericles
(a Katona József Színház Kamrájában)
- GISBERT GRESHAKE A szeretet ára
- T. ERDÉLYI ILONA Politikai restauráció és irodalmi újjászületés
- ADY ENDRE A Pokol-játék

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Bengi László, Gubík Anikó, Kristóf Emőke,
Nagy Mária, Nógrádi Cecília, Rónay László
és Tóth István György

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Atya és atyaság egy apátlan korban
- Keresztény századok – a 11. század
- Készülődés az ezredfordulóra

ISSN 004260242-4

9 770042 602425